

4D

– A szabadter használata új dimenziói

4D – New dimensions of open space use

LEKTOR | M. SZILÁGYI KINGA

Napjaink szabadter használata során egyre több furcsa jelenséggel találkozhatunk, mint például egy nagy kék bokszsákkal a Blaha Lujza téren vagy egy könnyöklő bronz csatornamunkással, aki a pozsonyi járókelőket méregeti. Új térelemek keresik a helyüket és próbálják magukra irányítani a figyelmet. Nem mindig volt ez így. Alig pár évtizeddel ezelőtt a keleti blokkban a szabadterek használata, és ennek megfelelően a kialakítása is erős kontrol alatt állt. A rendszerváltáshoz közeledve a szigor egyre csökkent, így a kültér is lassan feléledt. Megjelentek a sakkozók, a padon beszélgető nénikék, a randalírozó-ricsalyozó kölykök, ki tudja mi ellen lázadó srácok. Amíg korábban egy parki séta, egy véletlen találkozás során kialakuló baráti beszélgetés akár magánzárkával végződhetett, addig a rendszerváltáshoz közeledve a klasszikus kommunikáció újra megtöltötte a külteret.

A rendszerváltással hirtelen kitágult a világ. A szabadon és szüretlenül érkező ingerek sokfélesége és mennyisége eleinte sokkolt minket, mára azonban hétköznapivá vált. A számtalan irányba rohanó világ szabadter használatában is alapvető változások jelentkeztek. Az új, virtuális terek (media), mint a vákuumszivattyú, elszippantották a figyelmet. A reális terekből ugrásszerűen kivonultunk, helyettük az ingerdús virtuális tereket választottuk. Az akkori vákuum már nem olyan erős. Az információéhség rövid időn belül átváltozott az információk túlkínálatába. A dömpinget megszoktuk, az ingerküszöbünk növekedett. A szelektálás és a tempó lassításának igénye azonban újra a kézzelfoghatóbb és élhetőbb reális terek felé fordított. Így újra hangsúlyt kap a szabad tér, ahol egy kis időre megállhatunk, megpihenhetünk, levegőt vehetünk. Ha megkérdezzük a város lakót, mit akar látni a városban, tízből kilenc azt válaszolja, hogy kevesebb autót, tisztább utcákat és sokkal több zöldet...

A szabadterek megújításának időszerűsége vitathatatlan. A nagy visszatérés azonban csak akkor lehet sikeres, ha a terhasználat és a téralakítás a jelen igényeihez igazodva állandó

an változik. Vajon melyek a jelenkor követelményeit visszatükrözni/követelményeire válaszolni képes új dimenziók? Nem először próbáljuk a szabadtereket átszövő és mozgató rejtett erővonalakat befogni. Korábbi tanulmányunkban (Almási – Barcza – Nagy 2003) rávilágítottunk az átalakulóban lévő szabadterek szelektálódó elemeire, az új térhasználatok mozgatórugóira. A jelen cikkünkben ezt a szálát folytatva vetettük papírra látszólag különálló gondolatainkat, amelyek a térhasználat új dimenzióit és a tájépítéssel új kifejezőeszközzeit méltatják.

A TÉRHASZNÁLAT ÚJ DIMENZIÓI

A technika fejlődése mára oda vezetett, hogy bár térben egymás mellett, de szociális kapcsolatainkban egyre inkább virtuális terekben élünk. Egy padon ülő három mobiltelefonáló ember lehet erre a mindennapos példa. Annak ellenére, hogy fizikálisan egy térben vagyunk, az életünk jórészt virtuális tereken keresztül bonyolítjuk, ami miatt szépen lassan „elveszítjük lábunk alól a talajt”. Ezért a modern szabadterv tervezésnek olyan eszközöket kell találnia, amelyek a virtuális térből újra a fizikális térbe rántanak vissza. Amelyek segítségével egymás mellett álló embereket újra egy hullámhosszra lehet terelni, hogy egymással tényleges kapcsolatokat létesítsenek. A kortárs tájépítészetnek segítenie kell alkotásaival a virtuális térhasználókat, hogy újra visszatérjenek a kézzel fogható, tapintható terekhez.

Napjaink információáradatában az értékek hamar változnak, a dolgok hamar elévülnek, értelmüket veszítik. Ennek analógiájára egyes térelemek hamar jelentőségüket veszítik, ha nem tudnak elég gyorsan alkalmazkodni a változó igényekhez. Mentőövet dobhatnak a térhasználók, akik a tervező, mint gardedám segítségével, a térelemek folyamatos mozgatásával, átalakításával igényeik szerint aktualizálják a térhasználatot. Erre tettek kísérletet az Új Irány tájépítés csoport tagjai a Millenáris park rendezésénél, ahol a várostól idegen tájelemek beemelése és mozgatható kerti objektumok segítségével próbálják a használókat mind fizikailag, mint mentálisan megmozgatni.

A kültérre koncentrált szabadterei rendezvények száma az elmúlt pár évben megnövekedett. A rendezvények rövid ideig, de nagyon intenzíven veszik igénybe a szabad tereket, ezzel jelentős, és sok esetben tartós környezetterhelést okozva (M. Szilágyi, 2000). Az EU csatlakozás, politikai rendezvények, művészeti fesztiválok, kerületi napok megfelelő keretet biztosítanak egyéb időszakos térhasználatok megjelenésére is, mert koncentráltan, nagy közönséghez szólnak. Így már érthető, hogy az elmúlt pár évben a szabad tereken megjelenő időszakos művészeti alkotások többnyire miért valamilyen összefogó rendezvény szárnyai alatt születtek. Ezek a rendezvényeken az általuk okozott környezetterhelés és a nagy tömegek koncentrált megjelenése miatt remek alkalom nyílik a környezettudatosság, az ökológikusság gondolatának közvetítésére is.

ÖKOGONDOLAT A SZABADTÉRBE

– ÚJSZERŰ ÖKODIMENZIÓ

A zöldmozgalmak befogadója kezdetektől a szabadter. A zöld szervezetek és megmozdulásaik társadalmi megítélése ellentmondásos. Az ember általában egyet tud érteni a zöld mozgalmakat életre hívó gondolatokkal, de sokszor nem tudja felmérni annak tényleges fontosságát, nem tudja kötni a saját, mindennapi életéhez. Többeket a zöldmozgalmak harsány kommunikációs módszerei és hangvétele riaszt el, vagy készíti a hangoztatott gondolatok automatikus tagadásra. Ez adódhat országunk történelmi hagyományából, ahol a mozgalmiságnak alapvetően negatív a kicsengése. Véleményünk szerint jelentősebb azonban a hangvétel és a hiteltelenség miatt elfordulók száma. A városlakó jogosan érzi a fejlődés tényleges irányát és a zöld szlogenek által lefestett világ közötti ellentmondást.

A mozgalmak mindig is az utcán hangoztatták a mondanójukat, ez a fajta jelenlét a szabadterben nem új keletű. Ennél újszerűbb közvetítő közeg lehet egy olyan művészeti alkotás, amelynek fő témája a környezet, a városi ember és a természet közötti új megfogalmazása. Az ökológia megjelenése és működése a városban mindenképpen elvont, átalakított formában van jelen. Miért ne lehetne számára a kortárs művészet valamelyik, a szabadterekre koncentrált irányzata a közvetítő közege? Egy, a kortárs művészeti trendbe illeszkedő, de az ökológikusságot hitelesen interpretáló alkotás más célközönség előtt is feltárhatja az ökológia rejtett dimenzióit.

MŰVÉSZET A SZABADTÉRBE

A kortárs művészet egyre szembetűnőbben veszi birtokba, fedezi fel magának az utcát. Közismert, hogy az utca mindig is teret engedett a művészet számára. A mai megjelenés azonban az új elvárásoknak megfelelően másra koncentrált. Más témát és más megjelenési formát választ. A gyors életvitelhez igazodva progresszív hatásokkal és instant üzenet közvetítésével lehet és tud hatást elérni. A felgyorsult mindennapokhoz mérten a közvetíteni kívánt üzenet hamar elévül, a közvetítő közeg folyamatosan átalakul. Erre a művészet válasza az ideiglenes és agresszív installációk tömeges megjelenése.

A rendszerváltást követő, anarchiához hasonló „szabadságban” mindenki új dimenziókat keresett. Az új médiumok által generált virtuális terek addig kihasználatlan területeket nyitottak meg a művészet számára is. Az új dimenziók megtöltése új teret adott a kortárs alkalmazott művészet számára. Ezek a virtuális terek mára telítődni látszanak. Egyre nehezebb az emberek kíváncsiságát felkelteni, megtartani. Ezért a művészet új közeget keres magának, ahol a virtuális terekben edzett eszköztárával még újszerű hatást érhet el. Így talált rá újra az utcára, a kültérré, a szabadterre. A szabadterei installációk sokfélesége és hirtelen, tömeges megjelenése jól mutatja, milyen népszerű és inspiratív ez a művészeti közeg.

Az újszerű megjelenés a szabadterben nemcsak a művészi űr kitöltése szempontjából időszerű. Egyre többen és egyre több célra használják a külteret. Az alkotást befogadó, az újszerű térhasználattal kísérletező közönség vevő a művészet szabadtéri újjászületésére. A kültéri rendezvények megfelelő keretet biztosíthatnak időszakos alkotások megjelenésére, amelyre az elmúlt időszakból számos példa hozható. Ezeket az alkotásokat a legkülönbözőbb összetételű művészeti és civil csoportok követték el, amelyből a tájépítészek is kivették részüket.

TÁJÉPÍTÉSZEK MEGJELENÉSE MŰVÉSZETI ALKOTÁSOKKAL

Vitathatatlanul tájépítész feladat a szabadterben megjelenő művészeti alkotáson keresztül az Ökológia üzenetének közvetítése. Erre vállalkozik a döntően tájépítészekből álló TÁJÉK Tájművészeti csoport. Céljuk kettős: egyrészt a táj, mint művészetet befogadó közeg újraértelmezése; másrészt az őket foglalkoztató, az ökológikus gondolkodás és a harácsoló fogyasztói társadalom között húzódó irtatlan szakadék áthidalásának kísérlete. A zöld mozgalmaktól eltérő hangvétel és az inkább elemző, útkereső hozzáállás jellemzi az alkotókat. A tájépítész szakmai eszközökkel létrehozott műalkotások nem szavakkal, hanem az újraértelmezett és átstrukturált szabadtér használatán keresztül világít rá a környezet rejtett kapcsolataira. Műveik a természetben megjelenő meghökkenető és markáns ember alkotta elemek, amelyek az urbanizált ember tájhoz fűződő viszonyát interpretálják. Megjelenésük a tájban akciószerű. Alkotásaink ideiglenesek. Kialakulásukban elemi szerepe van a természeti tényezőknek és a befogadó látogatóknak, velük együtt alakul. Az alakulás, a folyamat a lényeg, a végeredmény másodlagos. Alkotásaikkal csak időlegesen és helyrehozható módon avatkoznak be az ökológia rendszerébe.

A csoport művészeti alkotásainak megfelelő keretet biztosított a kapolcsi Művészetek Völgye mentén szerveződő „Művészetek Zöldje” programsorozat. A tavalyi Készenlét és az ideai Kód című alkotások a városi ember helykeresését interpretálják. A természetből kiszakadt, a vidéki tájban a gyökereit kereső urbánus ember válaszait jelzi a kenyérmező, a konzervkert vagy a vonalkódokkal teli kert: a városi lét tájba vetített látomásai. Instant, előregyártott és absztrahált tájrészletek. A hely szelleme és egy időszaki tömegrendezvény természete generálta interaktív alkotás a PETend, amely a fesztivál során termelődő műanyag palackok művészi és csoportos újrahasznosításának műve: nyomasztó mennyiségű műanyag hulladék játékos és groteszk csigává alakulása. A füstöt okádó országút menti Vasvirágok borulató válaszok a nyomasztó mértékű urbanizációra és motorizációra. (Az alkotások fotóillusztrációt ld. a cikkben).

A szabadtéri rendezvényeken kívül alkotótáborok és spontán tájépítész-megmozdulások is időszakos jeleket hagynak a tájban. Magyarúton az erdőben nyáron tizenkét tájépítész egy impulzív fűzspirállal fonta össze a fákat, a földet és az eget. A lüktető spirál légies és látható kapcsolatot rajzolt

11

21

a természetet mozgató alapelemek között. A tájművészeti alkotásokon keresztül olyan rétegek számára is eljuthat a mondanivaló, akik alapjában véve nem nyitottak a „zöld” gondolatokra. Fontos, hogy azok számára is befoghatóak legyenek az alkotások, akik a zöld mozgalmak hangvételével nem tudnak azonosulni, ezért más módszereket, egy finomabb, kevésbé agresszív, kevésbé harsogó hangot kell megütni. A tájépítészet eszközeivel elsősorban egy olyan réteg számára lehet az ökológikusság gondolatát közvetíteni, amelyik alapvetően érzékenyebben és visszafogottabban viszonyul a világhoz.

Így a zöldmozgalmak mentén, de attól elkülönülve szélesebb réteg számára hangsúlyozható a környezettudatosság.

A szabadtéren megjelenő tájművészeti alkotásoktól a tájépítész alkotásokat néhány alapvető tulajdonsága különbözteti meg. A szakmai háttér, az ökológia és a környezetben terén való jártasságunk lehetővé teszi, hogy hitelesen közvetítsük a mondanivalót. A jellemzően időszakos és interaktív alkotások a látogatók igényeihez mérten megélhető és folyamatosan alakulnak. Így a mondanivaló és a közvetítés módja is változik, alakul, nem évvil el. Mivel tájépítészként is külső terek alakításán dolgozunk, az alkotások is ezt a gyakorlatot és eszközkészletet építik be: a szabadtér egy részét alakítják át és ösztönöznek ideiglenesen egy másik térhasználatra. Az átformált tér az, ami speciális térhasználatot idéz elő, és művészeti alkotásként élhető meg. Szakmai eszközökkel – hangsúlyok elhelyezésével, kiemelésekkel, kontrasztokkal stb. – keltjük fel a hétköznapi ember figyelmét, aki hajlamos elrohanni a dolgok mellett, megállítjuk és kizökkentjük egy pillanatra, hátha a fejében helyére kerülhet egy gondolat, egy láncszem az ökológia rendszerében.

Az építészekről és a képzőművészekről eltérően mi hozzászoktunk, hogy időben folyamatosan változó alkotásokat hozunk létre. Ezért kevésbé jelent nehézséget az idődimenzió megjelenítése az alkotásban.

Az alkotás meghatározója, hogy csak az adott helyen és időintervallumban létező és értelmezhető. Nem áthelyezhető, a hely szerves, organikus része. Az alkotások ihletője mindig az a hely, ahová kerül. Léptéktől és mondanivalótól függetlenül (O'Malley in: Gross, 2005) Az alkotáson keresztül tudjuk interpretálni a helyet, mert meg tudjuk érteni és fel tudjuk tölteni plusz mondanivalóval, hiszen ezt a képességünket alkalmazzuk a szakmai gyakorlatban is. Ez által a tájépítész alkotások nem a kültérbe helyezett implantátumok, hanem a térrel együtt szerződő szerves részek.

Visszatérve a pók esetére. A piszoár súlypontjába helyezett természetes pók keresztmetszete pók matrica automatikusan megoldja

a kultúrált illemhely használatot, és ezzel elérte célját. A szabadtérekre helyezett művészeti alkotásokkal hasonló lenne a célunk. Az állandóan változó szabadtéri kontextusban kell kitalálnunk a mi aktuális pókunkat és megtalálni annak mindenkori helyét. Ebben rejlik a negyedik dimenzió szépsége és nehézsége.

Hivatkozott irodalom

- Almási B. – Barcza D. – Nagy I.R. (2003): Térerő. Lippay János – Ormos Imre – Vas Károly Tudományos Ülésszak, Budapest. 2003. november 3. p.21.
- Gross, J. (2005): Listening to the land. TOPOS 52: 54-62.
- Jámbor I. (2000): Kertépítészeti tér, szabad tér, zöld tér. Tájépítészet 1 (1): 8-11.
- M. Szilágyi K. (2000): Szabad tér – Szabad piac. Tájépítészet 1 (1): 19-20.
- Stiles, R. (2000): Egy nehezen megragadható fogalom, a szabad tér értelmezése. Tájépítészet 1 (1): 12-13.

31

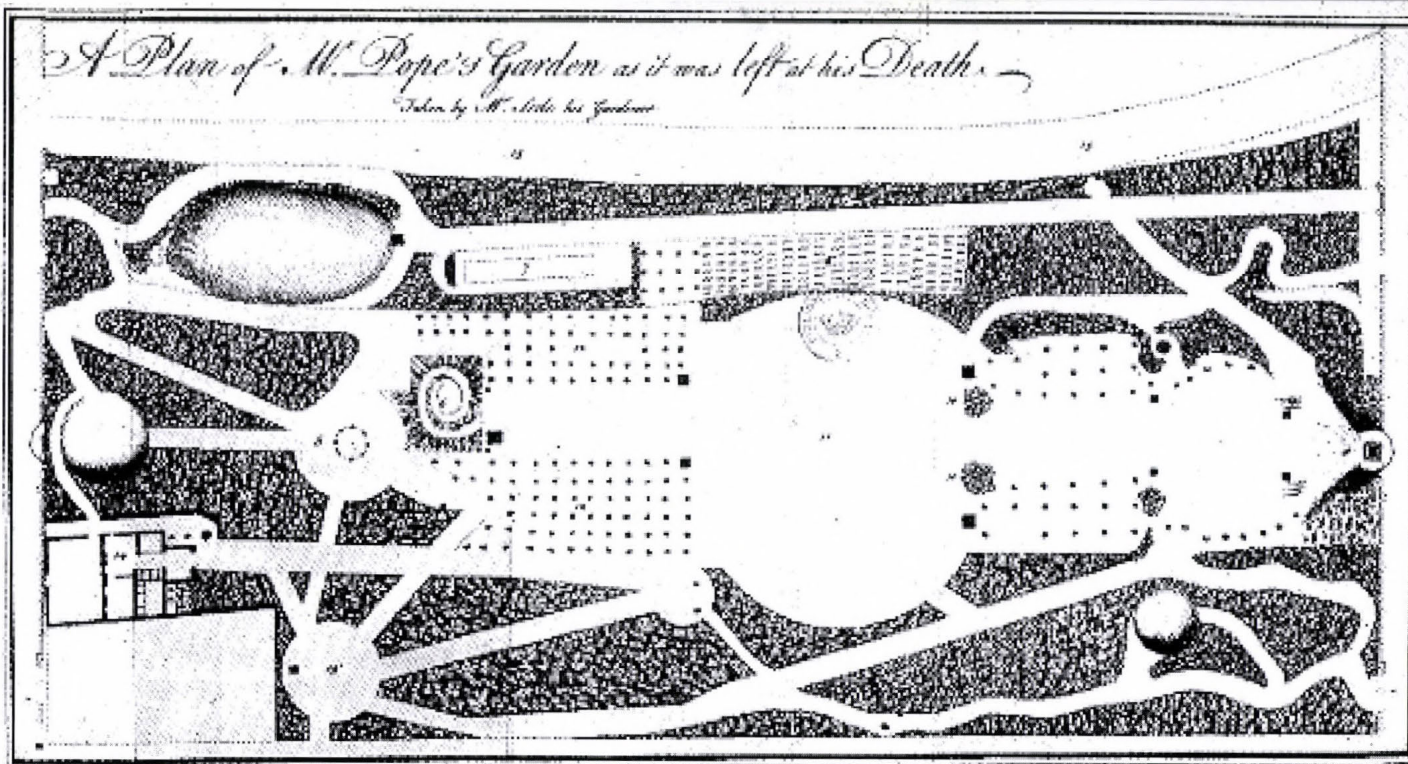
SUMMARY

In our running-by world, there is a present demand towards revitalizing open spaces to meet the direct and indirect needs of information society. As we frequently use virtual spaces we have a hard time to fully experience real spaces: rooms to calm down, to re-explore our physical environment and to reorganize classical human connections. New demands set questions to contemporary landscape architecture how to interchange position between the virtual and physical, how to capture space-users' attention and how to build-in the new dimensions to open space use.

Contemporary open space use is characterized by dynamically changing minimal spaces, temporary usage and interactive space elements. Interactivity and dynamics give a rebirth of open air events of any kind, which generate the place, but has environmental im-

pacts. Open space is the most suitable to host environmental and ecological thoughts and movements. In one hand it can work physically as a nature substitute for urban citizens, in the other hand open space is the right medium to express environmental idea. This strengthening ecological dimension of open space can be served by new art pieces and actions transmitting green messages. Contemporary art movements are seemed to rediscover streets and squares. The come-back to fill the gap can be successful by dynamic, impulsive and instant art pieces. Addition to that, if there is a story behind or desired message, it can generate open space use. Land art installations made by landscape architect such as the TAJEK Land Art Group try to reorganize real spaces and people's mind. Their temporary installations evoke environmental consciousness while giving new dimensions of experimenting art and open space.

JÁMBOR IMRE

Egy elveszett illúzió. Festői kertek a 18. század első felében

*A Lost Illusion. Picturesque Gardens
in the First Part of the 18th Century*

LEKTOR | BALOGHINÉ ORMOS ILONA

A 18. század a történelemnek talán az utolsó korszaka, amikor még úgy tűnt, hogy a természet és a társadalom harmonikusan együtt élhet, hogy a természet megismerhető és megérthető. A tudományok empirikus módszerekkel a világ feltárásán és rendszerbe foglalásán munkálkodtak. A művelt ember egyaránt értett a házépítéshez, a kertműveléshez, az irodalomhoz és a zenei kompozíciókhoz. Eszközeinek, használati tárgyainak működését, logikáját ismerte és uralta, testközeli, közvetlen fizikai-lelki kapcsolatban állt a természettel. Ismeretekkel és tapasztalatokkal rendelkezünk a természet jelenségeiről és készek voltunk alkalmazkodni hozzá, mintegy belesimulni a világ egészébe, ettől remélve a megújulást egy fáradt és kiüresedett társadalom, a barokk világa után. Minden felfrissülőben és változóban volt.

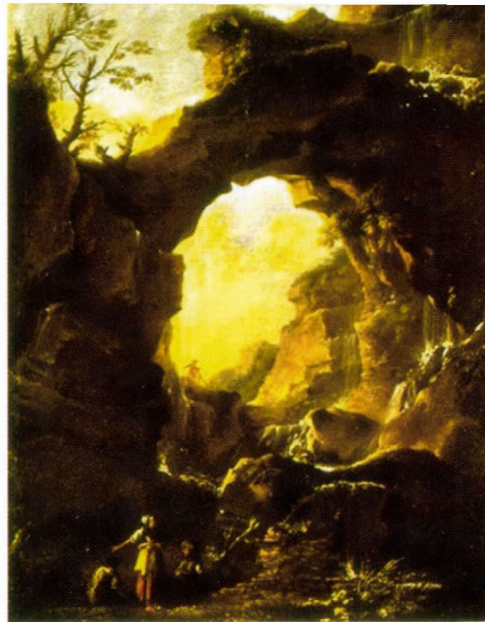
Ez a felfrissülés a világ más dolgaihoz hasonlóan a kertművészetben is mar-

káns változásokat hozott. Mindazt, ami a kertművészetben addig történt, a korszellem elvetette és a régi tagadásaként valami egészen újat hozott létre. Az új megszületése nem ment máról holnapra. Az útkeresés évtizedeket vett igénybe, amíg megszületett és többé-kevésbé állandósult az új stílus és kifejezőmód, ami azután tájképi kertekben öltött testet szerte Európában.

A 18. század 20-as éveitől jelentek meg az első, kiforrottnak tekinthető kompozíciós elvekre épített kertművészeti alkotások, az ún. festői kertek. A szellemi előkészítők esztéták, költők, festők és természetesen tájépítésszek, akik a késő-barokk hagyományokkal szakítva a kertművészet feladatának a szabad természet és az eszményi, ideális táj megjelenítését tekintették.

Joseph Addison költő és esztéta (1672–1719) a század elején született esszéiben – a késő-barokk bonyolult kliséivel szemben – a tájat természetnek, a kertet pedig művészi táj-

21

nak írja le, a kert látványa szerint nem más, mint művészi tájkép (ADDISON, 1709–11). Alexander Pope költő saját villájának (Twickenham, 1719) kertjét rendezte be az új elvek szerint (1. ábra). A kert kialakításához a természetből, a környező tájból merített példákat. Kertje szabad alaprajzi formálású volt. Az épület előtt a hagyományos díszes barokk parter helyett plasztikus gypfelületet létesített. A nyírott sövények helyett szabadon vagy csoportokban álló, a természetes habitusukat kifejlesztő fák adtak térhatárt. A kert, bár nem képezett kiforrott kompozíciós egységet, mégis jól megjelenítette Pope következő kertalakítási elveit:

- a kerti képben erős szinkontrasztok, plasztikus fény- és árnyékhatások érvényesüljenek,
- az elrendezés aszimmetrikus, spontán, véletlenszerű, sehol se legyen szabályos geometria,
- a kert választóvonal nélkül kapcsolódjon a környező tájhoz (POPE, 1732).

Pope vallotta, hogy a kertművészet lényegét tekintve tájképfestészet. Kertalakítási elvei összhangban voltak az elmúlt században kialakult és kanonizált tájkép-piktúra képszerkesztési szabályaival, az ideális táj művészi ábrázolásának technikájával.

Az új kertművészeti eszme és alkotási cél tehát az idealizált természet megjelenítése, Árkádia létrehozása, az antik világ megidézése és a mindezek mögött meghúzódó gondolati tartalom indirekt megfogalmazása, hasonlóan a 17. század végének tájképfestészetéhez és irodalmához.

Árkádia, az ideális táj a Peloponnészi-félszigeten terül el (ma is Görögországhoz tartozó tartomány), amely az ókori görög városállamok közötti harcok, torzalkodások megkíméltek és az idegen hódítók is elkerültek. A közhiedelemmel ellentétben nem tejjel-mézszel folyó Kánaán, hanem nagyon is szikár táj, ahol a vékony termőréteg, a szabdalt domborzat, a szeszélyes felszíni vizek a pásztorélet számára kínáltak csak megélhetést és a lét záloga erősen a földhöz kötődés, a természettel való tökéletes együttélés képessége volt. Az itt élő törzsek alkalmazkodtak e vidékhez, amely gazdagságot, pompát, sok feletti hatalmat ugyan nem, de természeti harmóniát és békét biztosított számukra. Ezért e tájon a gyarapodás, a szerzés vágya helyett a nyugalom, a háborítatlanság, maga a lét gyönyörűsége, az idill adatott meg az ott élő embernek. Árkádia absztrakt, a görög mitológiába beépült formája az Elysium¹, a szentséges és egyben heroikus táj eszméje, amely a földi élet után az öröklet kerete, helyszíne, s egyben az emberi boldogság utáni vágyakozás tárgya és szimbóluma.

Ezt a társadalmi konfliktusoktól mentes, a birtoklás vágyával nem megmérgezett, az egyszerű létezés örömet nyújtó világot, pontosabban e romlatlan világ ábrándját írja le a pásztori költészet, a bukolikus líra, és ezt idézi a 17. század tájképfestésze is.

A kor festészetének nem célja a konkrét táj, az egyedi természeti kép pontos, realiztikus visszaadása. Ideális, eszményi tájat ábrázol, amelyben sűrítve egybegyűjti valós tájak jellemző és attraktív elemeit, hogy méltó színpadot teremtsen a kép történéseinek.

Ehhez tanulmányozza a táj természeti alkotóelemeit, s a több helyszínről kiválasztott részleteket végül is egy a valóságban nem létező, idealizált együttesbe foglalja a kép témájának megfelelő válogatásban. E festészet jeles, mértékadó képviselői a 17. század második felében: Nicolaus Poussin (1594–1665). Salvatore Rosa (1615–1673) és Claude Lorrain (1600–1682).

Az eszményi táj ábrázolásának technikai jellemzői a kiegyensúlyozott, tökéletes képi harmónia, az erőteljes fény-árnyék effektusok, visszafogott színdinamika és a végtelenbe szökő perspektíva. E tájban a természet, mint keret, mint a múlandó emberi alkotások és történések örök befogadója jelenik meg. A természeti elemek: a hatalmas, terebélyes fák, facsoportok, erdőfoltok, békés, szelíd rétek, vadállatok, vagy legelésző bárányok, drámai sziklaalakzatok, szeszélyes patlakmedrek és vízfelületek, tengeröblök és mindezek háttérében a végtelen égbolt áttetsző kékje a tájkép tartalmi mondanivalójától függően más-más együttesben, de hasonló térstruktúrában felépítve, egy perspektivikus látványtengelyt képezve jelennek meg.

A képek szerkezeti felépítése évszázadokig az akadémiákon tanított szabályoknak megfelelő volt. Így a festmények síkján három, egymással kapcsolódó térréteg: az előtér, a középtér és a háttér önálló formaegységként jelenik meg. A kép jobb és bal oldalát, a kompozíciót keretező, lezáró és a tekintetet hátrafelé irányító – rendszerint sötétebb – tömegek alkotják. Ezt a térstruktúrát az ideális tájat ábrázoló képen a természet-

padot teremtsen a kép történéseinek. Ehhez tanulmányozza a táj természeti alkotóelemeit, s a több helyszínről kiválasztott részleteket végül is egy a valóságban nem létező, idealizált együttesbe foglalja a kép témájának megfelelő válogatásban. E festészet jeles, mértékadó képviselői a 17. század második felében: Nicolaus Poussin (1594–1665). Salvatore Rosa (1615–1673) és Claude Lorrain (1600–1682).

2 | „Alexander Pope saját kertjében Twickenham-ban”, William Kent rajza és a „Sziklás táj”, Salvatore Rosa festménye

3 | Rousham, Oxfordshire – A Vénusz-völgy
William Kent rajza c. 1738
Eliziumi mezővel és a Hawkwell földdel, Bridgeman rajza

4 | Stowe 1739-ben a Kent által átalakított kertterületekkel, a középtengelyről keletre felváltva

1 | „Alexander Pope saját kertjében Twickenham-ban”, William Kent rajza és a „Sziklás táj”, Salvatore Rosa festménye

2 | „Alexander Pope saját kertjében Twickenham-ban”, William Kent rajza és a „Sziklás táj”, Salvatore Rosa festménye

3 | Rousham, Oxfordshire – A Vénusz-völgy
William Kent rajza c. 1738
Eliziumi mezővel és a Hawkwell földdel, Bridgeman rajza

ti elemek szabadon csoportosított együttese jeleníti meg, amelyet szór-tan, a széleken, vagy a tér mélységét tagoló-érzékelhető módon elhelyezett építészeti elemek: antik épület-torzók, városi vagy rurális építmények, hi-dak, artisztikus romok rendeznek be.

Az előtér többnyire árnyékos, hang-súlytalan, vertikális tömeg nélküli, rendszerint erodált, sötét tónusú, szag-gatott felület, amely a nézőt – akár egy zenekari árok a színpadtól – elválasztja a fő témától, a középtér síkjától.

Az erősebben megvilágított, színes középtéren a kép témájától függően a mitológiából, a Bibliából, vagy az antik történelemből vett jelenetek képezik a tájkép tartalmi magját, a léptéket is ér-zékeltető kulisszaszerűen megjelenített alakokkal. A kép idillikus, morális, esetleg bukolikus mondanivalóját a középtéren, az ideális, „seholsincs” táj

alkotó elemei: az antik romok, a pom-pás, sosemvolt épületek, hatalmas, erőtől duzzadó fák, drámai sziklaalak-zatok emelik ki, mintegy hangsúlyoz-va azt a távolságot, amely ezt az esz-ményi világot elválasztja a valóság-tól, a kortól, amelyben a kép született.

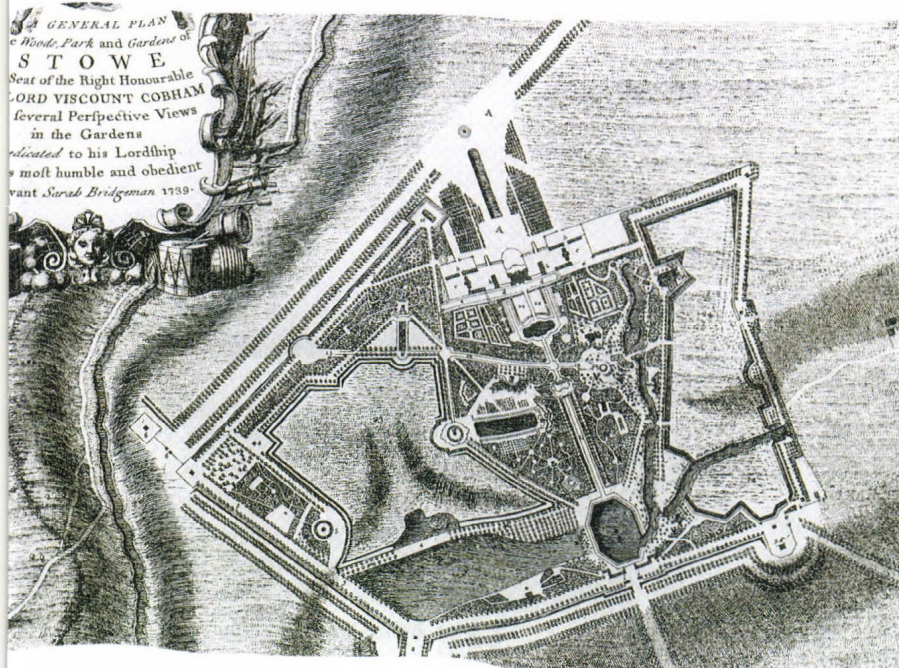
A harmadik térrész, a háttér – a zárt facsoportok, vagy a sziklaor-mok között feltáruló, végtelenbe fu-tó távlat, a tiszta, fenséges égbolt – mintegy emelkedett, heroikus hátte-ret nyújt a középtér együtteséhez.

A termélység hangsúlyozásához a kép szélein rendszerint határozott, sötét tömegek jelennek meg, mintegy keretet képezve. A kép közepe világos, mozgalmas, színes részletekkel, mély perspektívával a távlat akadálytalan feltárásával. Az alakok gesztusai, a ke-retező lombtömegek, az építmények irányulásai is mind a térközép, ill.

a termélység felé terelik a néző tekin-tetét. Így mindegyik kompozíció egy – az ideális tájban feltáruló – sa-játos látványtengelyt képez, amely-nél a távlatnak, a perspektívának kitün-te-tett szerepe van (belső borító: Claude Lorrain: Menekülés Egyitomba, 1666 (részlet) Ermitázs, Szentpétervár).

A korai 18. századi angol kertek is Árkádia-idézetek. Az individuum, az egyén és a természet harmonikus kap-csolatának megélésére kívánnak leheto-séget, mintegy színpadot teremteni a passzív szemlélet, a nem cselekvő lé-tezés szintjén. E kertek látogatója a ma-gányos ember, aki a természet része, társa és szemlélője. A kertek a szemlé-lő gondolatait igyekeznek felkelteni és terelgetni olyan emblematikus esz-közökkel, mint antik templomok, épí-tészeti törmelékek, szobrok, kőbe fa-ragott jelmondatok, amelyeket mint-egy keretbe foglalják a szabad termé-szet elemei, hullámozó rétek, magá-nyos fák, facsoportok, szelíd vízfelü-letek, színek, plasztikus fények és ár-nyékok és maga a perspektivikus tér, mint egy színpadi jelenet alkotói. Minden kerti kép mögött idillikus, ér-zelmi-gondolati tartalom húzódik. A korai tájképi kertek ezért „olvasha-tók”, akár az irodalmi alkotások.

A stíluskorszak kezdeményező és meghatározó alkotója William Kent², aki maga is festőként az akadémiai táj-képfestészet, az ideális táj ábrázolá-sának szabályain nevelkedett. Pope-hoz hasonlóan vallja, hogy a kertléte-sítés művészi tájkép megalkotását je-lenti. A kerti térkompozíció célja – a festett tájképhez hasonlóan – a szép természet, az ideális táj képi megte-remtése. A táj és a kert elsősorban dús

51

7 | Stowe festői kertje

A kerti látvány szempontjából fontos architektúra-elemek elhelyezését számok jelölik. (Vergnaud madártávlati rajza a parkról az 1760-as évekből)

ELMAGYARÁZAT:

1. Bojkott pavilonok
2. Északi homlokzat
3. I. György szobra
4. Görög völgy
5. A győzelem temploma
6. Cobham emlékmű
7. Hawkwell mező
8. A királynő temploma
9. Gótkus templom
10. Elíziumi mezők
11. Évszakok szökőkút
12. Cook emlékmű
13. Shell hid
14. A brit nagyságok szentélye
15. Palladio hid
16. A barátság temploma
17. Kavicsfülke
18. Congreve emlékmű
19. Bridgeman "aha"
20. Keleti tó pavilon
21. Nyugati tó pavilon
22. Nyocszögletű tó
23. Déli homlokzat
24. 11 holdas tó
25. Remeteség
26. Vénusz templom
27. Carolin emlékmű
28. Otthon park
29. Rotunda
30. Dór kapuzat
31. Az ősi erények temploma
32. Mária kápolna
33. Grenville oszlop
34. Grotta
35. Vízesés

6 | Stowe

Az Elízium mező a Shell hiddal a kert látványtengelyének közepében

5 | A Brit Nagyságok Szentélye

(Temple of British Worthies) a készültet folyómeder partján kialakított térfal szélén

perspektívájú látványok, festői látványtengelyek – fő nézőpontokra szerkesztett – együttese. Kent Addison és Pope kertművészeti elméletének gyakorlati megvalósítója. Pope barátja révén nagyon jól ismerte a költő kert-elméletét, azonosult vele és festőként tökéletesen megvalósíthatónak tartotta. Egyik rajza Pope kertjének grottáját ábrázolja az ott lázasan dolgozó költővel a képszerkesztés elveinek, szabályainak megfelelően. Megtehetette, mert a Twickenham-i grotta úgy épült fel, ahogy akár Salvatore Rosa sziklás tájainak képi térstruktúrája (2. ábra).

Amit Pope elméletben felépített, azt Kent létrehozta a valóságban. Kertművészeti alkotó tevékenységének ideje 1730–1748 közötti időszakra esett. 18 év rövid alkotói idő, mégis meghatározó szerepűvé vált a kortárs kertművészet számára. E rövid időszak alatt születtek Kent legfőbb kertépítészeti munkái: Rousham és Stowe.

Rousham, Kent korai munkája nem elsősorban a kortárs tájképfestészet kínálta mintákon épül fel, sokkal inkább régi – többszáz éve létező kertek elemeit csoportosítja egy az arányokat és a kompozíciós megoldásokat illetően ugyan nem nagyszabású, de mégis egészében eredeti, újszerű együttes-

sé. Antik templom, piramis, kerti színház, vadregényes erdőfoltok, facsoportok, szeszélyes megformálású tavak, patakmedrek, hidak, szobrok képeznek a kertben gazdag látvány-együttest. A kert legattraktívabb képi tengelye a Vénusz völgy (3. ábra), amely mentén kulisszaszerű térfalak között a szintkülönbséget kihasználva tavak, vízesések, grották egész láncolata tárul fel. Hasonlóan idilli képet nyújt és romantikus sétát kínál az Oktogon-tavat az Echo-templommal összekötő erdei ösvény szűkülő-táguló térsora. A kerti képben a kerttel határos Cherwell folyó és a környező tájnak a folyón át feltáruló látványa is fontos szerepet játszik. A kertet később az angol kertművészeti szakíró, Walpole³ alapműnek tekintette és a kialakítás elvei munkáiban meghatározó szerepet játszottak.

Kent leghíresebb, nagyléptékű munkája Stowe⁴, ahol a park bővítésén és a egyes parkrészek átalakításán 1734 és 48 között dolgozott. A park történetében és formai kialakításában három egymást váltó korszak különböztethető meg. Az utolsó Kent nevéhez fűződik.

Az eredetileg geometriai formákat őrző park területén a tulajdonos Lord Cobham megbízásából Kent először az Elíziumi mezők (Elysian fields) nevű új kertrész hozta létre (4. ábra). Az új kertrész bejárata a park egyik – a kastélyhoz viszonyítva keresztirányú – nyílegyenes sétányáról nyílik, amely mögött egy másik, egy idillikus világ található. A tájképfestészet kompozíciós szabályainak megfelelően kialakított fő látványtengely az „Ősi Erények Templomától” (Temple of Ancient Virtue), az Elíziumi mezők keresztül a „Brit Nagyságok Szentélyéig” (Temple of British Worthies,) (5. ábra) húzódik átszelve az átalakított kertrész teljes hosszát. A képet kulissza-szerűen telepített lombtömegek keretezik és tagolják mélységében.

71

61

A térszerkezetet a középtéren kialakított szabad formálású, keresztben fekvő, hosszan elnyúló, kiszélesített folyómeder vízfelülete tagolja három egységre, ahogy ez Claude Lorrain tájképein is alkalmazott megoldás. A széleken, a látványtengelyt szegélyező zárt növényegyüttesekből képezett térfal mentén attraktív architektúráként jelenik meg két kultikus épület és a Shell-híd (6. ábra) archaizáló tömege. Ez a kompozíció a klasszikus angol tájképi, festői kert első letisztult megjelenése, amelyet azután számos további követ Kent és követőinek munkája nyomán.

Kent Stowe parkjának további részeit is átalakította egy átfogó, a terület egészére kiterjedő koncepció fokozatos végrehajtásának részeként. Nem egyedül, társakkal dolgozott. Legfőbb partnere az építész James Gibbs, akik számos kerti épület, architektúra-elem terveit készítette el, valamint Lancelot Brown, főkertész, aki Kent elképzeléseinek végrehajtója, majd halála után munkája folytatója. Stowe befejezése rá marad, amely Kent instrukciói szerint végül Brown irányításával 1754-re készül el.

A kész festői park, Stowe páratlan alkotás a maga nemében. Teljes területe a kertet át- meg átszelő látványtengelyek együttese, amely mégis arányos térstruktúrájú, jól tagolt szerkezetű, nagyvonalú térkompozíció.

A kulissza-szerűen kiképzett, zárt térfalakat adó és átlátásokat felnyitó erdőfoltokat, facsoportokat a fő látványtengelyek mentén kétoldalt, a széleken szabálytalan, spontán elrendezésben a kerti képet – a kor tájképfestészete képszerkesztési szabályainak megfelelően – dús lombtömegek közé rejtett, szoborszerűen megjelenő, dekoratív architektúra-elemek egészítik ki. Közél félszáz kerti építmény: templomok, szentélyek, hidak, emlékművek, szobrok ékesítik a kerti tereket, pontosabban a térfala-

kat (7. ábra: Stowe, alaprajz). A tudatos látványszerkesztő elrendezésnek köszönhetően azonban nincs képi zsúfoltság, vagy túldíszítettség, az uralkodó tömeget a gazdag növényzet adja, a látvány: építményeket rejtő tájkép. Az elrendezés spontán és aszimmetrikus, nincs hierarchia. Minden részlet fontos és az egészhez szervesen kapcsolódó, szerves képalkotó. Nincsenek uralkodó képi súlypontok, csak a végtelen, játékos perspektíva.

A kert fő kép attrakciója a kastély déli homlokzatának kilépő teraszáról fel-táru-ló és a kert határain jóval túlnyúló, a környező birtoktetre is kiterjedő látványtengely. A kastély előtti plasztikusan formált, kiterjedt gyepfelület képe alkotja az előteret, amely mögött mélyebben az Oktogon tó vízfelülete, mint középtér jelenik meg. A környező birtok lankás legelői és erdőfoltjai adnak háttérrel, az ide helyezett dór diadalívnek az égbolton kirajzolódó sziluettje pedig szabad, lezáratlan perspektívát (belső borítón, középen: Stowe, főtengely a kastély kerti teraszáról).

A feltárho úthálózat elsősorban a kert peremterületein, ill. a kerti térfalak mentén lendületes nyomvonalon vezetett sétányokból épül fel. Innen tárulnak fel a leghosszabb távlatok, átlátások és a legelőnyösebb perspektíva. A kert belső területrészei is gazdag és cizellált térstruktúrával rendelkeznek. A kerti terek arányosak és változatosak, vadregényes, költői hangulatot árasztanak. A kert lényegében változatos hangulatú, nagyvonalú és intim zártságú térsorozatok együttese, amelyek között attraktív, az építészeti elemek, motívumok által is irányított térkapcsolatok létesültek. (8. ábra)

A kastély déli, kerti homlokzata felől a tájképet mintegy megnyújtja a jóval kert határain túl, az enyhén emelkedő domboldal legelőjén épített görög diadalív látványa a tiszta távlatot adó ég háttér előtt, ahogy ez Lorrain tájképein is mindig megtalálható. A középtéren pedig megjelenik az Oktogon tó szabálytalan átalakított, kiterjedt vízfelülete, szélein a palladiani kerti pavilonokkal. Az idillt szinte naturalisztikussá fokozza a majdnem minden időben itt legelesző birkanyáj. Igazi, háromdimenziós, élő pastorele ez, csak le kell heverni a gyepre és hallgatni a fűszálak növekedését (9. ábra). A diadalívtől visszatekintve a víztükrön át a háttérrel a szélesen hullámozó gyepfelület mögött

81

91

10 (a) |

10 (b) |

10 (c) |

megjelenő kastély homlokzatának az égboltra kirajzolódó sziluettje képezi.

Az Oktogon-tó felett átvezető keresztirányú képtengelyek is hasonlóak, csak romantikusabb, zegzugosabb kiképzésűek, amihez a gazdag vízparti vegetáció ad különleges színeket, fényeket.

Stowe építményei azonban nemcsak látványelemek. A kert egésze és részletei, minden templom, szentély, emlékmű, szobor szimbolikus eszmei, gondolati-érzelmi tartalommal bír.

E gondolatiság részben az ókori természet szemlélet és filozófia újrafogalmazása, részben a modern, a 18. század új társadalmi berendezkedése, a polgári lét eszmei alapjainak jelképes megjelenítése. A 18. század első fele a konszolidáció és a parlamentarizmus, a közösségi kormányzás kifejlődésének időszaka az angol történelemben, amelyben a liberalizmus meghatározó szerepet játszik. A század kezdetén Stowe liberális székhely, az 1688-as Dicsőséges Forradalommal kivívott emberi-politikai szabadság kultuszának földrajzi, politikai és művészeti központja volt. A birtokos Temple-Grenvilles nemzetség igen jelentős politikai erőt képviselt. Ez a család az angol liberális (Whig) párt megteremtője és vezérőre az évszázad során. A megbízó-tulajdonos Sir Richard Temple, Cobham lordja a valódi kreatőr, akinek kertről és építészetről határozott elképzelései vannak és a birtok formálásában tevékeny szerepet játszik.

Az építész Vanbrought és (ajánlására) a kertművész Kent az ő megbízásából és instrukciói alapján dolgozik. A kert és az abban megjelenő építmények pedig a liberalizmus, az egyén és a világ szabadságának kifejeződései konkrét utalásokkal és jelzésekkel az angol történelem pozitív fordulataira és személyiségeire, a liberális eszmékre és a hazafiságra, a szabad ember és a természet szoros kapcsolatára.

Ez a magyarázata a természetelvű formálásnak, a klasszikus architektúra-elemek megválasztásának és for-

mai megoldásának, a látványokra épülő komponálásnak, a szimbolikus képi formai megfogalmazások bőségének.⁵

Kent után nagyon kevés terv maradt, inkább csak skiccek, vázlatok. Feltehetően elsősorban helyszíni döntések, instrukciók módszerével dolgozott. Munkájáról, kompozíciós megoldásairól jórészt a kortársak és alkotótársak leírásai, beszámói, ill. a fennmaradt alkotások alapján alkothatunk képet. Sokáig ezért is Stowe tájképi parkját Brown alkotásának tekintették, aki pedig csak asszisztált Kent munkájához.

Stowe-hoz hasonló értékű, a festői kert minden jellegzetességét mutató alkotás Stourhead, Henry Hoare munkája, amely az Árkádia-teremtés szándékával Vergiliusz Aeneász helyszíneinek illuzórikus látványait építi fel a zárt erdővel keretezett park területén. A minta többek közt Claude Lorrain: Aeneasz Delosban című festménye (kép: fedél 1 jobbra lent, 1672 National Gallery, London).

Az itt ábrázolt ideális táj hangulata és a képen megjelenő antik épületek adják a kerti kompozíció alapját. A kert fő látványtengelye itt is hármas tagozódású. Az előteret plasztikusan formált terepfelülettel legelő, a középteret tágas vízfelület és a felette átívelő római híd alkotja. A kerti kép háttérében a római Pantheon kicsinyített mása jelenik meg (kép: fedél 2, lent).

Stowe „befejezője” és Kent kertművészeti munkájának folytatója Lancelot Brown, a „Capability” termékeny alkotó volt. Státusza révén – királyi főkertési rangot szerzett – nagyon sok munkához jutott. Mintegy

másfélszáz kertje ismert. Kent tanítványaként és elvei szerint dolgozott, de nem volt igazán tehetséges és kreatív. Festészeti, vagy építészeti tanulmányok híján Kent nyomdokain, de eredeti gondolatok nélkül meglehetősen sablonos kerteket létesített nagy számban. Főbb művei: Blenheim Park, Harwood, Hampton Court, Petworth House, mind nagyterjedésű, nagyszabású és érdekes parkok, de ugyanannak a gondolatnak az ismétlődései, egyre erőteljesebb módon. Brown másolt: először Kentet, aztán saját magát.

Brown a „szépségvonal” híve és alkalmazója. Kertjeiben nemcsak a sétatányok vonalvezetése íves lendületű, de a terepfelület is enyhén hullámos kialakítást kapott. Kompozícióiban kiemelt szerephez jut a magányos, szoliter fa, ami szabad térállásban plasztikus, szoborszerű hatású. A kert határára körülfutó út vonal – ami Kentnél praktikus, a látványtengelyekhez vezető feltároló sétatány – Brown munkáiban a kerti kép sablonos formai elemévé válik, amelyet szeszélyes kanyarokkal alakít ki, hogy minél nagyobb terület tűnjön a terület. A széleken futó utakról tárul fel a legnagyobb természetesség és perspektíva, amelyet a térszerkezet kialakításánál nagymértékben figyelembe is vesz, ill. kihasznál. Ezért is a Brown-féle kertek főleg a szélekről élvezhető látványok sorozatai, belső térszerkezetük ennek alárendelt, s ezért a belső, érzékeny tagoltság hiányzik. E tekerdő, periférikus útvezetés miatt nevezi némelyik, kertművészeti korszakkal foglalkozó munka Brown al-

10 | A Brown féle kert (a) és annak festői kialakítása (b) Richard Payne Knight: The Land-Scapes: a didactic poem c. művében és Petworth House kertje (c) Lancelot Brown 1751-ben elkészült munkája

11 (c) |

kötéseit, ill. a hasonló kortárs kompozíciókat „szerpentin-kerteknek.”

Végül a kortárs szakírók, akik az enyhe iróniát rejtő „Capability” ragadványnevet adták Brown-nak komoly kritikai támadásokat intéztek az elsablonosodott szerpentin kertekel szemben. Legismertebb Richard Payne Knight: A táj: tanköltemény (The Landscape: a didactic poem) c. munkájában (1794) a természeti szép rossz utánzatának minősíti ezeket a kerteket, amelyek természet gazdagságával szemben ötletlen, unalmas sémákat kínálnak (10. ábra).

A kiüresedett, sablonos megoldások valóban riasztóak lehettek. Néhányan visszatértek a tájképfestészet nagy alkotásaihoz és meglévő híres festmények konkrét megvalósítására, vagy képi elemeinek három dimenzióban történő megépítésére vállalkoztak. Majd évek multával, a kert beállta után ismét a festészeté lett a feladat az ideális táj kertként megépített, reális valóságát ismét idealizált tájképpé formálni a festményeken (11. ábra).

A kontinensre végül is csak nyomokban került át a festői kert. Pückler munkái: Branitz és főleg Wörlitz mutatnak például ilyen karaktert, de Franciaországban is megjelennek rokon szellemű alkotások. Ekkorra azonban már az irodalomban, a zenében és a képzőművészetben hódít a szentimentalizmus. Megjelennek az érzellemmel átítatott, a természet drámaiságát felvonultató, erős émoációkat kiváltó szentimentális kertek és a „csak” vizuális és szimbolikus tartalmú festői kert egyszer csak elillan.

E páratlan gondolatvilágú, költői és naiv kertművészeti stíluskorszak megnevezése a legtöbb európai nyelven: festői kert, (angolul: picturesque garden, franciául: jardin pittoresque, németül: malerischer Garten). A magyar szaknyelvben erről a korszakról, a festői kertekről nevezték el – bár nem ugyanezen szóval, hanem tartalmilag azonos, rokon kifejezést: a „tájkép” szót használva – az összes olyan alkotást, amely a kertet, mint szép természetet tekinti, ahol az alakítottság ennek a szolgálatában állva formailag a háttérben marad.

A „tájképi kert” a magyarban gyűj-

tőfogalomná lett, egy kerttípus megnevezése, amelyhez több stíluskorszak alkotásai sorolhatóak, többek között a kortárs kertépítészlet jó néhány alkotása is. Az erre használt német „Landschaftsgarten”, vagy az angol „landscape garden” kifejezés a „kép” szót nem tartalmazza. Rapaics (1940) még a magyar tájkertről ír, Ormos (1968) már tájképi kertnek nevezi ezt a kerttípust, amelynek a klasszicizmus kezdetén rövid és gyönyörű korszaka a festői: az ideális táj keresése és az idill megteremtésének kísérlete a kertben a tájképfestészet eszközeivel.

11 (b) |

11 (c) |

Jegyzetek

1. Az Elizium (görög) kifejezés hármas értelmű:

- paradicsom: az antik mítoszokban a túlvilág kettős tagozódású: az eliziumi mezők a példás életet élők jutalma, a bűnösök pedig a Tartarosra kerülnek.
- hely, ahová a görög mitológia üdvözlőitjei gyűlnek össze.
- hőn áhított cél, a minden másnál kecsgetetőbb végkifejlet, a lét utáni lét lehetősége. Minden nép hitregéiben, mondáiban létezik egy helyet, vagy állapotot megjelölő kifejezés, amely az örök emberi

11 | (c) Castle Howard, olajfestmény ismeretlen festő (cca. 1810)

11 | (b) Castle Howard kertje, Mauzoleum, épült 1754

11 | (a) Claude Lorrain: Apolló és a muzsák a Parnasszuson (1680)

11 | Az ideális táj, annak kertként realizált földi mása és az ideák szerint létesült valós táj (kert) újbóli idealizált ábrázolása.

reménykedés megtestesítője. Erre a helyre az ember nem a maga fizikai valóságában, hanem a lelke (illetve az ókori görögök fel-fogásában az árnya) révén jut el. Ilyen hely a germánok hitvilágában a Walhalla, a buddhisták nirvánája, a keresztény mennyország és a mohamedán paradicsom: De a legelső, legkorábbi, őseredeti áhitott hely, az ókori görögség „elíziumi mező”-je.

Az elíziumi mezők első írásos említése Homérosznál, az Odüsszeia IV. énekében található. Az „Élűszion mezeje” az üdvözült lelkeknek a föld szélén található hona „...hol a legkönnyebb lét várja a földi lakókat, hó nem esik, viharok sose dűlnak, nincs soha zápor, éleshangú Zephír szele fű csak folyton e tájon, Ókeanosztól jó, hogy az embereket felüldítse.” (Devescseri Gábor fordítása). A köznyelvben ennek a többes számú latinus változata terjedt el „Elíziumi mezők”-ként és vált szállóigévé.

2. Kent, William (*1685 k. Bridlington, Yorkshire, †1748. ápr. 12. London): angol festő, építész, tájépítész. Hoszabb itáliai tartózkodás után 1719-ben tért vissza Londonba, s ott párt-

fogójával, az építész Lord Burlingtonnal dolgozott együtt. Mindketten a palladianizmus hívei voltak. Legjelentősebb közös munkájuk London mellett a Burlington számára épült Chiswick House (1725), amelynek belső tereit és kertjét ő tervezte. Önálló építészeti művei közül legfontosabb a norfolki Holkman Hall (1734-től).

3. Walpole, Horace (1717–97) 1750 és 70 között irt „On modern gardening” c. esszéjében méltatja Kent, az angol festői (picturesque) kert megteremtőjének munkásságát és elemzi többek közt a Rousham-i kertet. Walpole későbbi munkáiban Kent elveivel szemben az egészében vadregényes kerten belül az épület körül a rendezett sétányok és szabályos virágültetések kialakítását javasolja, s így Repton „előfutárának” is tekinthető.

4. Stowe (Buckinghamshire, Anglia) 1593-tól a Temple család birtoka. Lord Cobham 1680-ban a régi épületet lebontatta és a helyén nagyszabású kastélyt építtetett, amely körül 1715 és 26 között kiterjedt park létesült szabályos geometriájú késő angol-barokk kialakítással, amelynek tervezője az udvari építész Vanbrough volt. A parkban nagy parter, egyenes vonalú sé-

tányok és szabályos ötszögletű tó létesült. Vanbrough halála után Bridgeman folytatta a munkát, a park területét a kétszeresére növelték szabályos geometriájú elemekkel, de aszimmetrikus elrendezésben egyfajta pseudo-természet létrehozásának szándékával. Az új kertépítészeti elveknek megfelelően a park egy részét Kent instrukciói és tervei szerint alakították ki 1735 táján. Ekkor jött létre az Elysiumi mező nevű kertrész az itt épült templomokkal, szentéllyel, hiddal, amelyek szintén Kent munkái. Kentnek koncepció szinten a teljes park átalakítására és az ún. Hawkwell Field nevű nyugati kertrész kialakítására részletes elképzelése volt és vázlatokat is készített. Az itt létesített kerti épületek terveit James Gibbs készítette. A kertrész megépítését és a teljes parkterület átalakítását az új elvek szerint Kent korán bekövetkezett halála miatt az őt követő Brown irányította.

5. A korszak az angol parlamentarizmus kialakulásának és szárnyalásának időszakában. A Temple-Grenvilles nemzetség és az angol liberális párt ekkor ellenzéki pozícióból politizál. Főleg a hivatalos belpolitika kudarcai és sikertelensége mi-

att, szimbolikus politikai fricskáként Anglia első miniszterelnöke, Sir Robert Walpole fej nélküli szobra is helyett kapott a kertben.

Irodalom

Pope, Alexander: Of Taste: An Epistle to the Earl of Burlington (1731)

Addison, Joseph: The Tatler (1709-11). In: Az angol esszé klasszikusai.

Szerk.: Ruttkay-Ungváry Bp. 1967

Knight, Richard Payne: The Landscape: a didactic poem "An Essay on the Picturesque". W. Bulmer, London, 1794

Robinson, John Martin: Temples of delight. Stowe landscape gardens.

Jarrold Publising London, 1994

Enge, Olaf, Schröer, Friedrich: Garden architecture in Europe. Benedikt Taschen Verl. Köln, 1992

Rapaics Raymund: Magyar kertek.

Kir.Magy. Egyetemi Nyomda, 1940.

Repr. Franklin Nyomda Bp. 1993

Ormos Imre: A kerttervezés története és gyakorlata. Mezőgazdasági Kiadó Bp. 1967

Fényképek:

Classen, Martin és Wiesenhofer,

Hans (5., 6., 8. és 9. ábra)

121

SUMMARY:

The 18th century might be the last historical period when harmony seemed to be present between nature and society. We had knowledge and experience regarding the phenomenon of nature and we were willing to adapt to it with the hope of renewal and rebirth. After the late baroque style, as a conclusion of the rediscovery of nature, picturesque gardens were established which followed the rules of the age's landscape painting. The aesthetes, the poets, the painters and naturally the landscape architects aimed to visualise the free nature and the ideal land by leaving behind the tradition of the late baroque style.

The first picturesque gardens, Rousham, Stowe, Stourdead and Blenheim in England were designed by William Kent, Lancelot Brown and Henry Hoare. The early 18th century English gardens seem to appear like Arcade citations. They are willing to create a stage for the harmonic relation between the individual person and the nature with a passive recognition and on a non active level.

Picturesque gardens are the composition of various vues cutting cross the whole garden area, and deviding it into forefront, middle front and back front, while the garden keeps its well structured, well proportioned and monumental space composition. The space walls were created with dense, forest-like vegetation and tree groups, opening out into the main vues. Along the vues, on both sides on the border spontaneous and unregular system of sculpture like, decorative architectural elements appear according to the rules of the landscape painting style. These architectural elements, remains of buildings, artistic ruins, churches, chapels, various urban and rural buildings and bridges hidden in the dense bushes and woods make the complexity of the garden landscape. The composition is spontaneous and unsymmetrical and far from being hierarchical. All elements are important and elementally connected to the whole, basically they are elemental parts of the picture. Instead of main visual centres there is only the endless playful perspective.

The picturesque garden style did not spread out widely through out the continent. Works of Pückler: Branitz and Wörlitz contain such elements, but similar works can be seen in France, too. But by this time sentimentalism dominates literature, music and fine art. The gardens of sentimentalism are designed with deep emotion and feeling and the dramatic atmosphere of nature is appearing in them. The picturesque garden with its pure visual and simbolic meaning steps down the stage.

PARKOLÓ

BURKOLT FOGADÓTER
TÁMLA NÉLKÜLI PADOKKAL

TERVEZETT ÚJ FASOR

INFORMÁCIÓS
PONT

DÖBRENTEL GÁBOR
SZOBRA

VIRÁG BENTON
EMLEKSZOBRA

SÉTÁLÓUTCA VÁLTA-
KOZÓ SZINTEKKEL

MÉSZKŐ
BURKOLATÚ TÉR

VENDÉGLŐ
TERASZA

GYEPES ÉS SZÖRT
BURKOLATÚ
PIHENŐFELÜLETEK

PARK A RÉGÉSZETI
VEDETSÉGÉRT DEZŐ
KÖTÖMBÖKKEL

19-ES VILLAMOS
MEGÁLLÓ

RAKPARTI SÉTÁNY TÉRKÉ
BURKOLATTAL, PADOKKA
DÍSZVILÁGÍTÁSSAL

TEMPLOM
ELŐTTI
REPREZENTATÍV
TER VÍZARCHI-
TEKTÚRÁVAL

SÉTÁLÓUTCA VÁLTA-
KOZÓ SZINTEKKEL

FA ÉS SZÖRT
BURKOLATÚ PIHENŐK
TÁMLA NÉLKÜLI
PADOKKAL

SÉTÁNY
NAGYKÖCKAKÓ
BURKOLATTAL

FA TERASZ

PARKOS TERÜLET
ZÚZOTTKŐ BURKOLATTAL
PADOKKAL

HATÁROLÓ ÖSERJE
ÉS GYEPFELÜLETEK

TÉRKŐ BURKOLATÚ
FOGADÓTER SZOBOR-
RAL

MEGLÉVŐ
JAVASOLT

ÁTNÉZETI HELYSZÍNRAJZ

VILLAMOSMEGÁLLÓ

Döbrentei utca környezetének szabadtérépítészeti revitalizációja

The revitalisation of the urban spaces surrounding Döbrentei street

Budapesti Corvinus Egyetem, Tájépítészeti Kar
Kert-és Településépítészeti Tanszék
Konzulensek: Gergely Antal, Mohácsi Sándor

MAGYAR ÉPÍTÉSZ KAMARA DIPLOMADÍJA
MAGYAR ÜRBANISZTIKAI TÁRSASÁG DIPLOMADÍJA

Budapest város-rehabilitációja napjainkra elengedhetetlenné vált. A komplex-városrehabilitációnak szükséges része a szabadterek rendszerének újragondolása, és nélkülözhetetlen ezek revitalizálása. A terv komplex szabadtér-építészeti revitalizációt kíván bemutatni egy kiemelkedő helyzeti adottságokkal rendelkező, műemléki és régészeti védettség alatt álló területen, a Döbrentei utca környezetében (1. kép). A tervezési terület Budapest I. kerületének a Döbrentei tér, Döbrentei utca, Apród utca, Ybl Miklós tér, Fátyol köz, Hegedűs köz és Fogas utca által határolt városszerkezeti egysége. A terület újragondolása és átalakítása egyrészt a közvetlen környezetben induló jelentős beruházások (Várkert bazár rekonstrukció, Rácz fürdő melletti hotel építése, Rudas fürdő felújítása, Citadella sikló építése) miatt aktuális, de azért is indokolt, mert jelenleg a Budai Várnak nincs olyan fogadótere, amely a gyalogosok által jól használható érkező- és induló-pontként működik.

Komplex revitalizáció esetén a tervezési koncepció kialakítása előtt szükséges a terület részletes vizsgálata. A tervet megelőző kutatásokban szerepelt a terület kialakulásának és történetének (épületek építési ideje, építészettörténeti stílusuk, jelenlegi és kialakítható funkcióik), a közlekedési viszonyoknak (gyalogos-, gépkocsi-, tömeg-közlekedés), valamint a zöldterületeknek és a kis városi szabadtereknek a vizsgálata (használati intenzitás, növényállomány részletes felmérése, funkciók tisztázása) is.

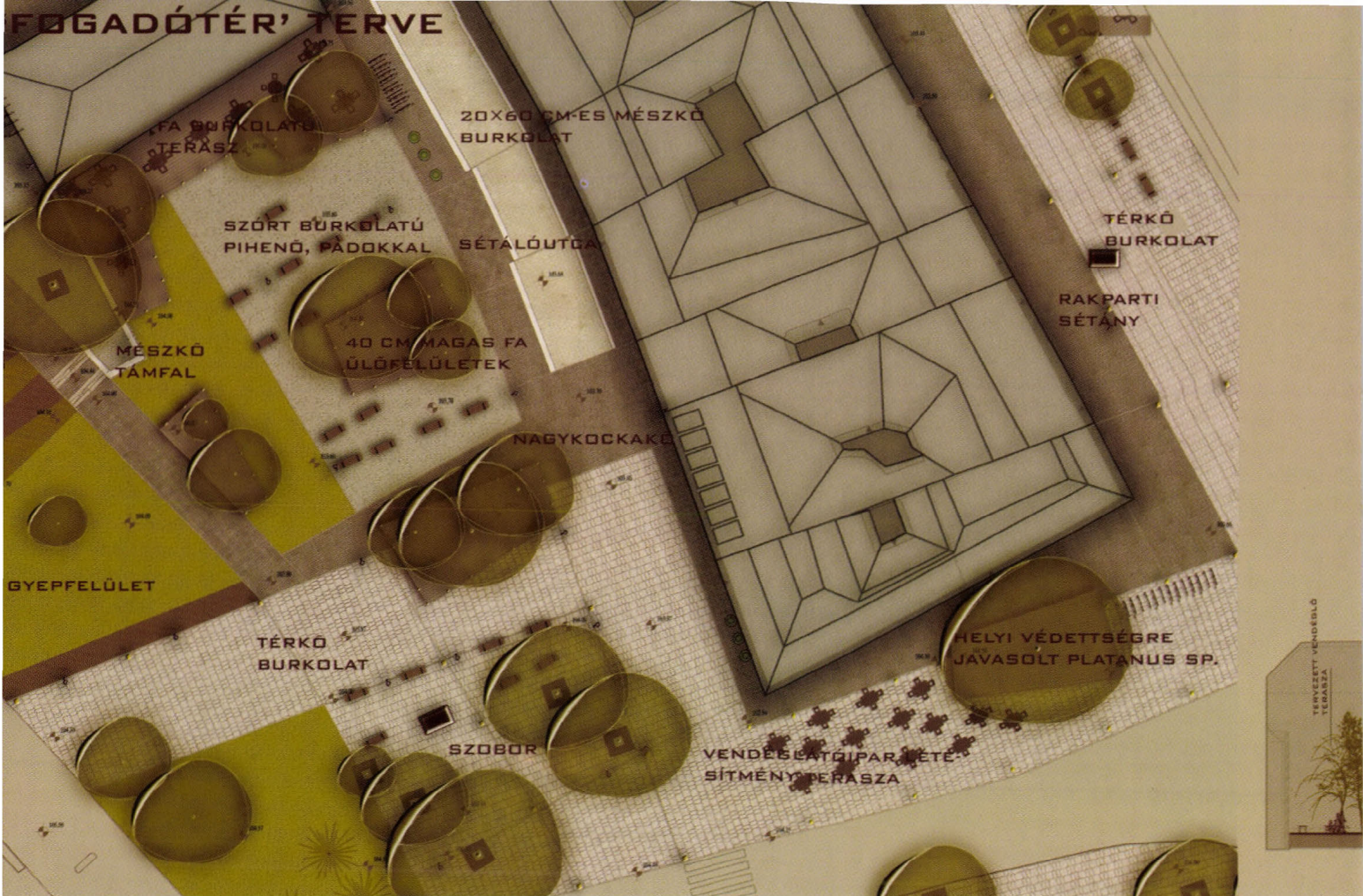
A történeti kutatás eredményei -a Tabán igen gazdag múltja, s a város szövetében kialakult szerepe miatt meghatározóak voltak a tervezés során. Az egyik leglényegesebb szempont, hogy a tervezési terület a története során mindig az Ördögárok által elválasztott különálló egység volt, ezért a Tabán összefüggő zöldfelületi rendszerétől jelenleg is teljesen külön kezelhető. Szintén fontos tényező, hogy a Döbrentei utca ma is látható nyomvonalra és a városépítészeti szövet már igen korán kialakult, ezért mindenképpen védendő, és kiemelendő.

A terv kialakításában alapvető szerepe volt az épületállomány vizsgálatának is. Már a területre készített előzetes koncepció során elképzelhetőnek tartottam, hogy a Döbrentei utca sétálóutcaként működjön. A megvalósításhoz azonban elengedhetetlen a környező épületállomány jellegének ismerete: az épületek földszintjeinek átalakíthatóságára és a funkcióváltás lehetőségeire vonatkozó felmérések. A vizsgálati eredmények térképen való ábrázolása után alakult ki az alapvető tervezési elképzelés, amely a különböző minőségű burkolatokkal éppen a terület épületállományának heterogenitását, és ezáltal a területen nyomot hagyó sokféle városépítészeti korszakot kívánja bemutatni.

A zöldfelületek vizsgálata bizonyította, hogy itt is, mint Budapest sok más területén, jellemző, hogy a gyalogosok csak az épületek melletti keskeny járdákat használják, a zöldfelületeket alig. Emiatt mindenképpen szükséges a burkolt és növényvel borított felületek struktúrájának átgondolása, egy új térrendszer kialakítása. Sok helyen a zöldfelületek és a növényzet állapota sem megfelelő. A közlekedési vizsgálatok egyértelműen mutatják, hogy jelenleg a közlekedés kiszolgálása elsődleges a területen.

A kutatások eredményeinek ismeretében, a célkitűzéseknek megfelelően készült el a tervezett állapot funkciósémája. Az egyes területek más-más kialakításúak, azonban formai elemekben egységes koncepciót mutatnak. A terv lényeges részei a hagyományos, a terület története során gyakran megjelenő anyagokból készült (nagykockakő, világos mészkő), történeti és építészeti korszakokat kifejező és bemutató burkolati rendszerek, valamint az egyes különálló területi egységeket összefogó közös elemek (világítás, berendezési tárgyak, mészkő támfalak, faburkolatú pihenők). Az utca szintváltásait követő és a zöldfelületekben is megjelenő egységes kialakítású támfalrendszer és a terület történetét idéző utalások (Attila út valamikori nyomvonalán kialakított sétány; Fátyol közbe elhelyezett régészeti védettségre utaló kőtömbök) jellegzetes, új egységei a szabadtereknek, amelyek az új 'Fogadó tér' rangját és hangulatát megadják. A teljes területre készült terv az 1. képen látható.

A terv szerint a terület legfontosabb eleme a sétálóutca. Kialakításának alapvető koncepciója a különböző korszakból származó és különböző stílusú épületek elkülönítése a burkolat-architektúrával, továbbá az alacsonyabban fekvő épületek jobb megközelítésének lehetővé tétele egységes támfalrendszerrel és az épületek előtti járda szélesítésével (2. kép, metszet). Az épületállomány heterogenitásának bemutatása érdekében olyan burkolati rendszert alakítottam ki, amely különféle építészeti korszakokat idéz. A 40*60cm-es mészkőlap burkolatok a legrégebbi (barokk, rokokó) épületeket veszik körbe, a nagykockakő burkolatok a XIX. század során épült épületeket, a 20*60 cm-es mészkőlapokból készült burkolatok az új tengelyeket, tereket emelik ki, míg a térkő burkolatú felületek a többi városszerkezeti egységgel való kapcsolatot erősítik. A sétálóutca keresztmetszetét három egységre bontottam, az egységeket világos süttői mészkőlap sávok választják el egymástól, melyek a különböző részekben és a két oldalon más-más funkciót töltenek be. A Döbrentei utca páratlan oldalán változik az utca szintje. Itt a mészkőburkolat 50 cm széles: a szintváltásoknál a támfal az utca felőli oldalon ülőfal, egyéb esetekben a burkolatban megjelenő díszítőelem. A mészkőlap sáv az utca páros oldalán 30 cm széles és a vízelvezetést szolgálja.

A 'Fogadóter' a Döbrentei utca déli végének és a Döbrentei tér területiségének északi részéből áll, és amely a 18-as villamos vonalától az Attila út 1-3-as számú épület előtti zöldfelületig tart (2. kép, bal). A területiség kiinduló és érke-

zési pontja a sétálóutcának, ez kapcsolja a tervezési terület a környező városi szövethez, valamint a fürdőkhöz, és a fontos gyalogos irányokat figyelembe véve ez teszi lehetővé a tömegközlekedési eszközök megközelítését. A terület fokozatosan egyre csendesebb, parkosabb egységekből áll, a térkő burkolatot stabilizált zúzottkő és gyepfelületek váltják fel. A jellegzetes tagoló vonalak az utca másik oldalán álló épületek eltérő tengelyvonalai alakultak ki. Az épületek funkcióinak vizsgálatok kiderült, hogy az Attila út 1-3. számú épület tér felőli földszinti szintje kifejezetten alkalmas valamilyen vendéglátóipari funkció kialakítására. Ezt kihasználva, az épület előtt fa gerendából épített teraszt javasolok, ami anyagában kapcsolódik a meglévő fák köré elhelyezhető és ülőfelületként is használható teraszokhoz. A Döbrentei utca hármas burkolati rendszere a térre érve feloldódik, csak a nagykockakő burkolat fut tovább, és keretezi a Duna felőli épületsort.

Az Alexandriai Szent Katalin Plébániatemplom a tér eredeti központ-képző eleme, de mai formája nem méltó ehhez a szerephez. A területiség jellegzetes tengelye az újonnan kialakított sétány, melynek vonala egyrészt felidéz az Attila út egykori vonalát, másrészt a vizuális kapcsolatot erősíti a 'Fogadóter' és a Budai Vár között. A sétány a fogadóter területiségében indul, és kétszer három 15*30 cm-es lépcsőfokkal éri el a templom előtti tér szintjét. A felső szinten pihenőfelületek, valamint növényfelületek kísérik.

21

A Fátyol köz szerepe, hogy két szilárd burkolatú úttal megteremtse a rakparti sétány és a sétálóutca közötti kapcsolatot. (3. 4. kép) Ezen kívül gyeses és stabilizált zúzottkővel borított felületek osztják meg a teret. A kis park különleges elemei azok a mészkő tömbök, melyek a terület régészeti védettségét és jelentőségét idézik, illetve utalnak a terület történetére, a korábban itt állt épületek romjaira is. Ezen a területen volt igazán szükség új fák ültetésére, s ezek sűrű tömbszerű jelenléte, zárt lombtömege a korábbi beépítések tömbjeit idézik.

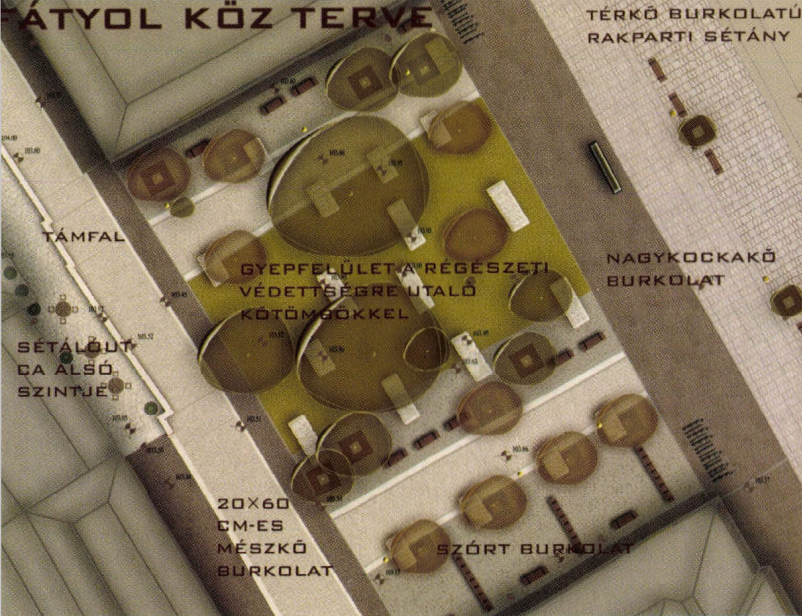
A Fogas utca - Döbrentei utca kereszteződés jelentősége több szempontból is megnő a fejlesztési koncepció okán, amely a Fogas utca - Várkert rakpart kereszteződésnél új sétahajó-kikötőt kíván elhelyezni. A hajóval érkező és a Várba feljutni óhajtó turisták a Fogas utcán keresztül a sétálóutcába jutnak, s ezért a keresztutca fontossága megnő. A Fogas utca burkolata nagykokcakó az épületek korára valamint stílusára való tekintettel.

A rehabilitációs terv legfontosabb célkitűzése egyrészt az, hogy a revitalizált szabadterek lehetővé tegyék az épített örökség értékeinek érvényesülését, másrészt pedig, hogy mind az itt lakók, mind az ide látogató turisták a téren és a sétálóutcában járva részesévé válhassanak a Tabán történetének, megismerjék múltját. A fenti célok elérése érdekében a mai szabadtér-használati igényeket szükséges volt összehangolni a történeti környezettel, a városrész elhelyezkedéséből adódó jellegzetességekkel és funkciókkal. Ezért alakult ki a sé-

tálóutca, mint szerkezeti egység, az új sétány a templom mellett, a pihenésre, üldögélésre alkalmas zöldfelületek. A gyalogosok igényeit a gépkocsiforgalom és a parkolás visszaszorításával kialakított teraszok és gyalogos útvonalak szolgálják. A vendéglátó-ipari és turisztikai funkciók várható felelőse és fejlesztése szintén megkívánja a magas színvonalú, igényes kialakítású városi terek és zöldfelületek létrehozását. A Döbrentei utca környezetének szabadtér-építészeti revitalizációs terve a városi funkciók technokrata kiszolgálása és az elérhető városi terek kialakítása közötti konfliktus megoldására keres és ajánl egy lehetséges módszert Budapest egy megújításra szoruló területén.

31

THE REVITALISATION OF THE URBAN SPACES SURROUNDING DÖBRENTEI STREET

Over the past years it has become obvious that urban rehabilitation in many areas of Budapest can no longer be postponed. Re-planning the structure of the open spaces is an indispensable part of the complex rehabilitation of the city, and it is also important to draw up plans for their revitalisation. This design wishes to present a complex revitalisation plan for the urban spaces surrounding Döbrenței Street, which is under the protection of the National Inspectorate of Monuments, and which is made up of a network of small urban spaces embedded in the architectural heritage of an area the location of which is of outstanding significance.

The design covers an urban unit, often referred to as the Tabán district, bordered by Döbrenței Square, Döbrenței Street, Ybl Miklós Square, Fátyol Lane, Hegedűs Lane and Fogas Street. Apart from the influence of the major investments underway in its immediate vicinity (like the reconstruction of Várkert Bazár, the construction of a new hotel near Rác Spa, the reconstruction of Rudas Spa, and the construction of the Citadella funicular) which make it necessary to redesign and reconstruct the area, the fact that Buda Castle has no lobby, i.e. appropriate access area for pedestrians to enter and leave this significant tourist attraction, also calls for immediate action.

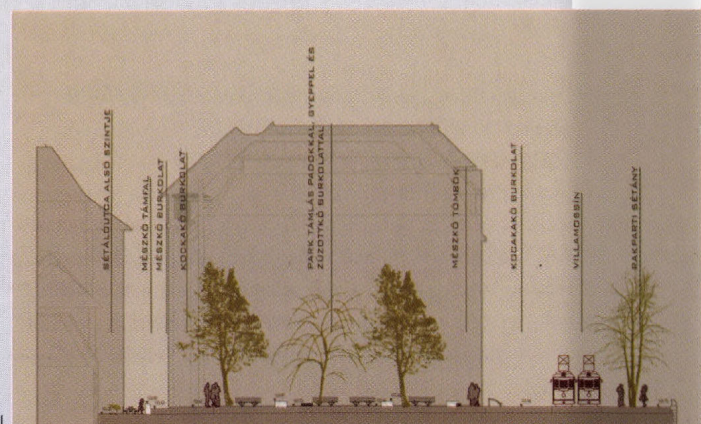
Before drawing up a complex revitalisation plan, it is necessary to do a thorough examination in the area. Research preceding the planning work has been extended to tracing the history of the area: how it came into being and how it developed. It also entailed sizing up the stock of buildings (with respect to their time of erection, their style and place in architectural history, and their present and possible functions), examining the transport facilities (including pedestrian, car and public transport) and the existing green and small urban spaces (the intensity and function of their use, with a detailed stocktaking of the plants that are already there).

One of the most important objectives of the rehabilitation is that the revitalised open spaces should provide a background that highlights the architectural heritage of the area. The unique history of the district results in a cityscape that awakens many different atmospheres. It is therefore important that tourists, visitors and inhabitants alike, walking in the streets or squares, should be part of these and should be able to get acquainted with the past and the history of Tabán.

Today's demands for the use of open spaces had to be harmonised with the historical environment, with the characteristic features springing from the location of the district and also with the proposed functions. As a consequence of this, the pedestrian street as a new structural unit, the new promenade beside the church, small parks with benches, terraces that serve pedestrians' needs have been designed, which has brought about a pedestrian zone that could only come into being at the expense of city traffic and parking areas. The expected flourishing of the catering and the tourist industry and their further development also call for the creation of well designed and properly constructed small urban spaces and green areas.

Important elements of the design concept are the pavements made of good quality materials (big cobblestone, light limestone) that are to represent different historical and architectural periods. It is also important that various common elements (like street lighting, furniture, limestone retaining walls, places to relax paved with wooden panels) are to ensure the separate small areas' unity of appearance. Retaining walls that follow the level changes of the streets and other reminders of the past (like the promenade that has been designed to run along the former track of Attila Street, or the limestone cubes under archaeologists' protection displayed in Fátyol Lane) are characteristic new features of the urban spaces. These are to ensure that newly formed open spaces are worthy to serve the function of a pedestrian access area, a lobby to the Buda Castle.

The design, which was prepared for a given area in Budapest that badly needs revitalising, wishes to find a possible method by which the conflict between serving urban functions in a technocratic fashion and forming liveable urban spaces can be resolved.

41

FÁTYOL KÖZ-RAKPART-DÖBRENTEI UTCA METSZETE

Pálos kolostorromok és környezetük a Zempléni-hegyvidéken

Ruins of pauline monasteries and their environment in Zemplén Mountains

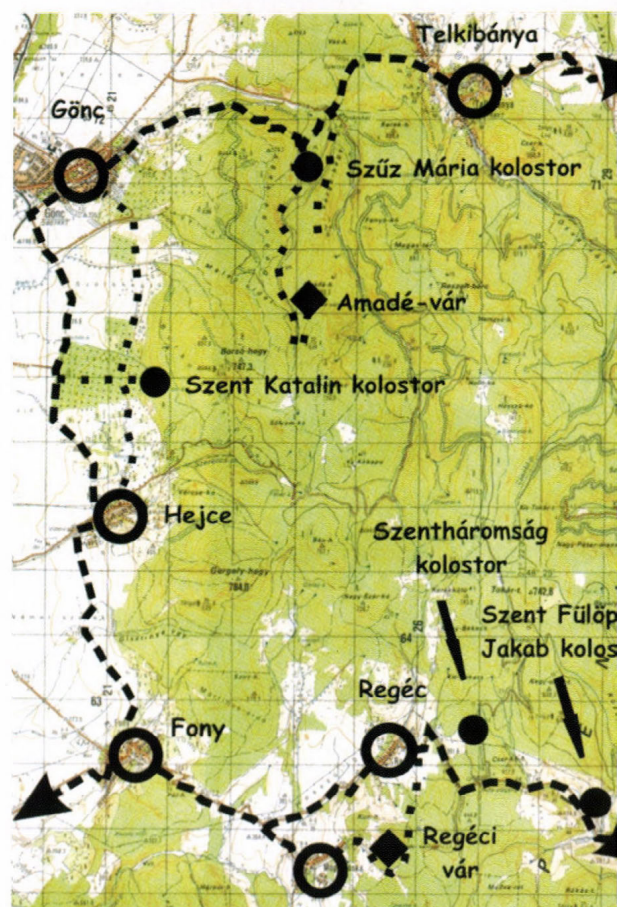
LEKTOR | BALOGHNÉ ORMOS ILONA

AKTUALITÁS

A Zempléni-hegyvidék a Tokaj-Eperjesi-hegylánc részét képező középhegységi táj. A középkorban két vármegye osztozott rajta: Abaúj és Zemplén. A tanulmányban ismertetésre kerülő középkori pálos kolostorokat a legújabb régészeti szakirodalom Abaúj-hegylajai kolostorok összefoglaló néven tárgyalja. A csoportba tartozó négy kolostor közül egy valóban hegyaljai, mivel a hegyvidék Abaúji-Hegyalja néven is ismert peremvidéken állt, három azonban a hegység belsejében, magas hegycsúcsokkal körbevett tájrészletben épült.

A Zempléni-hegységi települések lakossága, ahogy a múltban, úgy jelenleg is döntően a mezőgazdaságból és az erdőgazdaságból él. A jövőben várhatóan egyre kevesebben tudnak megélni az erdőből, a termőföldek pedig a korszerű gazdálkodásra kevésbé alkalmasak. A hegység belseje természetvédelmi szempontból hazánk egyik legértékesebb – legkevésbé átalakított és számtalan természeti értéket őrző – tája. A peremvidék, valamint a lakott völgyek és medencék pedig sok kiemelkedő kultúrtörténeti emléket őriznek, így méltán tarthatnak igényt a „történelmi táj” megnevezésre is. A Zempléni Tájvédelmi Körzetben és térségében a jövőbeni fejlesztések célja, a megélhetés egyik fő forrása lehet az említett táji adottságokra alapozott turizmus.

A kultúrtörténeti emlékek – közöttük a középkori pálos kolostorok maradványainak - feltárása és megőrzése tehát nem csak a hagyományörzés, az identitás növelés és az oktatás-nevelés szempontjából fontos, hiszen az emlékek a turizmus vonzástényezőiként a helyi lakosság jövőbeni megélhetésének egyik alapját is képezhetik.

A Zempléni-hegyvidéken már most is sok, országosan ismert turisztikai célpont van: természetközeli kirándulóterületek, népi építészeti hagyományokat őrző falvak, gazdaságtörténeti emlékek, történelmi jelentőségű várak, templomok és egyéb műemlékek. Kiemelkedően harmonikus a tájszerkezet, szép a tájkép. A turisztikai célpontok bővítését és egyben a természeti értékek tehermentesítését is szolgálhatják a ma még feltáratlan, a közönség számára jórészt ismeretlen pálos kolostorromok, a középkori Magyarország történelmének és kultúrájának csaknem elpusztult – sajnos ma is pusztuló emlékei.

Jelmagyarázat

- Középkori kolostor
- ◆ Vár
- Település
- ⋯ Egyéb középkori út
- Településeket összekötő középkori út

KUTATÁSI ÉS IRODALMI ELŐZMÉNYEK

A hazai építészettörténeti és történelmi kutatásokon belül a kevésbé megkutatott kérdések közé tartozik a pálos kolostorépítészeti. A rend megszűnése miatt az egyházi dokumentumok nehezen kutathatók, az építészeti emlékek romokban hevernek. Az építészettörténettel a legbetheátobban GUZSIK (2003) foglalkozott, a rend észak-magyarországi történetére vonatkozó okleveleket BÁNDI (1986) dolgozta fel. Az építészetihez viszonyítva valamivel nagyobb számban készültek rendtörténeti tanulmányok, amelyek a rend alapításával, tevékenységével, a szerzetesek szokásaival és életével foglalkoztak KISBÁN (1938), MÁLYUSZ (1971) és TÖRÖK (2004). A gönci és a göncruszkai kolostorokról az első összefoglaló – és a mai napig is forrás értékű tanulmányt IVÁNYI publikálta (1926), a térségben folytatott legújabb kutatások eredményeit BELÉNYESY (2004) ismertette. Ezekre a kutatásokra azonban kivétel nélkül érvényes, hogy eddig nem foglalkoztak a pálos kolostorok környezetével és tájszerkezeti helyzetével, és eddig senki nem értékelt a kolostorromok környezetének jelenlegi állapotát.

A KUTATÁS CÉLJA

A tanulmány céljaként azt vizsgáljuk, hogy - a jelenlegi ismereteink szerint a 14. század elején-közepén épített, majd a 16. század közepéig fennállt és működött - négy zempléni-hegyvidéki kolostornál a táji adottságok azonos szempontok szerinti elemzése alapján megállapíthatók-e általános ismervek az építkezés hely kiválasztásánál; továbbá, hogy melyek voltak a közvetlen környezet alakításának és használatának jellemzői. Összegezzük a kolostorok környezetének jelenlegi állapotát, valamint a szükséges és lehetséges tájrekonstrukciós feladatokat.

A vizsgálatokhoz felhasználtuk a pálos rend hazai történetével és kolostor-építészeti foglalkozó irodalmat, a 18. század végétől a térségre készített térképanyagot, légifotókat és nem utolsósorban a helyszíni bejárások tapasztalatait.

A kutatás során vizsgált pálos kolostorok:

- gönci „Szűz Mária” kolostor
- göncruszkai (eredetileg ruszkai) „Szent Katalin” kolostor
- regéci „Szentháromság” kolostor
- óhutai (eredetileg regéci) „Szent Fülöp és Jakab” kolostor

Török (2004) meghatározása szerint közülük a gönci kolostort 1365-1371

között, a göncruszkait 1338-ban, az óhutait pedig 1307 előtt alapították. A regéci Szentháromság kolostor alapítására vonatkozóan eddig nem került elő adat.

A KOLOSTOROK TÁJSZERKEZETI HELYZETÉNEK BEMUTATÁSA

A domborzati adottságok közül az eredeti felszínformát, a kitettséget és a tengerszint feletti magasságot, a tájszerkezet épített elemei közül a szomszédos településektől való távolságot és a korabeli közúton történő megközelítés lehetőségét vizsgáltuk. Fontos tényezőnek tartjuk a forráshely és az egyéb vízhasznosítási lehetőségek meglétét.

GÖNCI „SZŰZ MÁRIA” KOLOSTOR

A kolostor a Dobogó-hegy keleti lejtőjén, a Kis-patak völgyére néző hegyoldalon, 335 méter körüli magasságon épült. A két szomszédos településtől viszonylag távol állt, a földesúri, később királyi mezőváros rangú Gönc-től közel 5 km-re, a 14. század elején már jelentős bányavárosnak számító Telkibányától kb. 3,5 km-re. A Gönc-Telkibánya között vezető úttól 700 méterre feküdt a kolostor. Gyalogúton kb. 3 km-re feküdt a Kassa felé vezető kereskedelmi és hadiút ellenőrzésében fontos szerepet betöltő Amadé-vártól. A Kis-patak kelet felé, légvonalban 200 méterre, a Nagy-patak északi irányban mintegy 500 méterre folyik a kolostortól, utóbbi 90 méteres relatív szintkülönbséggel. A feltételezett halastó völgyzáró gátja a Dobogó-hegy északi lábánál, a Kis-patakon, annak a Nagy-patakba torkolása előtt, 240-250 méter közötti magasságon lehetett.

GÖNCRUSZKAI „SZENT KATALIN” KOLOSTOR

A kolostor a hegyvidék peremén, közvetlenül a Borsó-hegy nyugati lábánál épült. A feltételezett kolostorhely az egykori országúttól légvonalban 1500 méterre fekszik. Az úton észak felé Gönc és dél felé Hejce további kb. 2,5-2,5 km-re, nagyjából azonos távolságban található. A kolostor közvet-

len közelében, közel azonos magassági szinten, kb. 340 méteres magasságon épült a halastó völgyzárógáttal, illetve részben oldaltöltéssel. Az épületek pontos helye egyelőre nem ismert, feltételezett helye a halastótól északra esik. Valószínűleg a halastó mellett volt a szerzetesek által használt forrás is, mert a helyet valamennyi régebbi és mai térkép Klastrom-kütként jelöli. A kolostor közelében bővizű patak nem volt.

REGÉCI „SZENTHÁROMSÁG” KOLOSTOR

A kolostor a hegyvidék belsejében lévő kismedencében, a Kis-Bekecs hegylábi gerincét követő, északnyugat-délelet irányú, lapos völgyközi dombháton épült, közel 420 méteres magasságon. Regéc falutól mintegy 1500 méterre, a gazdag és kiterjedt uradalom központjaként működő Regéci-vártól kb. 3 km távolságban, a Vizsolyt Tolcsvával összekötő közúttól 400 méterre állt. A kolostortól keletre, 150 méterre lévő forrásból induló patakon létesült az egykori halastó gátja 360 méter magasságban, a kolostorhelytől légvonalban mintegy 700 méterre. A kolostorhelytől 200 méterre, nyugatra fekvő völgyben folyik a Huta-völgyi-patak.

31

41

ÓHUTAI „SZENT FÜLÖP ÉS JAKAB” KOLOSTOR

A kolostor építésekor Óhuta még nem létezett, ezért a forrásokban ez is regéci kolostorként szerepel. A hegyység belsejében lévő, mély patak völgyre nézően épült, a Kis-Királyos délnyugati kitérő lejtőjén, kb. 320 méteres szinten. Regéctől csaknem 5 km-re, azaz viszonylag nagy távolságban állt (a több száz évvel később épült Óhutától mindössze 1 km-re fekszik). Az oklevelek tanúsága szerint a kolostor szoros kapcsolatot tartott a patak völgyekben vezető úton kb. 8 km-re délre fekvő Horvátival is (ma Erdőhorvát). Adományozás révén szerzett földbirtokai voltak Tolcsván és több Hernád menti faluban is. A romok a jelenleg Vizsolyt Tolcsvával összekötő közúttól 200 méterre, attól mintegy 40 méterrel magasabb terepszinten találhatóak. A négy vizsgált kolostor közül ez épült a legelzártabb, lakott helytől legtávolabb eső tájrészletben. A kolostor közvetlen közelében volt mind a forrás, mind a forrásból kivezető patakot elzáró, völgyzáró gáttal kialakított kisméretű halastó. A völgy aljában, a romtól 200 méterre folyik a Regéc irányából érkező, bővizű Hutavölgyi-patak.

A HELYKIVÁLASZTÁSBAN SZEREPET JÁTSZÓ ADOTTSÁGOK ÖSSZEJÉSE

Az építési helyek eredeti felszínformája két esetben hegyoldal, egy-egy esetben hegyláb, illetve lejtős dombgerinc. Mind a négy kolostor lejtős felszínen kialakított mesterséges teraszon,

platon épült. A helyválasztásra jellemző a magas hegyek által közrezárt tér, ebben egyedüli kivétel a göncruszkai hegylábi helyzet.

A kitérő (lejtőirány) igen változatos, mind a négy kolostor esetében más: keleti, nyugati, délkeleti és délnyugati kitérő egyaránt előfordul. Az északias és a déli - kedvezőtlen klímájú - kitérőket a helyválasztásnál elkerülték. Az építési helyek tengerszint feletti magassága három esetben közel azonos: 320-340 méter közötti, egyetlen kivétel a regécie, ami 420 méterre épült.

A kolostorok településektől való távolsága jellemzően 4-5 kilométer (kb. egyórás gyalogút), kivételes a regécie 1500 méteres távolság. Két esetben a várak közelsége (kb. 3 kilométer) is motiválhatta a helyválasztást.

A falvak közötti korabeli úttól való távolság igen nagy eltéréseket mutat: 200-tól 1500 méterig. A távolság függhetett a bekötőút relatív magasságkülönbségétől is. Általános következtetés azért nem vonható le, mert az eredeti közutak többségükben csak feltételezettek.

Forráshely, vízhasznosítási lehetőség: a kolostorok három esetben forrás közvetlen közelébe épültek, kivétel a gönci, ahol a természetes források távolabb esnek. A forrásból eredő, feltehetően csekély vízhozamú patakokon (inkább csak erek) kívül három kolostornál 200 méteren belül másik, bővizű patak is folyt. Kivétel a göncruszkai, ahol jelentős vízfolyás csak a kolostortól több kilométeres távolságban volt.

21

51

A KOLOSTOR-KÖRNYEZETEK JELENLEGI ÉS EGYKORI FELTÉTELEZETT ÁLLAPOTÁNAK JELLEMZÉSE

GÖNCI „SZŰZ MÁRIA” KOLOSTOR

A kolostorrom a Zempléni Tájvédelmi Körzet kiemelt oltalom alatt álló területén fekszik. A látható, illetve a feltárható épületmaradványok a négy vizsgált kolostor közül ennél a legjelentősebbek. Jelzett turistaút vezet hozzá (Göncről, Telkibányáról, Regécről), kedvelt kiránduló célpont. Az ismert vízhasznosítási lehetőségektől való viszonylag nagy távolságokból azt kell feltételeznünk, hogy a kolostornak ázott kútja lehetett. Mivel az épületek közvetlen környéke teljesen beerdősült, az egykori területhasználat nem állapítható meg, bár helyenként a látható nyomokból egykori felszínalakításra és művelt teraszokra lehet következtetni. Okleveles forrásokból ismert, hogy adományokból jelentős mezőgazdasági területek (szántók, szőlők, kaszálórtek) voltak a gönci pálosok birtokában a kolostortól messzebb, Göncön és Telkibányán, valamint más, távolabb eső településeken is. A kolostor Göncön és Telkibányán is malmokat épített, illetve birtokolt. A romterületen felnőtt évszázados bükkfák a még meglévő építmény állapotát veszélyeztetik, a közelmúltban megkezdett feltárást és a helyreállítást gátolják. Ezért szükséges a falak mellett álló fák kivágása, ebben az esetben a természetvédelmi érdeket alá kell rendelni a kulturális emlék megóvása érdekének.

GÖNCRUSZKAI „SZENT KATALIN” KOLOSTOR

A kolostor maradványai a Zempléni Tájvédelmi Körzet határán található, de azon kívül, a térségi rendezési tervben védőövezeteként kijelölt tájrészletben.

Romok a felszínen már nem láthatók. Viszonylag jó állapotban van az egykori halastó, illetve annak gátja. Az egykori kolostorterületen és környezetében az elmúlt 15-20 évben erőteljes erdősülés kezdődött, az egykori halastó medrében is égerliget áll. A kolostortól nyugatra fekvő, enyhe lejtésű területen a múlt században telepített és művelt nagytáblás gyümölcsös mára teljesen kipusztult, a terület cserjésedő parlag. A tájrészlet Alsó-Szőlőhegy megnevezése arra utal, hogy korábban itt szőlőművelés folyt. Feltételezhető, hogy a kolostor oklevelekben említett szőlőbirtokai részben itt voltak.

REGÉCI „SZENTHÁROMSÁG” KOLOSTOR

A kolostorrom a Zempléni Tájvédelmi Körzet kiemelt oltalom alatt álló területén fekszik. Közélemben jelzett turistaút vezet Regécről Telkibányára. A kolostor feltételezett helyén kisebb kőhalmaz látható, a terület beerdősült. A dombgerinc két oldalán teraszalakítás nyomai láthatók. A kolostorhelynél valamivel magasabban fekvő terepszinten lévő, enyhe lejtésű gyepes terület rész szívesen ellenáll a cserjésedésnek, ebből feltételezhető, hogy sok évszázadon keresztül kaszálóként, legelőként művelhették. Nem kizárt, hogy korábban szántóként is használták. A dombgerinc keleti oldalán kb. 20 méteres szakaszon kőfal maradványai azonosíthatók. A területet a mai napig „Barátláza” néven hívják a helybeliek. A kolostortól kb. 150 méterre lévő egykori forrás jelenleg időszakosan ad vizet, a patak az év nagy részében kiszárad. Az azon épített egykori halastó gátját a közelmúltban, erdőki-termelés során megbontották.

ÓHUTAI „SZENT FÜLÖP ÉS JAKAB” KOLOSTOR

A kolostorrom hazánk egyetlen kárpáti jellegű völgyében, a Háromhutaivölgyben, a Zempléni Tájvédelmi Körzet kiemelt oltalom alatt álló területén fekszik. A rom közelében érkezik a völgy aljába a regéci vártól Óhutára vezető turistaút. A kolostor széles makroterazon állt, feltételezhető, hogy ez a felszínformálás a kolostorépítés érdekében történt. A romoktól a völgytalpig szintén teraszírozott a lejtő, azt mintegy húsz éve is még kaszálóként művelték, jelenleg erőteljesen cserjésedik. A hegyoldal a mai napig „Barátok” dűlőnéven ismert. A romterületet fás növényzet uralja. A forrás tíz évvel ezelőtt még egy idős mezei juhar gyökereiből buggyant elő, sajnos a közelmúltban a történelmi emlékekhez méltatlan „forrásfoglalás” történt. A patakon épült halastó maradványait „rekonstruálták” és újra használatba vették. A terület magántulajdonban van, a jó szándékkal elvégzett tájalakítások esetlegesek és laikusak.

A JELENLEGI KÖRNYEZET-ÁLLAPOT ÖSSZEGZÉSE ÉS KÖRNYEZETRENDEZÉSI JAVASLATOK

- Valamennyi ismert illetve feltételezett kolostorhely beerdősült, az előhely természetes állományára jellemző fafajokkal. Az állagmegóvás érdekét figyelembe véve kell eldönteni, hogy milyen mértékben és mikor szükséges eltávolítani a romterületekről a fás növényzetet.
- A kolostorhelyek közvetlen környezetében feltehetően a középkor óta létező mesterséges teraszok nyomai láthatók. A teraszokat műveletlen gyep, illetve cserje borítja.
- Az egykori kolostor-források, „kolostor-kutak” elhanyagoltak, helyreállításuk egyedi megoldásokat igényel.
- Az egykori halastavak és völgyzáró gátjaik maradványai fellelhetők és elvileg rekonstruálhatók. A legépebb állapotú göncruszkai halastó medre szintén beerdősült.

- Három kolostor védett tájban, a Zempléni Tájvédelmi Körzet területén, a negyedik annak védőövezetében fekszik, ami a régészeti területi védelemmel együtt megfelelő jogi alapot ad a kolostorromok környezetének megóvásához, védelméhez.
- Három kolostor közelében jelzett turistaútvonal vezet, kivétel a göncruszkai, ahol a hegylábban nem vezet túraútvonal. Egy kolostor ma is kiránduló célpont, kettő könnyen bekapcsolható a turizmusba. A göncruszkai kolostorhely turizmusba bekapcsolásához Hejce és Gönc között a hegylábban vezető túraútvonal kialakítása szükséges.
- Régészeti feltárás (helyreállítás) csak a gönci kolostornál folyik.
- Az értékvédelmet szolgáló tervszerű környezetrendezés eddig egyik kolostornál sem történt.

A vizsgálatok azt bizonyították, hogy a zempléni-hegyvidéki pálos kolostorok szoros kapcsolatban álltak a tájjal. A helykiválasztásnál jelentős szerepet játszottak az adott hely természeti adottságai, azon belül is elsősorban egyes domborzati és vízrajzi adottságok, valamint a megközelíthetőség, azaz a településektől és a települések között vezető utaktól való távolság. Az építészettörténeti és kultúrtörténe-

ti jelentőségű kolostorromokat - a fennmaradt maradványok alapján jól rekonstruálható - környezetükkel együtt javasoljuk helyreállítani és megőrizni.

Felhasznált források:

- Bándi Zsuzsanna (1986): Északkelet-magyarországi pálos kolostorok oklevelei. Borsodi Levéltári Évkönyv, V.évf.
- Belényesy Károly (2004): Pálos kolostorok az Abauji-hegyalján. Miskolc
- Csima Péter et al. (1989): A Zempléni Tájvédelmi Körzet és térsége regionális és tájrendezési terve. Vizsgálat. KÉE, Bp.
- Csima Péter et al. (1999): A Zempléni Tájvédelmi Körzet és térsége területrendezési terve. KÉE, Bp.
- Guzsik Tamás (2003): A pálos rend építészete a középkori Magyarországon. Mikes Kiadó, Bp.
- Iványi Béla (1926): Göncz szabadalmas mezőváros története. Kertész József Könyvnyomdája, Karcag
- Kisbán Emil (1938): A magyar pálosrend története. Pálos Kolostor Kiadása, Bp.
- 'Sigmund Katalin (2005): Régészeti lelőhelyek szerepe a tájépítészetben. Kézirat, a Budapesti Corvinus Egyetemen készült diplomadolgozat, Bp.
- Török József (2004): A tizennegyedik század magyar egyháztörténete. 133-140. oldal, Mikes Kiadó, Bp.

61

Summary

Earlier researches dealing with medieval pauline monasteries have never analyzed the location and environment of the monasteries in landscape structure. In this study four monasteries had been examined in the Zemplén Mountains, Hungary. According to our recent knowledge, they were built at the beginning or in the middle of the 14th century and functioned up to the middle of the 16th century. The study examines by analyzing landscape characteristics around these four monasteries from the same aspects if there were general criteria applied to the assignment of the buildings. The study also reveals former characteristics of shaping and usage of the monasteries' close environment. The recent sta-

te of the environment and the necessary and possible tasks of landscape reconstruction are summarized. The following monasteries had been examined: 'Saint Mary' („Szent Mária”) near Gönc, 'Saint Cathrine' („Szent Katalin”) near Göncruszka, 'Holy Trinity' („Szentháromság”) near Regéc and 'Saint Philip and James' („Szent Fülöp és Jakab”) near Óhuta (originally under the control of Regéc). The most important aspects of assignment of the monasteries are as follows: relief characteristics, exposure, elevation, distance from settlements and castles, approachability on roads, presence of springs and water usage possibilities.

GECSÉNÉ TAR IMOLA

Virághasználati szokások az újirázi parasztkertekben

Habits of flower use in peasant yards of Újiráz

LEKTOR | BALOGHNÉ ORMOS ILONA

A parasztkertekkel foglalkozó kutatások a tájépítéssel és a néprajz határterületén helyezkednek el. Tágabban értelmezve a parasztkert fogalmát, ide sorolhatunk minden olyan falusi zöldfelületet, amely a hagyományos paraszti életforma részeként alakult ki, úgy mint a falusi temetők, templomkertek, illetve a virágos kiskertek, gazdasági udvarok.

A tájépítéssel a települési zöldfelületek tervezése és a népi műemlékek környezetrendezése kapcsán foglalkozik részletesebben e témakörrel. A Budapesti Corvinus Egyetem Tájépítészeti Karán készült diplomamunkák¹, valamint Péntek György és Szilágyi Dezső magyar parasztkertekkel foglalkozó írása jól mutatja a tájépítészeti kutatások ezen irányvonalát.

A parasztkertekkel a magyar néprajzkutatók közül kevesen foglalkoztak.² A virágok kérdésköre általában más téma kutatása során merült fel, gyakran a népi gyógyításban használt gyógynövények vagy a népművészeti növényzimbólumok kapcsán foglalkoztak a kutatók a kérdéssel, vagy a népi növényismeretet és a növénynevek etimológiáját elemző tanulmányokban találkozhatunk a téma vizsgálatával.

Véleményünk szerint a két tudományterület szempontrendszerének és módszereinek ötvözésével mindkét tudomány számára jól hasznosítható eredményeket kapunk. A tájépítéssel a néprajzi kutatások társadalomközpontú szemléletének segítségével átfogóbb képet kap a helyi lakosság zöldfelület használati szokásairól és igényeiről, amely a sikeres tervekészítéshez nagymértékben hozzájárul, míg a néprajztudomány leíró jellegű kutatásait jól kiegészíti a tájépítészeti módszerekkel történő részletes felmérés és dokumentációkészítés.

A 2004 nyarán Újirázon folytatott kutatás³ célja a település virágoskert-kialakítási és virághasználati szokásainak feltérképezése volt, amelynek során választ kerestünk azokra a kérdésekre is, hogy ki és miért foglalkozik a virágokkal, miért fontos, egyáltalán fontos-e a helyiek számára a ház körüli virágoskert. Újiráz Hajdú-Bihar megye déli részén, a Sebes-Körös partján fekszik, 690 fő lélekszámú, zömében ka-

tolikus település, amelyet a nagyváradi püspökség fennhatósága alatt száz telepes család alapított 1912-ben.⁴

A kutatás során a tájépítéssel és a néprajz módszereit egyaránt alkalmaztuk. A helyszíni bejárás és a település vázlatterképének elkészítése után véletlenszerű mintavétellel kiválasztottunk húsz igényesen kialakított kertet. Az egyes portákon felmérési rajzot és fotódokumentációt készítettünk, majd a kertet ápoló helyi lakosoknak (adatközlőknek) egy előre elkészített tizenöt pontból álló kérdőív kérdéseit tettük fel.

A kérdőívben szereplő kérdések öt témakörbe csoportosíthatók: a virágkert elhelyezkedése és kialakítása, az ültetett virágfajok, a virágok beszerzése, a virágok gondozói és a virágok hasznosítása. Az alábbiakban a kutatás részletes bemutatása az öt témakör szerinti bontásban olvasható.

A VIRÁGSKERT ELHELYEZKEDÉSE ÉS KIALAKÍTÁSA

Az újirázi telkekre az oldalhatáron álló beépítés jellemző, a virágkert – a hagyományos parasztkertek felépítésének megfelelően – az előkertben és az oldalkertben kap helyet. Ez a tradicionális elhelyezkedés két okra vezethető vissza. Egyrészt ezek a területek az udvar gazdaságilag kevésbé hasznosítható részei, így ide kerülnek a „haszontalannak” tekinthető funkciók, másrészt a virágok feladata a ház utca felé néző homlokzatának díszítése. A házak építési ideje nem befolyásolja a kertek kialakítását, mivel Újirázon a régi, lebontott házak helyére építették az újakat is.

A kerítés előtt, az utcán is gyakran láthatunk virágkiültetést. A beszélgetések során megtudtuk, hogy néhány adatközlőnk kivételével, a legtöbben ezt a területet saját tulajdonuknak tekintik. Fontosnak tartják, hogy a kerthez hasonló rendet tartsanak itt is, hiszen ez az első kép, amely a hozzájuk érkező szeme elé tárul, vendégeik innen szerzik első benyomásait. Ez a felfogás az előkertben található virágskert kialakításában is tükröződik. A kerítés előtti virágültetés esetleges elmaradásának több racionális oka lehet: keskeny az utca és nincs hely a virágosításra; fák vannak az utcában és az alattuk lévő mély árnyékban nem maradnak meg a virágok; illetve több helyen a közművek a keskeny zöldsáv alatt helyezkednek el, ami a terület rendszeres bolygatását eredményezi. Egyik adatközlőnk elmondása szerint az utca virágosítása az utóbbi néhány évtizedben egyre inkább fennállt, mivel évről-évre kevesebb állatot tartanak a település lakói, ennek következtében reggel és este az utcán végighajtott tehenek már nem legelik le a növényeket.

A virágskert területét gyakran alacsony kerítés választja el a kert többi részétől, hogy a napközben az udvarba kiengetett háziállatok ne tegyenek kárt a növényekben. A virágok között egy-két szőlősor, néhány fenyő vagy gyümölcsfa is helyet kaphat. A virágskert elrendezése szabálytalannak tekinthető, a pillanatnyi kedv és ötlet szerint, nem előre megtervezett rendben kerülnek a növények egymás mellé. A virágskert képe évről-évre változik, legfeljebb a több éven át földben maradó rózsaák vagy évelő növények jelentenek fix pontot. Viszonylagos állandóságot jelent a virágok

elhelyezkedésében, hogy a kertekben gyakran találtunk magról vethető, kevés gondozást igénylő virágfajokat, amelyek helyben elszórják magjaikat, így több éven át a kert ugyanazon részét díszítik. Az egynyári virágok ültetése valóban teljesen ötletszerű, ritkán egy-egy jól bevált kiültetést ismételnék meg évről-évre.

AZ ÜLTETETT VIRÁGFAJOK

Adatközlőink elmondása alapján az ültetett virágfajok kiválasztásánál fontos szempont, hogy minél hosszabb ideig érvényesüljön a virágok díszítő hatása. Kedvelik a kertben a sok szín jelenlétét, ezért cserélés útján igyekeznek beszerezni a különböző színváltozatokat, gyakran egyes virágfajokból egész színkála alakul ki a kertben.

A húsz virágoskert növényjegyzékének elkészítése során nyolcvan virágfaj⁵ előfordulását rögzítettük. Majdnem minden háznál megtalálható a rózsza és a muskátli, amelyekről a következő sorokat jegyeztük fel egyik adatközlőnkől:

„A rózsza, meg a muskátli, ez az örök virágom. Ez a kettőféle. A rózsza, meg a muskátli. Mindenfajta színbe' szeretem, ami csak létezik, mert ezek hálás virágok. Nem sok munkával járnak, és hát egész esztendőben nyílnak.”⁶ A kertek több mint felében ültetnek krizantémot, petúniát, porcsinrózsát és tulipánt⁷. Gyakran használt virágoknak tekinthetők még azok a fajok, amelyek a kertek több mint huszonöt százalékában megtalálhatóak, ezek közé tartozik az amarillisz, a bűdoske, a hortenzia, a kánna, a kardvirág, a leander, a liliom, az őszi rózsza és a szegfű.

A fenti adatokból kitűnik, hogy az újírázi kertekben lejegyzett nyolcvan virágfajból mindössze tizenöt általánosan ültetett, míg a virágfajok nyolcvan százalékát kevesebb, mint a kertek egynegyedében használják, ez annak a jelenségnek tulajdonítható, hogy a 20. században az emberek mobilitása megnőtt, így a más vidékekre tett utazások, a más településre költözött családtagokkal való kapcsolattartás új növényfajok beszerzését teszik lehetővé. A beszélgetések során többször kiderült, hogy adatközlőink gyakran hozatnak vagy kapnak az ország távoli vidékeiről is növényeket, ennek következtében a kertben ültetett virágfajok sokfélesége megnőtt, de az új növényfajok még nem terjedtek el általánosan a falu virágoskertjeiben.

A vizsgált portákon – függetlenül a virágokat gondozó személy korától – egyaránt használnak hagyományosnak nevezhető parasztkerti virágokat és a 20. században elterjedt divatnövényeket is. A falusi kiskertek hagyományos növényeinek a középkor óta ismert, valamint a 19. századig meghonosodott virágokat nevezzük. A középkori kolostorkertekben már használt virágfajok a rózsza, a liliom, az élő gyógy- és aromanövények jó része, valamint a középkor végén elterjedt szegfű és viola. A későbbi korokban meghonosodott virágok – az Újírázon megtalálható fajok közül – a török korban megismert tulipán és az Amerika felfedezése után behozott virágfajok⁸. A 19-20. században elterjedt egynyári virágok már inkább a divatnövények közé sorolhatók. A virágok kü-

lön rétegét képezik a természetes növénytakaróban is megtalálható fajok⁹, amelyek az idők során fokozatosan kerültek be a virágoskertekbe.¹⁰

A 2004 nyarán végzett terepi munka során több olyan növényfaj virágoskerti előfordulását is lejegyeztük, amelyek a téli fagyokat nem bírják. Adatközlőink elmondták, hogy ezeket a növényeket nyáron kiültetik szabadföldre, majd télen vagy a pincében teletetik¹¹, vagy szobanövényként cserépbe ültetve a lakásban ápolják¹². Nyáron az ablakpárkányokat, erkélykorlátokat is cserépes növényekkel díszítik, erre a célra ugyanezeket a virágfajokat, valamint egynyári virágokat alkalmaznak.

A VIRÁGOK BESZERZÉSE

A virágok beszerzése a legkülönbözőbb módokon történik, előfordult a válaszok között a saját szaporítás, a cserélés, a kerti árudában vásárlás, sőt nem ritka a más településekről¹³ hozott virágmagvak, palánták felhasználása sem, valamint adatközlőink gyakran kapnak ajándékba is virágokat. A virágtövek erdőből, mezőből való begyűjtése napjainkban már nem szokásos.

Az idősebbek közül mindenki foglalkozik virágszaporítással, néhány helyen bonyolultabb szaporítási eljárásokkal is próbálkoznak, míg az egyszerűbb módszerek, mint az érett magvak összegyűjtése és a virághagymák teletetése a legtöbb háztartásban általánosnak tekinthető. A fiatalabb generáció másképp közelíti meg ezt a kérdést, véleményük szerint otthonaikban nincs elég hely a növények téli tárolására, valamint nincs elegendő idejük a velük való foglalkozkodásra, így nem bíbelődnek a szaporítással, hanem minden évben megvásárolják az az évi kiültetésre szánt virágtöveket.

A virágok cserélése általánosan elterjedt módja az új növényfajok vagy új színváltozatok beszerzésének. Legtöbbször szomszédokkal csereberélnek, aminek az lehet az elsődleges oka, hogy az egymás közelében lakók jól ismerik egymás kertjének növényállományát, valamint gyakran találkoznak, így módjukban áll a virágok rendszeres cseréje. Ritkább ugyan, de általánosan jellemző a falu távolabbi részén élő ismerősök, barátok, rokonok között is a növények cserélése, sőt nem egyszer adatközlőink más településen élő lányokkal, menyeyekkel folytatott cseréikről is beszámoltak.

Ünnepi alkalmakkor vagy vendégeskedéskor is kedves figyelmességnek tekintik a virágtövek ajándékozását. Hosszú éveken át megőrzi emlékezetükben, ha valakitől virágot kaptak és gyakran fel is emlegetik az esetet: „...ezt az anyák napi kaktuszt, ezt a lányomtól kaptam már nagyon régen, még középiskolás korában, úgyhogy ez már a fia neki, de most is anyák napja vasárnap nyílt.”¹⁴

A VIRÁGOK GONDOZÓI

A virágok gondozása a hagyományos női feladatok közé sorolható, amelynek oka lehet az a tény, hogy a háztartás, így a ház közvetlen környezetében található kiskert a nők „felségterülete”, valamint a környezet esztétikus kialakítása is inkább a női feladatok részének tekinthető.

Újirázon a vizsgált húsz háztartás háromnegyedénél a virágok gondozása valóban kizárólag női feladat. Három háznál a virágoskertet az ott élő nyugdíjas házaspár közösen gondozza. Adatközlőink elmondása szerint a korábbi években, mikor a férjek még aktívan dolgoztak, a kertészkedés ezekben a háztartásokban is kizárólag női feladatnak számított. A ház körüli újfajta munkamegosztás oka a férjek több szabadidejével és az idősödő asszonyok csökkenő fizikai teherbírásiával hozható összefüggésbe. Ritkán ugyan, de egyes háztartásokban előfordul, hogy a férfiak foglalkoznak a virágokkal akkor is, ha feleségük fiatal és egészséges. Újirázon mindössze két esetben találkoztunk ezzel a jelenséggel.

Adatközlőink koreláziójából kitűnik, hogy kilencven százaléuk nyugdíjas és mivel a minta kiválasztásánál szempont volt, hogy szép virágoskertje legyen a háznak, így megállapítható, hogy elsősorban az idős asszonyoknak van szép virágoskertjük. A megkérdezett asszonyok elmondása szerint mindig is volt virágoskertjük, így nem feltételezhető, hogy általános jelenség lenne az, hogy csak idősebb korban kezdenek a nők virágokkal foglalkozni, viszont közülük többen elmondták, hogy korábban a munkába járás miatt kevesebb idejük volt a virágokkal foglalkozni, virágoskertjük is kisebb és szerényebb volt.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a kis településekre – közük Újiráza is – általánosan jellemző társadalmi jelenséget, a fiatalok fokozott elvándorlását, városba költözését sem, amelynek következtében Újirázt – mint sok hasonló méretű falut – zömében idős emberek lakják. Mikor adatközlőinket annak magyarázatáról kérdeztük, hogy miért nincs minden háznál virágoskert, leggyakrabban azt a választ kaptuk,

hogy az utcában több ház is üresen áll, már évek óta nem lakik benne senki. A fiatalabb és az idősebb generáció eltérő virágosítási szokásaira utal a különböző növényhasználati igény is. Egyes fiatal asszonyok – saját bevallásuk szerint – jobban kedvelik a cseres és dézsás növényeket, mint a szabadföldbe ültetett, „kapálós” virágokat, mivel nincs idejük „kapálgatni a virágoskertben”, valamint a gyerekek játékkára fenntartott gyepes területen az edényeket „odébb lehet húzni fűnyíráskor”. Akadt adatközlőink között olyan is, aki a fiatalabb és az idősebb generáció virágültetési szokásai közötti különbözőségeket a divat változásának tulajdonította, véleménye szerint napjainkban a szobanövények „divatosabbak”, mint a kerti virágok, ezért van olyan ritkán szép virágoskertje a fiatal asszonyoknak.

A VIRÁGOK HASZNA

A kiskertekkel és a virágokkal foglalkozó tanulmányok szerint a virágoskerti növények termesztésének elsődleges célja esztétikai indíttatású, de a díszítő funkció túl általánosnak tekinthető, hogy a kertek tulajdonosai más hasznot is húznak a virágokból. Kutatásunk során kiderült, hogy Újirázon – a várttól eltérően – szinte kizárólagosnak tekinthető a virágok esztétikai célú felhasználása, mindössze egy helyen említették a virágok gyógynövényként vagy fűszerként való felhasználását, valamint egy adatközlőnk számolt be arról, hogy szokott virágpalántákat pénzért értékesíteni.

A ház előtti virágoskert igényes kialakításának fontossága több adatközlőnk elbeszélésében is megjelent, számukra elképzelhetetlen a kert virágok nélkül. „Hát, csúnya is vóna ottan a lakás, hogyha nincsen virág, hát hogy néz ki.”¹⁵ „Nem ház a ház virág nélkül.”¹⁶ Egyszerű, hétköznapi tényként kezelik a virágok fontosságát. Legtöbbször pihentető, szívderítő tevékenységnek, a mindennapi robotból és az elkeserítő gondoktól való szabadulásnak tartják a virágok között töltött időt. „...egy kicsit tesz-veszek a kertemben és akkor úgy el is feledkezek a gondokról. Valahogy úgy érzi az ember a virágokat, mintha a gyerekei lennének... Ha az ember úgy belekecsereglik, akkor jó beleindulni a kertbe...”¹⁷

A kiskertben ültetett virágok esztétikai alapú felhasználása vágott virágként is gyakorinak mondható, a megkérdezettek nyolcvan százaléka használ különböző célokra vágott virágot. Leggyakoribb felhasználási terület a temetői sírdíszítés. Erre a célra ültetett virágokat is használnak, amelyek döntő többsége szintén a saját nevelésű növények közül kerül ki. A vágott virágok szabadísként való felhasználása adatközlőink egyéni szokásait tükrözi. A saját termesztésű virágok ajándékozása – vágott vagy cseres formában egyaránt –

névnepre, vagy más alkalmakra még legtöbb adatközlőknél általánosan megfigyelhető jelenség, de érzékelhető a boltból vásárolt virágok fokozatos térhódítása.

A templom díszítésére alig néhány adatközlőnk visz manapság vágott virágot, mivel ezt a feladatot két asszony magára vállalta, és ők a saját

kertjükben vagy a plébánia udvarán nyíló virágokat használják fel erre a célra. Más hagyományos virághasználati szokások, mint például a templom és a lakodalmas ház esküvői díszítése, már nem jellemző, sőt a korábbi évtizedekben sem volt markánsan kialakult szokás Újirádon, amelynek a település viszonylagos rövid múltja lehet az oka. A kerti virágok egyre inkább háttérbe szoruló felhasználási területei az iskolai ballagás és a májusfaállítás is. Mindkét esetben a fiatalok házról – házra járva gyűjtötték a virágokat. A májusfaállítás szokása az utóbbi évtizedekben szinte teljesen eltűnt, egy-egy idősebb adatközlőnk emlékezett még a régi viráglopásokra. „Május elsején (...) volt, amikor éjjel két óráig őriztem a tulipánt, hogy el ne lopják. (...) most már nincsen annyi fiatal, de bizony még egy pár évvel ezelőtt a fiúk bemásztak a kerítéseken, és leszedték a virágot, és vitték a lányoknak.”¹⁸ Az iskolai ballagások alkalmával a szziromszórás szokása még ma is él, de a falu előregedése érezteti hatását, évről-évre kevesebb a végzős diák. 2004-ben öt diák ballagott.

ÖSSZEFOGLALÁS

A parasztkertekkel foglalkozó kutatások a kertépítészeti és a néprajz határterületén helyezkednek el, a 2004 nyarán Újirádon folytatott kutatásunk célja a település virágoskert-kialakítási és virághasználati szokásainak feltérképezése volt, amelynek során választ kerestünk azokra a kérdésekre is, hogy ki és miért foglalkozik a virágokkal, miért fontos, egyáltalán fontos-e az újiráziak számára a ház körüli virágoskert. A kutatás során a tájépítészeti és a néprajz módszereit egyaránt alkalmaztuk. A helyszíni bejárás és a település vázlattérképének elkészítése után véletlenszerű mintavétellel kiválasztottunk húsz igényesen kialakított kertet. Az egyes portákon felmérési rajzot és fotódokumentációt készítettünk, majd a kertet ápoló helyi lakosoknak (adatközlőknek) egy előre elkészített tizenöt pontból álló kérdőív kérdéseit tettük fel. Az újirázi porták a hagyományos parasztkertek felépítését tükrözik. A virágoskertek az előkertben, oldalkertben kapnak helyet. A növények elhelyezésében nem fedezhető fel szabályszerűség, így évről-évről más képet mutatnak a kertek. Adatközlőink szívesen használnak sokféle virágból álló, színes növénykiültetéseket. A virágfajok között egyaránt megfigyelhetőek a hagyományos parasztkerti virágok és a divatnövények is. A virágoskert gon-

dozása a női feladatok közé tartozik, sőt elsősorban az idősebb asszonyok teendőihez sorolható. Kutatásunk kezdetén feltételeztük, hogy a virágoskert növények a reprezentáció mellett más használati funkcióval is rendelkeznek. Újiráz esetében ez az arány szinte teljes mértékben eltolódott a díszítő funkció irányába mind az ültetett, mind a vágott virágok használata terén.

Irodalom

- G. TAR Imola: Újirázi „parasztkertek” tájépitészeti és etnográfus szemmel. Lippay János – Ormos Imre – Vas Károly Tudományos Ülésszak 2005 konferencia kiadvány 50. p.
- Magyar Néprajzi Lexikon 'virágoskert' címszava, V. kötet, Budapest, 1992.
- PÉNTEK György – SZILÁGYI Dezső: Magyar parasztkertjeink. Műemlékvédelem. XXII. (1978) 4. 342-346. p.
- PÉNTEK János – SZABÓ Attila: Kerti virágok és dísznövények Kalotaszegen. In: Népművelési Dolgozatok. Bukarest, 1980. 100-114. p.
- P. MADAR Ilona: Magyarirétfalu virágkultúrája. Néprajzi Látóhatár. VI. (1997) 1-4. 207-216. p.
- PRISZTER Szaniszló: Növényneveink. A magyar és a tudományos növénynevek szótára. Budapest, 1998.
- RAPAICS Raymund: A magyarság virágai. Budapest, 1932.
- SCHMIDT Gábor (szerk.): Növények a kertépítészetben. Budapest, 2003. 236-239. p.
- S. LACKOVITS Emőke: Asszonyok kertje... Adatok a köveskáliai kisnemesi virágoskertekhez. In: u. ö. (szerk.): Történelmi és néprajzi dolgozatok a Káli-medencéből. Veszprém, 1986. 38-43. p.
- UJVÁRY Zoltán: Ej-haj, gyöngyvirág... Virág a magyar népi kultúrában. Debrecen, 1972.
- www.vendegvaro.hu/5-2877

Jegyzetek

- Moldvay Julianna: Magyar Szabadtéri Néprajzi Múzeum zöldterületi problémái (1967), Holló László: Magyar népi házikertek (1969), Balla Katalin: A hollókői népi építészeti rezervátum környezetének kerttervezési és tájrendezési feladatai (1973), Stirling János: Szabadtéri múzeumok zöldfelület rendezése (1976), Puskás Enikő: A szabadtéri néprajzi múzeumok művi és természeti környezetének kialakítása (1981), Illyés Zsuzsa: A népi kertek történelmi kialakulása a paraszti gazdálkodás és településfejlődés összefüggésében (1984), Nagy Ágnes: Felső-tiszavidéki falvak parasztkertjei (1987), Nagy Eszter: A szentendrei Szabadtéri Múzeum Nyugat-Dunántúl tájegységének kertépítészeti megoldása (1990), Ferenczi Judit: A Sárrét parasztkertjei és kultúrája (1997), Páldy Eszter: Nagykörű kertjei (1990), Kövesdi Tímea: A Szentendrei Szabadtéri Múzeum dél-dunántúli tájegységének zöldfelület rendezési programterve (2001), Sréter Szilvia: Népi kertkultúra és növényhasználat a századfordulón a Balaton-felvidéki településeken (2003)
- A virágok magyar népi kultúrában betöltött szerepével és a

kérdéskör különböző szempontú megközelítéseivel Ujváry Zoltán összefoglaló munkájában részletesen foglalkozik. A virágoskertekben ültetett virágfajokról és azok felhasználásáról P. Madar Ilona Magyarérfaluról és S. Lackovits Emőke Köveskálról írt tanulmányaiban olvashatunk.

3. A terepi kutatást 2004 júliusában a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszéke szervezte.

4. www.vendegvaro.hu/5-2877

5. amarillisz – *Hippeastrum hortorum*, apróbojtorján – *Arctium* (minus ?), árvácska – *Viola wittrockiana*, bazsalikom – *Ocimum basilicum*, bazsarózsa – *Paeonia officinalis*, begónia – *Begonia semperflorens*, borsikafű (~csombor) – *Satureja hortensis*, bőrlével – *Bergenia cordifolia* vagy *B. crassifolia*, büdöske (~báronyvirág) – *Tagetes patula*, csengővirág – ?, csicsókavirág – ?, csillagvirág – *Scilla* sp., csodatölcsér – *Mirabilis jalapa*, dália – *Dahlia hortensis*, erika – *Erica carnea*, estike – (*Hesperis* sp. ?), flox (~lángvirág) – *Phlox paniculata*, fukszia – *Fuchsia hybrida*, gerbera – *Gerbera jamesonii*, gránátalma – *Punica granatum*, gyöngyike – *Muscari* (*neglectum* ?), gyöngyvirág – *Convallaria majalis*, hagymavirág – ?, hibiszkusz (~mályvacserje) – *Hibiscus syriacus*, hortenzia – *Hydrangea macrophylla*, hóvirág – *Galanthus nivalis*, hölgyliliom – *Amaryllis belladonna*, ibolya – *Viola odorata*, írisz (~nőzirom) – *Iris germanica*, iszalag – *Clematis* (*viticella* ?), jácint – *Hyacinthus orientalis*, jázmin – *Jasminum* (*officinale* ?), jegecske/jégvirág – *Mesembryanthemum crystallinum*, Júdás pénze (~holdviola) – *Lunaria annua*, kakastaréj – *Celosia argentea* var. *Cristata*, kaktusz, kánna – *Canna generalis*, kardvirág – *Glaadiolus gandavensis*, kokárdavirág – *Gaillardia grandiflora*, korállka – *Kalanchoë blossfeldiana*, körömvirág – *Calendula officinalis*, krizantém – *Chrysanthemum x hortorum* (~*Dendranthema grandiflorum*), krókus – *Crocus vernus*, kúpvirág – *Rudbeckia laciniata*, leander – *Nerium oleander*, lilium (~ fehér lilium) – *Lilium candidum*, L. martagon és L. regale, macskafarok – ?, margaréta – (*Leucanthemum margaritae* ?), mályva – *Malva* sp., menta – *Mentha* sp., muskátli – *Pelargonium hortorum* és *P. peltatum*, napocska-

virág (~ napvirág?) – *Helianthemum nummularium*, nárcisz – *Narcissus* sp., nefelejcs – *Myosotis sylvatica* 'Culta', nyuszifül (~ gyapjas tisztessű) – *Stachys byzantina*, őszirózsa – *Aster* sp. és *Callistephus chinensis*, petúnia – *Petunia hybrida*, pipacs (~ diszmák) – *Papaver orientale*, pistike (~ nebáncsvirág) – *Impatiens balsamina*, portulácska/porcsinrózsa – *Portulaca grandiflora*, primula – *Primula hortensis*, rezgő – (*Briza media* ?), ricinus – *Ricinus communis*, rozmaring – *Rosmarinus officinalis*, rózsa – *Rosa* sp., sarkantyúvirág – *Centranthus ruber*, sóvirág – *Limonium sinuatum*, szalmarózsa – *Helichrysum bracteatum* 'Monstrosum', szalvia/zsálya – *Salvia* sp., szarkaláb – *Delphinium cultorum*, szegfű – *Dianthus caryophyllus*, szolidágó (~ aranyvessző) – *Solidago* sp., tatárkavirág – *Iberis* (*sempervirens*?), tática (~ kerti orozslánszáj) – *Antirrhinum majus*, török szegfű – *Dianthus barbatus*, tubarózsa – *Polianthes tuberosa*, tulipán – *Tulipa* sp., tűzliliom – *Lilium bulbiferum*, vasrózsa/legényrózsa/katonarózsa – (*Xeranthemum annuum* ?), viola – *Matthiola incana*

6. saját gyűjtés

7. Feltételezhető, hogy a hagymás virágok előfordulási aránya alacsonyabbnak tűnik a felmérés alapján, mint a valós érték, mivel a terepi munkákat nyári időszakban végeztük, mikor a tavaszi hagymások már régen elnyíltak, így adatközlőink könnyen kifelejthettek egy-egy fajt a felsorolásból.

8. pl. büdöske

9. pl. ibolya, hóvirág, gyöngyvirág

10. MNL 'virágoskert', Schmidt 236-239. A parasztkertekben ültetett virágok eredetéről ld. bővebben Rapaics Raymund A magyarság virágai c. munkáját.

11. hibiszkusz, leander, muskátli stb.

12. amarillisz, begónia, korállka, kaktusz fajok stb.

13. Debrecenből, Szegedről vagy akár Szombathelyről is

14. saját gyűjtés

15. saját gyűjtés

16. saját gyűjtés

17. saját gyűjtés

18. saját gyűjtés

Summary

Research concerning peasant yards lies on the borderline between garden architecture and ethnography. The focus of our research conducted in summer 2004 in Újiráz was to explore garden-planting habits and ways of flower usage. We also investigated questions concerning the persons taking care of the flowers and their reasons to do this: why is it important in the first place to establish a flower garden around the house. Research procedures were based on the methodology of both landscape architecture and ethnography. After

visiting the location and drawing up a map of the village, twenty gardens of outstanding quality were randomly selected. Each garden location was documented with a survey sketch and photos. The local inhabitants taking care of the garden (ie informants) completed a formerly constructed 15-item questionnaire. The peasant yards of Újiráz follow the traditional village garden structure. Flowers are planted in the front or side yard. The placement of the plants is irregular, thus the outlook of the garden changes every year. Our informants

prefer colourful compositions made of various flower species, which include both traditional flowers of the peasant yards and more fashionable kinds. The presupposition of a female dominance in taking care of the flower garden seem to be verified. Elderly women hold a still stronger position. At the beginning of our research, there was an intuition about other functions of growing flowers beside decoration. In Újiráz, the use of both planted and cut flowers has shifted towards a purely ornamental end.

A városi terek alakításának történeti alaptendenciái

The tendencies of historical development of urban squares

LEKTORÁLTA | TÓTH ZOLTÁN

Emberi közösségek lakhelyének, a településeknek a történelem folyamán mindig meghatározó eleme volt a tér, a piazza, a platz, a square. Az a szabad terület, amely – még az állandó helyszükével küzdő középkori városban is – nagyobb tömegek befogadására alkalmas, környezetét, a tér határait építészeti eszközökkel alakítják ki, és/vagy a városszerkezet szerkesztésében képezi, vagy egy kitüntetett épülethez, az enteriört kitágító „előtérként” kapcsolódik. Véletlenszerűen kiragadott példaként elég a firenzei Piazza della Signoria-t, a velencei Szt. Márk teret, a nürnbergi Hauptmarkt-t, a brüsszeli Grand' Place-t, a párizsi Place Vendôme-t, vagy akár a budapesti Szabadság teret említeni. Dolgozatomban tömören a városi terek formálásának elvi változásait kísérlem meg leírni azzal a nem titkolt céllal, hogy a tudatosan alkalmazott elvi alapformáknak a mai térformálás során hasznosítható szempontjait tézisbe foglaljam.

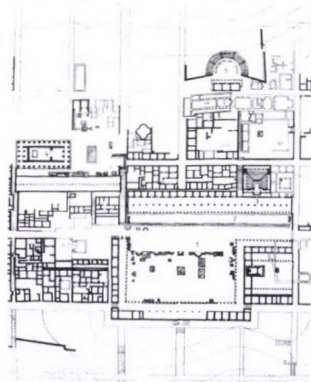
Az európai építészettörténet kezdeténél, a mezopotámiai és az egyiptomi településepítészetben a mai fogalmaink szerinti térről nem beszélhetünk. A mezopotámiai városokban a szent körzetekből a városon átvezető felvonulási utak voltak a kitüntetett „közterek”. Egyiptomból összefüggő városszerkezetet nem ismerünk. A nagyobb templom-együttesek, mint például a karnaki is, tudatosan szervezett téregyüttesként a kultusz-szobor éves bemutatására szervezett körmenet kiindulási és/vagy célállomásaként, illetve az uralkodó személyéhez kötődő ünnepek, rituálék helyszínéül tömegek befogadására nem voltak alkalmasak.

Az európai várostörténet első, tudatosan alakított városi terei a hellenizmus kései városaiban, a Kr. e. 4-3. században alakultak ki. A Hippodamos nével fémjelzett városrendező elv kiemelkedő példája maradt fenn a domboldalon felépített Priéné városának romjaiban. (1 ábra) A szabályos derékszögű, a terep lejtés irányára szinte merőlegesen felfeszített városszövetben a főter – az agóra – a szintvonalakkal párhuzamosan futó főutca térébővülete, amely, mint ilyen, először lép ki a felvonulási utak linearitásából. A kb. 2 háztömbnyi területet elfoglaló teret oszlopcsarnokok (stoák) szegélyezték. A tér a haránt irányú közlekedés számára nyitott, átjárható volt. A téren magán kisebb áldozati kövek, szobrok sorakoztak. Tudatosan kerülték minden szakrális gondolatnak az agórán való megjelenítését.

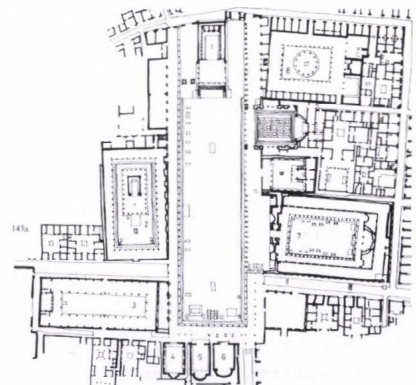
Rómában az organikusan kialakuló városi főterek egyik jellegzetes példája a pompeji, (2 ábra) amely – Magna Graecia görög hatására – egy 3 háztömbnyi területen alakult ki. A latin gondolkodásmódtól idegen szemlélet azonban nem maradhatott fenn. Egy Kr. e. 2. században történt átépítés eredményeként az agóra szerű tér „átjárhatóságát”

megszüntették. Három oldalról portikusszal övezték, a 4. oldalon, a kivezető utak torkolatába diadalívet emeltek. A harántirányban betorkolló utcák torkolatát beépítették. A térébővület centrális térré, fórummá, a hossz-tengelybe állított Jupiter templommal tengelyszimmetrikus térré alakították.

A római kori építészet legnagyobb szabású és hatású városi térsorát a császárfórumok alkotják. Ezek közül is kiemelkedő alkotás a Traianus Fóruma. (3 ábra) A császár, folytatva az axiális térszervezés hagyományát, egy hatalmas, 3 egységből álló, tengelyszimmetrikus együttest hozott létre. A városból kapun keresztül megközelíthető első egység egy enyhén nyújtott, portikusszal övezett tér, melyet a felező haránttengelyben exedrakkal bővítettek. A hossz- és a haránttengely találkozásában állították fel a császár monumentális lovas szobrát. A teret a haránttengelyes, 5 hajós Basilica Ulpia zárta le. A bazilika takarta a fórumok kötelező tartozékaként megépített templomot. A hossz-tengelynek a bazilika mögötti folytatását a tengelybe állított Traianus-oszlop jelölte ki. Az együttest a tengelybe állított Traianus templom zárta le.

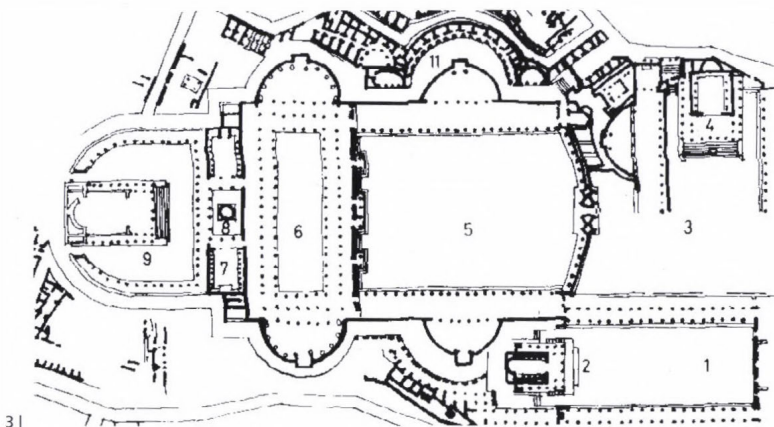

11

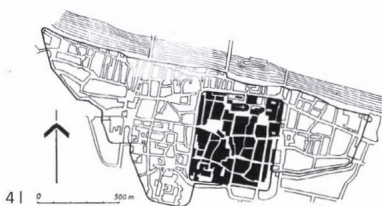

21

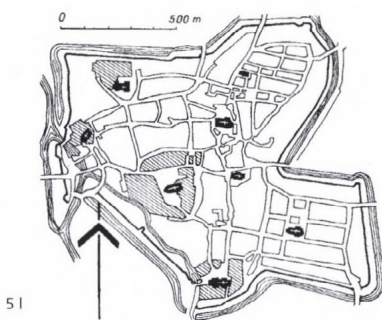

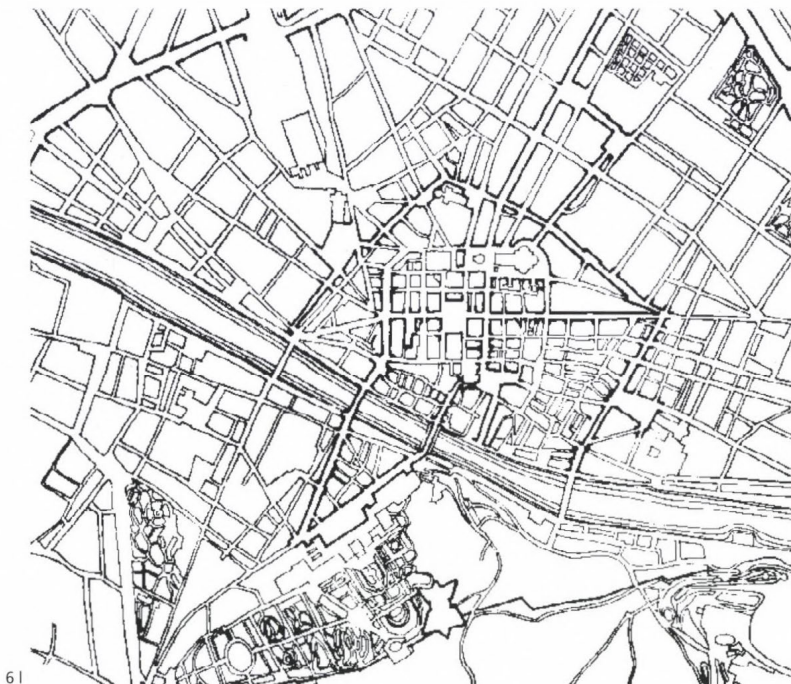
31

41

51

61

A Római Birodalom felbomlása után nyugaton, a volt provinciák városai-
ban vagy katonai erősségeiben püspö-
ki székhelyek, ritkábban uralkodói
központok jöttek létre. A római struk-
túrából többnyire csak a városfalakat
tartották meg (4 ábra: Regensburg),
és a hagyományos római városszerke-
zet helyett sugaras szerkezetűvé alakí-
tották át a települést. Az úthálózat kö-
zéppontjában a templom vagy a püs-
pöki palota állt. A püspöki főtemplom,
a katedrális előtti tér a piacok, a vásá-
rok helyszíne. A Karolingok alatt a csá-
szári szálláshelyek általában a korábbi
germán erődítményekből fejlődtek ki.

Az európai városok születése a XI.
századra tehető. Közel 500 esztendő
kellett ahhoz, hogy kialakulhasson –

már egészen más társadalmi és ideoló-
giai környezetben – a középkor egyik
első jellegzetes városi tere, az aacheni
császári palota előtti tér. Funkciójában
már nem feltétlenül – az agórához és
a fórumhoz hasonlóan –, a városi köz-
élet színtere (mint később, pl. a firen-
zei Piazza della Signoria), hanem mint
kereskedelmi központ (Prága, óváro-
si piactér, Strassbourg dómtér), vagy
ünnepi alkalmak helyszínéül (Siena,
Orvieto, Nürnberg) jelenik meg.

Összetettebb funkciójú együttes ala-
kul ki Németországban, Hildesheim-
ben (5 ábra). A XI. században az erő-
dített településen kívül, attól északra
egy kereskedő település jön létre, a vá-
rostól délre pedig kolostor épül. A XII.
században új városként alakul ki az
újonnan épített tanács- és céhház kör-
nyéke, valamint a magtól keletre egy
derekészögű utcahálózat is. A települé-
si-halmazt a XIII. században egyetlen
erődíjfallal egyesítik. Az új település ré-
szeit szabálytalan utcahálózat kapcsol-
ta össze. A korábbi központok szinte
változtatás nélkül éltek tovább. Ezek-
nek a városi sűrűsödési pontoknak a
jelentősége megmaradt, mivel az ere-
deti szervező erő, a templom, a kol-
ostor, vagy a palota, amelynek elő-
terében kialakultak a terek, megtartot-
ták eredeti funkciójukat. Esetleg az
egyesített településen belül a funkci-
óban szegregáció következett be. Így
nyertek önálló helyszínt a szén és a fa-
árusok a városban.

Itáliában a települések továbbélése
folyamatosabb. A városok lakosság-
száma ugyan jelentősen lecsökken a
középkorban, de az eredeti városszer-
kezet elemei sokáig tovább élnek. Fi-
renzében (6 ábra) az átépítések sor-
án megváltozott az utcák vonalvezeté-
se, és az új igények szerint alakultak
ki a teresedések. Gazdaságilag meg-
határozó a piactér. Ugyan így kitün-
tett jelentősége van a templom, vagy
a székesegyház előtti térnek – az ün-
nepesség helyszínének. Az itáliai váro-
sokban, a városi polgárság és a céhek
súlyának növekedése miatt a várost
irányító testület székháza és az előtte

kialakult tér egyaránt jelentős. Hiába válik a Piazza S. Giovanni, a Battistero tere és maga a Dóm tér is a reneszánszig a város meghatározó terévé, a valódi főtér a Palazzo Vecchio, a városháza előtti tér, a Piazza della Signoria. Hiába köti össze határozott tengely – a XIV. század végén kialakult Via Calzaioli – a Signoriat a Dóm terével, az Arno fölött átívelő Ponte Vecchio és a Via Calimala által meghatározott irány jelentősebb.

A városháza körüli tér formája egy jellegzetesen késő középkori, szubordinált térforma. A Pal. Vecchio és a Loggia dei Lanzi által meghatározott, a funkciójában jelentősebb és nagyobb térhez a Signoria északi homlokzata előtt egy kisebb, alárendeltebb funkciójú tér alakult ki, amelyek így együtt voltak hivatva kiemelni környezetéből a várost irányító testület székházát.

A térnek az Arno parttal való kapcsolatát próbálta meg Vasari megkomponálni az Uffizi palota szimmetrikus épület-

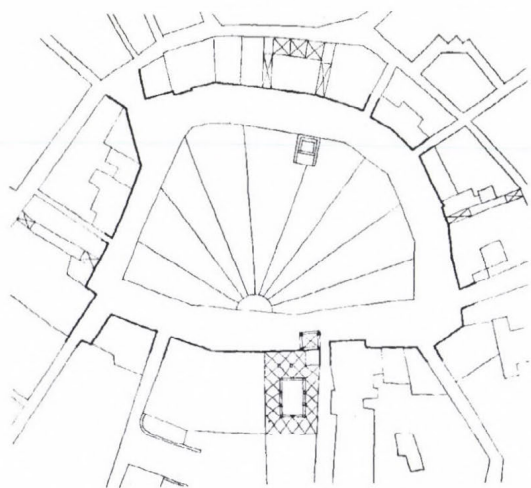
tömbje által közrefogott tengellyel.

Érdekes és speciális funkciójú Siena főtere (7 ábra). A városban elkülönülő felső- és alsó városon belül a jelentősebb, a mélyebben fekvő városrész. Az utcák vonalvezetése határozottan a főtér, a Piazza del Campo irányába mutat. A XII. sz. közepétől, évente megrendezett játékok helyszíne lelátóként emelkedik ki a környezetből. A látvány helyszínét a Palazzo Pubblico – a városháza – (mint egy monumentális szkené fronsz) előterében megépített versenypálya rajt/cél emelvénye jelentette. Az urbanisztikai együtttest ennek az eseménynek rendelték alá, városépítészetiileg a főtér határát, vagy magának a térnek az irányítottágát esztétikai szempontok nem befolyásolták. Vertikális értelemben Siena is és a firenzei Signoria tér is a városháza tornyára komponált együttes. Minden vertikális gesztus a jelle nemesedett torony hangsúlyozását szolgálja.

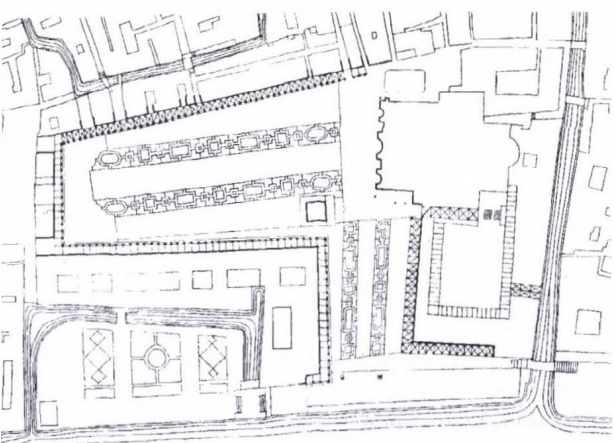
A középkor szabálytalanabb, az organikus fejlődést, városszerkezet változást érzékeltető terei a reneszánszban geometriailag szerkesztett, építészetiileg megkomponált határral kialakított egységé váltak. Híres firenzei példa a Brunelleschi mester által megkezdett Piazza della Santissima Annunziata. Szembetűnő a térre szabálytalanul befutó utcák látványa után az a rendezettség, amint a tér szimmetria tengelyébe futó Via degli Servi meghatározza a közel arany-metszésben megszabott oldalméretarányú tér axialitását. A betorkolló utcával szemben, a tér tengelyében áll, az eredetileg 1250-körül felépült Santissima Annunziata, melynek átépítését a XV. században – igazodva a K-i oldali Brunelleschi-féle Ospedale és a szemközti, Ny-i oldali loggia hangulatához – ívsoros loggiával egészítették ki.

A középkori és a reneszánsz téralakítás méltán híres itáliai példája a velencei Szt. Márk tér (8 ábra). Az egységes néven említett városi főtér lényegében két részből áll. A székesegyház előtti, trapéz alakú nagyobb (ez a tulajdonképpeni Szt. Márk tér), valamint ettől délre, a Dózse-palota és a Libreria Sansovina néven ismertté

vált könyvtár közötti, a tengerre kitekintő kisebb terecske alkotja az együttest. A tércsoport jellegzetes középkori, L alakú, az egyházi és a világi hatalom egymás mellett létező, de határozottan elkülönülő társulását mutatja. A „terecske” épületeit a XIV-XV. század fordulóján (Dózse-palota), illetve a Szt. Márk könyvtárat, a XVI. század első harmadában építették. Míg az előbbi jellegzetes velencei késő középkori motívumokat mutat, a Sansovino által épített könyvtár már a reneszánsz nagyvonalú Colosseum-motívumos homlokzatképzését alkalmazza. A déli oldalon a „bejáratot” 2 oszlop jelöli ki, az egyik a város védőszentjének, Szt. Teodorónak, a másikon Szt. Márk jelképének, a szárnyas oroszzlánnak szobrát helyezték el. A Piazzetta átvezetését a térre a Campanile és az ehhez illesztett Loggia jelenti. A Szt. Márk tér Ny-K-i tengelyű tere a Szt. Márk templom főhomlokzata felé táguló trapéz alakot formál. D-i oldalát, a Sansovino-féle könyvtár motívumait folytató ún. régi, és az északi oldalon az ún. új palota Scamozzi tervei alapján, a XV. sz. végén épült meg. A teret nyugatról lezáró palotát Napóleon építtette 1810-ben, kissé mesterkélt utánozva a reneszánsz paloták homlokzati rendjét. A városépítés történetében elfogadott tény a tér együttesnek Velence kapujaként való értelmezése. A Szt. Márk teret azonban, mint a San Marco városépítészeti foglalatát kevesen értékelik. A Piazzetta felől érkezve a templom elé, a nagyszerű IX. századi homlokzat nem érvényesül. Nyugat felől érkezve a térre, a bizánci hatást mutató San Marco tárul a szemünk elé. A látványt elemezve szembetűnik, hogy a két prokurátor palota erőteljesen horizontális homlokzata vertikális léptéket adva szolgál a templom keretétül. Ezt a „léptéket” érzékelve az 57 m szélességű nyugati oldalon, maga a templom a tér 82 m szélességűvé tágult oldalán kiegyensúlyozott arányú tömegnek látszik. Az optikai korrekció egyik korai városi lépték alkalmazása ez a kései reneszánsz korszakából. Kényszeríti a látogatót, hogy a távolból nem érzékelhető architektonikus részle-

71

81

teket a homlokzat közvetlen közeléből szemléljük. A Campanilének a környezethez viszonyítva farsz léptékű tömege a tér egészének arányait módosítja.

A reneszánsz elméleti megfontolások alapján létrehozott városi terei különböznek az eddigiektől. Éppen úgy, amint a kertek geometriai rendszerben létesülnek a XVI. századtól, a település-szerkezet meghatározásában is a geometriai szabályszerűség az uralkodó. Az itáliai építészelmélet az építészet csúcsaként a város megalkotását értelmezte, az ember teremtéséhez hasonló aktusnak tekintette. Az antropomorf hasonlat szerint a város maga az ember, a városnegyedek a végtagok, az artériák pedig az utcák. A városépítés csúcspontját az ideális város megteremtése jelentette. Filarete már a XV.

század közepén kísérletet tett ennek megalkotására. A Francesco Sforza számára elképzelt város nem csupán önmagában, utcai vonalvezetésével – a szűk, zegzugos középkori sikátorok után – egyenes városnegyedeket összekötő tengelyek kijelölésével különbözött a középkori várostól. Más lett volna – ha megépül –, mint az addig ismert települések, mert nem a környezettől elzárkózó, izolált szigetként, hanem a környezetével, a természettel harmonikus egységet alkotó élő szerkezetként képzelte el Filarete a várost. Sokan próbálkoztak a quatro- és a cinquecento évtizedeiben az ideális város megalkotásával: Albertitől Vasariig. Sikeresnek csak Scamozzi Palmanovara készített tervei bizonyultak (9 ábra). Az Adriai tenger É-i csúcsa közelében, a tenger felől mocsarakkal is védett, északról mesterséges akadályokkal biztosított nyolcszög alaprajzú település hatszögű központi terébe 4 nagy tengely vezetett a fő égtájaknak megfelelően. A kapuk között a bástyákhoz sugárirányú utak vezettek. Gyűrűirányban 3 körút jelölte ki a település struktúráját. Az így kialakuló, trapézformájú háztömbök szabályos beépítést tettek lehetővé. A városfal sarkait ún. olasz bástyák biztosították. Ezen kívül még kettős védmű-rendszer óvta a várost, amit 1797-ig nem sikerült ellenségnek bevennie.

91

Scamozzi kiérlelt várostervében már 12 szögű alaprajzot képzelte el, melyet nem sugárirányú utcahálózat tagolt, hanem csak a K-Ny-i tengely vált kiüntette. A település centrumában és a térszomszékben szabályos négyszög alaprajzú terek alkották a fő- és az alközpontokat. Az utcahálózat szabályos derékszögű – hippodamoszi – rendszerű volt.

Itálián kívül elsősorban Franciaországban jöttek létre jelentős városi egységek. A XVI. század utolsó éveiben, a vallásháborúkat követő béke időszakában IV. Henrik Párizsban a romok eltakarításával kívánt munkát adni a városi tömegeknek. Az újjáépítés során számos nagyszabású városi tér alakult ki, ezek közül eredeti formájában csak a Place des Vosges maradt fenn. A szabályos, 140 m élhosszúságú négyzetes tér É-D-i szimmetriatengelyét képező utca nem vezet át a téren, hanem inkább az É-i térhatáron futó Rue du Pas de la Mule térbővületként fogható fel. A térformálásnak ezt a módját akár az antik agóra koncepciójával is kapcsolatba hozhatjuk. A tér négy oldalán, csaknem azonos homlokzattal kialakított házak sora azonban számunkra sokkal inkább az itáliai reneszánsz paloták belső udvarának városi tér méretűvé felnagyított változatát jelentik. Az 1612-ben felavatott tér nem a város-szövet szerves része,

hanem a király és a királyné városi palotájával az É-i és a D-i oldalon, valamint az arisztokrácia városi rezidenciáival – a K-i és a Ny-i oldalon – egy befelé forduló közösség kis szigete a Marais negyeden belül. Ezt a befelé fordulást erősítik az átlósan a tér közepe felé vezető utak és a centrumban felállított lovas szobor, amely XIII. Lajosnak, az építető fiának állított emléket. Párizs másik, szintén még IV. Henrik által elképzelt tere – a Place Dauphine – az Île de la Cité Ny-i csúcsán, a Pont Neuf és a Palais de Justice közötti, közel háromszög alakú területen épült meg. A tér egy utcának, a Rue de Harlaynak a sziget formája által determinált térbővülete, amit azonos szellemben megépített paloták vesznek közre.

Közép- és Kelet-Európában a reneszánsz városi téralakítási elvei kevésbé érvényesültek. A történeti Magyarország területén Érsekújvár település-szerkezetében még sejthető a hajdán volt koncepció. Jószerivel az értékek a '60-as évek szocialista városépítésének estek áldozatul. Lengyelországban Zamosc talán jobb állapotban maradt meg Felvidéki elődjénél. Az 1580-ban alapított város terveit Bernardo Morando itáliai építész készítette.

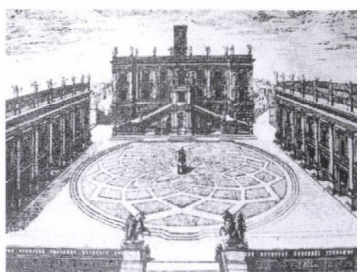
A zárt, elszigetelt városi tereket létrehozó reneszánsz városépítészeti elveinek feloldása a barokk korban következett be. Az új szemlélet előfutárá-

nak Michelangelo Campidoglioját tekinthetjük (10 ábra). A Forum Romanum ÉNy-i lezárását adó Mons Capitolinuson az adottságok által meghatározott trapéz formájú térre, a trapéz tengelyének meghosszabbításaként, nagyvonalú egyenes lépcső vezet fel. A tér bejáratát egy antik lovas szobor pár alkotja. A térnek a bejáratral párhuzamos távolabbi lezárását a Szenátorok palotája, DNy-i határát a meglévő Konzervátorok palotája alkotja.

Az alaprajzi adottságok miatt, a Campidoglio szimmetrikussá tétele érdekében szükséges volt a Konzervátorok palotájának tükörképét is megépíteni, ami a mai Museo Capitolino épülete. A fő tengely lezárását, a Szenátorok palotájának tornya, illetve a tér szintjén Marcus Aurelius lovas szobra és a Szenátorok palotájához felvezető lépcső által keretezett falfülkében, a Nilust és a Tiberist ábrázoló allegorikus szoborcsoport teszi teljessé. A zárt városi tér megnyitása, és az együtttest alkotó elemek egymáshoz való viszonyának új meghatározása a barokk téralakítás irányába tett első gesztus, építészettörténeti szempontból meghatározó motívum.

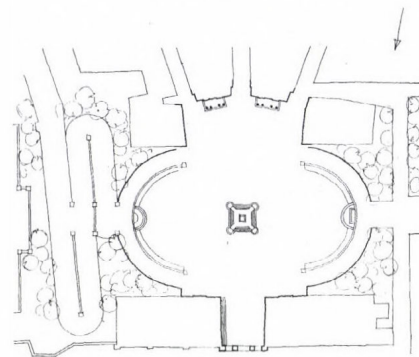
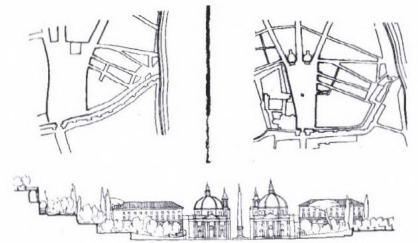
Róma, mint a kereszténység fővárosa a XVI. század második felétől – a nagy reneszánsz pápáknak köszönhetően – az addig jelentéktelen középkori kisvárosból meghatározó világvárossá női ki magát. A változások jelentőségét nem csupán a monumentális építkezések határozták meg, hanem a városszerkezeti fejlesztés, új tengelyek és terek kijelölése is. Ebben az átalakulásban meghatározó szerep jutott az északról érkező zarándokok tömegeit fogadni hivatott városkapunak – a Porta del Popolo-nak és a mögötte feltáruló térnek, a Piazza del Popolonak (11 ábra). A tér a három ókori

10

eredetű út fokozatos reneszánsz kori kiépülésének a hatására alakult ki. A 2 szélső tengely a Via di Ripetta és a Via del Babuino, illetve kettejük között, majdnem a kapu tengelyében futó Via del Corso. A 3 út meghosszabbított tengelyében, 1594-ben állította fel Domenico Fontana az egyiptomi eredetű obeliszket. A teret Carlo Rainaldi tervei alapján 1662-től építették ki. A kapu és az utak találkozása közötti, a hossz tengelyre csaknem szimmetrikus trapéz alakú tér a Porta del Popolón belépő számára a város monumentális előcsarnokaként tárult fel. A hosszanti oldalakat határoló jelentéktelen házak nem korlátozták a hármas út-torkolat feltáruuló látványát. A Corso és a két szomszédos tengely közötti tömbökre Rainaldi és Fontana 1-1, csaknem szimmetrikus centrális templomot tervezett, amelyek – fokozva a hatást – diadalkapu szerűvé emelték az utcák torkolatait. A templomok és a főutak felé kinyíló tér – barokk díszletként – a zarándokok útját csak a rácsodálkozás pillanatáig állította meg, újabb lendületet adva Róma csodáinak felfedezése felé. A kortársak által is megcsodált teret a XIX. század első éveiben Giuseppe Valadier tervei alapján átépítették. A Fontana által felállított obeliszket egy haránttengely metszéspontjaként használva, a Corsora merőleges tengelyű elliptikus teret hozott létre. A Porta del Popolón belépő számára Valadier rafinált optikai trükkkel megváltoztatta a tér mélységi viszonyait. A haránttengelyes ellipszis járószintjét lesüllyesztve „közelebb hozta” a kapuhoz az obeliszket és az utak torkolatát meghatározó iker templomokat. Ezzel szinte meghosszabbította a téren való áthaladás idejét, és a pillanatnyi rácsodálkozás helyett a megérkezést követő tájékozódás, megpihenés helyévé tette a teret.

A terek funkciója, szerepe a településszerkezetben az ókortól a XVII. század közepéig, második feléig csaknem változatlan. Központok, ahol szervezik, irányítják a város életét. Többnyire zárt egységek, amelyek szabályos, vagy szabálytalan struktúrába illeszkednek. Befelé forduló, környe-

11

zetükkel kevésbé kommunikáló elemei a városnak. Érdekes párhuzamot jelenthet a városi térnek mint építészeti térnek és a kertépítészeti alkotásoknak az összevetése. Karakterében a középkor és a reneszánsz kertje is az épület környezetében megformált zárt egység. Meghatározó változást a városi terek formálásában és ezzel együtt, vagy ennek hatására a kertépítészeti téralakító felfogásának megváltozása jelentette. A térszerkezetben, felismerve a környezet jelentőségét, a teret kitágítja és egy nagyobb rendszer részeként határozza meg.

Pogány Frigyes: Terek és utcák művészete (műszaki könyvkiadó Bp. 1960)

Perényi Imre: Városepítéstan (tankönyvkiadó Bp. 1978)

Szentkirályi – Détsky: Az építészet rövid története képgyűjtemény (műszaki könyvkiadó 1986)

Summary

The role of the city square is unchanged from the classics to the 17th century. These are centres, where the life of the community is organised and. After there form the square is regular or unregular. Their connection to the street structure highly represents the practice of forming open spaces in the history.

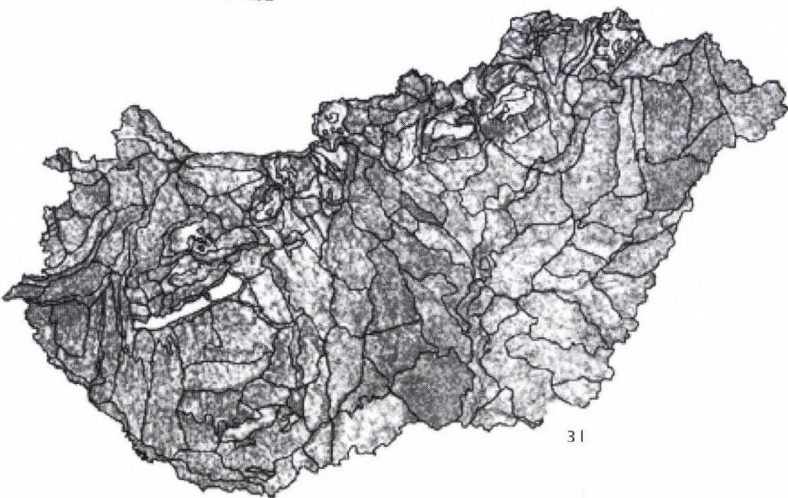
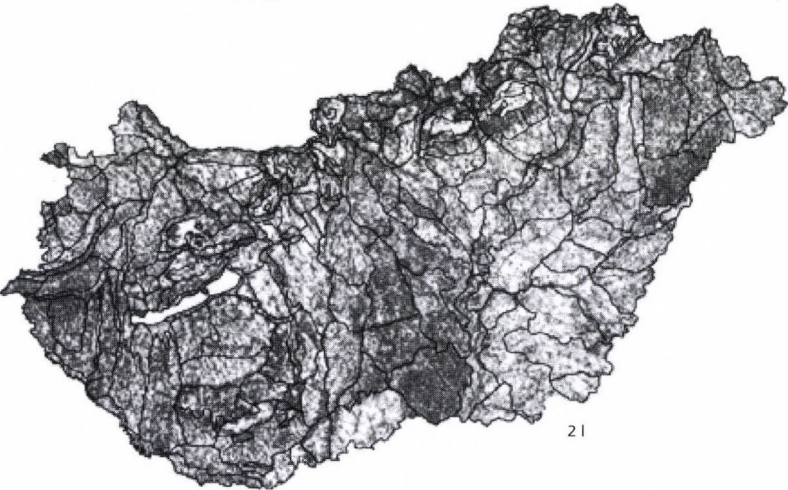
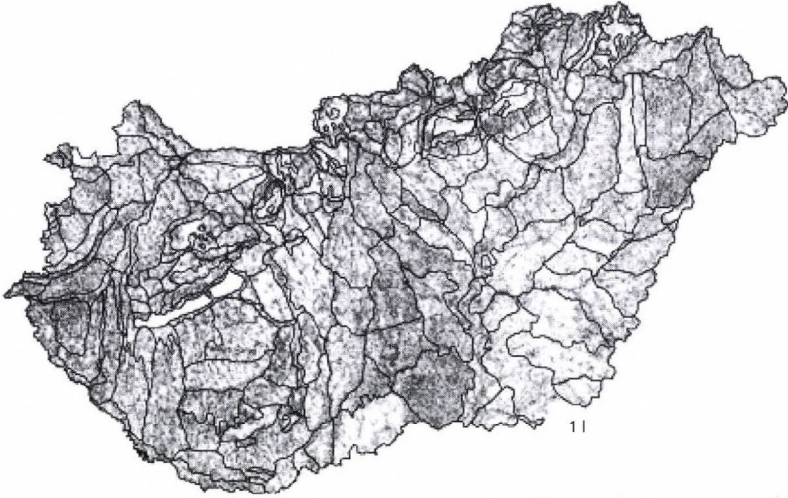

KOLLÁNYI LÁSZLÓ

Tájindikátorok és alkalmazási lehetőségeik a tájértékelésben

Landscape indices and application possibilities in landscape assessment

LEKTOR | DR. CSEMEZ ATTILA

A táj a mindennapi életünk színtere, több mint csak a „fizikai terület” ahol élünk. A táj a gazdasági, társadalmi, szociális, tudományos, történeti, esztétikai értékek hordozója és megtestesítője. „A táj az emberi élet minőségét meghatározó, pótolhatatlan erőforrás, nemzeti vagyon” (Csemez A., 1998). A hazai jogalkotásban az Emberi környezet védelméről szóló 1976. évi II. törvényben jelent meg először a négy közeg (föld, víz, levegő, élővilág) mellett a táj és a települési környezet témakör is mint az előző elemekkel egyenrangú egység. A táj, mint az elemek összessége, azok hordozója azonban nem került részletesen meghatározásra. A tájjal mint önálló entitással kapcsolatos kutatások az utóbbi években nemcsak hazánkban, hanem az EU-ban is megszorodtak. A környezeti kutatások jelentős része elsősorban az egyes tájelemekre koncentrál (föld, víz, levegő, zaj stb.). Ugyanakkor terjedőben vannak a holisztikus, komplex, ökológiai szemléletet tükröző javaslatok, indítványok kutatások (European Landscape Convention, Pan-European and Biological and Landscape Diversity Strategy) is.

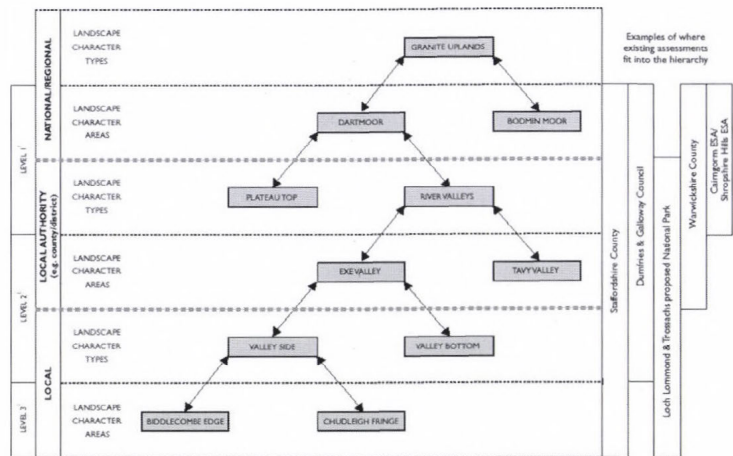
A „táj” fogalom nagyfokú heterogenitást mutat mind az EU egyes tagállamaiban mind hazánkban, azonban a tájjal (és még inkább) a természeti tájjal (natural landscape), a kultúrtájjal (cultural landscape), a területhasználattal (land use) kapcsolatos fogalom meghatározások kristályosodni, konvergálni látszanak.

A táj mint fogalom több értelmezésben is megtalálható az EU szakanyagaiban. A leggyakoribb értelmezés szerint a táj valamilyen ágazat (mezőgazdaság, turizmus, ipar, közlekedés) szintere. Méreténél, fontosságánál fogva a felsoroltak közül kiemelhető a mezőgazdaság, amely a CAP reformja keretében kiemelkedő szerepet kap mint rurális táj, vidéki életter. A természetvédelmi jellegű programokban, jogszabályokban a táj mint életter, mint a biológiai sokszínűség meghatározója, mint a biodiverzitás szerepel.

A táj (landscape) fogalma sokszor szinonimaként szerepel a területhasználattal (land use).

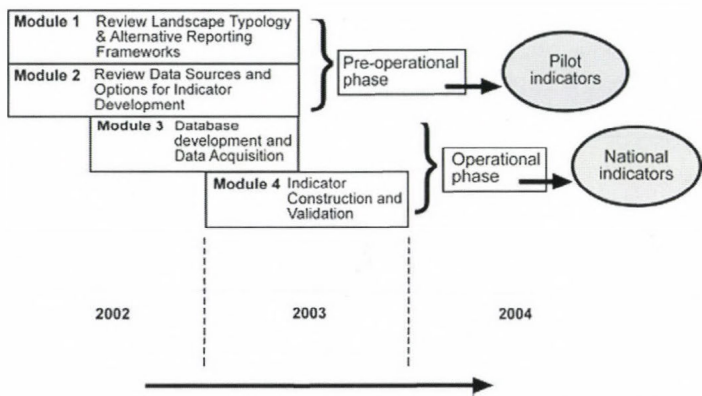
A táj mint elemeiből felépülő önálló egység, az európai örökség és kultúra hordozója, megtestesítője csak ritkán szerepel önállóan a jogi dokumentumokban. Kivételt képez alól az Európai Táj Egyezmény (ETE), amely nemcsak a védett tájjal, nemcsak az ágazati célú tájértelmezéssel, hanem „minden” tájjal foglalkozik.

A bizonytalan és szerteágazó, országonként különböző – közös EU definíció nélküli – tájfogalom és tájmeghatározás miatt a tájhoz kapcsolódó fogalomrendszer, vizsgálati és értékelési módszerek, táji indikátorok nagyfokú szórását mutatnak. A közösségi szabályozás hiányának ellenére a „táj” egyre nagyobb hangsúllyal jelenik az egyes ágazati szabályozásokban, programokban. A táj egységes értékelésének, vizsgálatának objektívebb tételére számos EU országban tájindikátorokat (tájindexeket) alkalmaznak. Jelenleg még nincs egységes szabályozás arról, hogy milyen módszereket, mutatókat kellene egységesíteni. Az OECD tartalmaz ugyan ajánlást, de ez főként a mezőgazdasági jellegű tájak mérésével foglalkozik.

Some practitioners use this parallel system in parts of England but it is not used in Scotland

41

51

Területhasználat típusok	Estétikai érték
Rendkívül intenzíven használt területek (beépített területek, intenzív mg. területek)	1
Intenzív mg. területek fák és fasorok nélkül (szántók, gyepek)	2
Magas gyümölcsösök, gyepel	2.5
Alacsony intenzitású fátlan mg. felületek, területek, vizes területek, alacsony intenzitású gyepek, termelési célú erdők	3
Extenzíven hasznosított fátlan mg. területek, tavak, száraz gyepek	4
Mg. hasznosítás nélküli területek, szórtan alacsony fákkal vagy extenzív gyümölcsösök	5
Mg. hasznosítás nélküli területek, fákkal cserjékkel	6

61

TÁJINDIKÁTOROK, MUTATÓK A TÁJÉRTÉKELÉS ELŐSEGÍTÉSÉRE

A tájökológiában az utóbbi években kezd kialakulni és elterjedni a „tájmetria” kifejezés (landscape metric), a tájban megjelenő táji elemek, objektumok számbavételével foglalkozó tudományterület. A kutatások szintjén jelentős erőfeszítések történnek a táji adottságok, tájelemek mérhetőségének kidolgozására. A tájökológiában a tájelemek mérése két fő szempontrendszer szerint történik. Mérhető egyrészt a tájban megjelenő elemek száma, gyakorisága, másrészt meghatározható a

tájelemek eloszlása, elhelyezkedése, karaktere. A „tájmetria” mint objektív mérési módszer kiterjed a területhasználat foltok (patch), kategóriák (classes) és a táj (landscape) mint összetett elem mérésére. A tájelemek mérésére a nemzetközileg elfogadott leggyakoribb csoportosítás a következő: biológiai, fizikai mutatók, biodiverzitás mutatók, szocio-ökonomiai mutatók és tájészletikai mutatók. A tájmetria módszerét három tájökológiai index hazai alkalmazásával szemléltetem.

FOLTSŰRŰSÉGI MUTATÓ (PATCH DENSITY – PD)

A foltsűrűségi mutató egy megadott terület nagyság (ha, vagy km²) szerint mutatja a területegységben előforduló önálló területhasználat foltok számát. A mutató annál nagyobb minél „elaprózottabb” a terület. A mutató nem különböztet meg területhasználatokat.

n = foltok száma (területhasználatok)
a = terület nagyság

SZEGÉLYSŰRŰSÉG MUTATÓ (EDGE DENSITY – ED)

A szegélyszűrűség index (ED) hasonlóan a területek elaprózódottságát mutatja (hasonlóan a foltsűrűségi mutatóhoz), de figyelembe veszi az egyes területek formáját is. Minél kompaktabb egy terület annál kisebb a mutató. A hosszú elnyújtott formájú területeknél nagyobb a mutató értéke.

PD = foltsűrűség (100 ha-onként)

E = szegélyek összhossza (m)

A = terület nagyság (ha)

SHANNON FÉLE TÁJDIVERZITÁS INDEX (SHANNON'S DIVERSITY INDEX – SHDI)

A Shannon féle diverzitás mutató figyelembe veszi az egyes területhasználat típusok nagyságát és elaprózottságát. A tájdiverzitás mutatók közül a legfinomabban követi a tájszerkezeti adatotásokat, a táj fragmentálódását.

m = területhasználat típusok száma

P_i = területhasználat típus területteránya

TÁJKARAKTER ÉRTÉKELÉS ÉS TÁJINDIKÁTOROK ANGLIÁBAN

Az európai tájkarakter értékelések közül a legnagyobb hagyománnyal az Angliában kifejlesztett tájkarakter értékelés (Landscape Character Assessment – LCA) rendelkezik. A tájkarak-

ter értékeléshez felhasznált mutatókról a Quality of Life Counts (1999) című tanulmány ad áttekintést. A tájkarakter értékelés mutató között az Angliában fontos szerepet játszó sövények kiemelkedő szerepet kaptak. Szerepelnek továbbá a mutatók között a hagyományos kőfalak és kőkerítések, a tavak és a facsoportok, az erdőfoltok. A hagyományos tájkarakter értékelés statikus, azaz a jelenlegi állapot bemutatására alkalmas csak, ezért az utóbbi időben a kutatások a dinamikus tájindikátorok meghatározására irányultak. Ilyen indikátornak tekintették például a talajpusztulás mértékét, a mezőgazdasági területek csökkenésének nagyságát vagy éppen a madárfajok elterjedésének vizsgálatát mint dinamikus táji mutatót. Az új típusú, ökológiai jellegű indikátorok segítségével válasz kapható arra a kérdésre, hogy hol, miért és milyen változások és történetek a tájban.

A többfunkciós tájmodell keretében (mezőgazdasági termelés, erdőszet, rekreáció és lakás, történeti adottságok hordozója, vízgyűjtő, turizmus célterület stb.) a vidéki területek kulturális jellegű funkciója az utóbbi években kiemelt hangsúlyt kapott. A „mezőgazdasági táj” kifejezés helyett a „táj”, a „vidéki táj”, a „tájkarakter” kifejezések nyernek nagyobb teret a kutatásokban.

A tájkarakter értékelés során a természeti tényezők (geológiai adottságok, felszíni formák, vízrajz, talajok, vegetáció és borítottság), a szocio-kulturális tényezők (területhasználat, településszerkezet, tájszerkezet, tájtörténeti adottságok, tájváltozás) mellett az esztétikai táji mutatók (arány és egyensúly, méretarány, zártság, textúra, szín, diverzitás, forma, mozgalmasság) kerülnek meghatározásra.

A tájtipológia és tájkarakter értékelés jelenlegi fázisában a tájak monitorozásához történik a táji indikátorok meghatározása. Az adatgyűjtés 5 x 5 km rácshálóban történik 5-6 évente.

TÁJESZTÉTIKAI INDIKÁTOROK SVÁJCBAN

Svájc Európa egyik legszebb természeti területe. A tájesztétikai kutatások ezért mindig jelentős szerepet játszottak a környezeti kutatásokban. A tájesztétikai jellegű értékelésnél fontos szempont a tájak „természetessége” és tisztasága (neatness). A tájesztétikai értékelések hármas fő koncepció köré csoportosulnak:

- biodiverzitási,
- szociológiai,
- lételméleti (ontológiai) megközelítés.

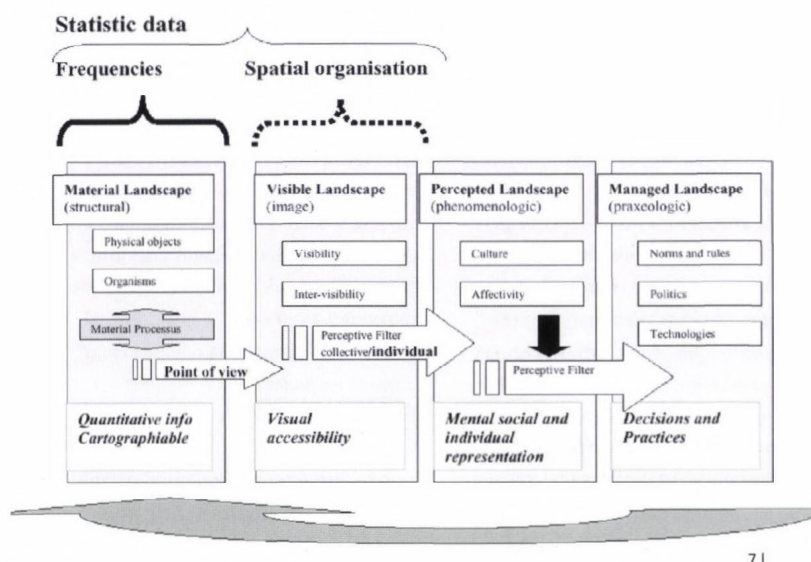
A három megközelítés közül a leg hangsúlyosabb és a metodológiaiilag legjobban kialakított a biodiverzitás alapján történő értékelés.

A területek változatosságát (variety) a pontszerű (fák), a vonalas (fasorok, sövények) és a felületszerű (erdőfelületek) tájjelemek előfordulásának gyakoriságával mérték. A természetességnek az emberi hatások általi befolyásoltság mentességét értik. A területhasználatok természetességének értékeléséhez az alábbi beosztást használták (Hoisl, 1989). A beosztás tovább finomításával és a tájképváltozás drasztikusan meghatározó tájjelemek kiválasztásával meghatározhatók a homogén tájmintázatok, tájtypusok és a tájjelemek gyakorisága.

TÁJINDIKÁTOROK FRANCIAORSZÁGBAN

A tájhasznosítás változásainak nyomon követésére, a dinamikus tájváltozások kimutatására Franciaországban a táj „nyitottság/zártság”, a dinamikus várossűrűség, a szétszóródás, a mezőgazdasági területek csökkenése mutatókat használják. A mutatók alapján készített statisztikai elemzéseket és térképeket évente kiadják. A kitűzött célnak megfelelően a mutatók újabbakkal is bővíthetnek.

71

Az adatforrást a TerUti adatbázis jelenti. Az évente frissítésre kerülő területhasználati adatbázist (82 területhasználati kategória) három kategóriába csoportosítják: természetes, mezőgazdasági és mesterséges. A csoportosítás alapján kapott területhasználati fedvényeket összevetik a korábbi évek hasonló térképeivel kimutatva a tájhasználatban bekövetkezett változásokat. Az összehasonlítás mellett diverzitás és homogenitás térképeket is előállítanak.

TÁJINDIKÁTOROK NORVÉGIÁBAN

A mezőgazdaság és ezzel együtt a norvég táj is jelentősen átalakult az utóbbi évtizedekben. A gyors tájváltozás monitoringozására 1998-ban dolgoztak ki módszert. A monitoringozáshoz 1475 1x1 km felvételi helyet jelöltek ki az országban 15 mintahely esetén feldolgozták 40 évre visszamenőleg a rendelkezésre álló légifotókat és ezek alapján határozták meg a tájfejlődés jellegét. A táj kvalitatív és kvantitatív adottságainak meghatározására dolgozták ki a víz index, a területhasználat index, a heterogenitás, a megközelíthetőség (hozzáférés), a labilitás, a kulturális örökség, a terep változatossági mutatószámokat. A különböző tájindexek jól definiáltak, objektívek és könnyen meghatározhatók:

VÍZ INDEX

Norvégia területe gazdag vízfelületekben ezért mutatót fejlesztettek ki a vízfelület sűrűségének meghatározásához. A sűrűségi mutató különböző időszakokra történő alkalmazásával meghatározható az eltűnő vízfelületek nagysága.

$$\text{Víz index (WPI)} = \frac{\text{WSA} \times \text{NWB}}{\text{WSA} + \text{NWB}}$$

WSA = a vízzel borított területek százalékos aránya a vizsgálati területen belül
NWB = a vízzel borított felületek száma

TERÜLETHASZNÁLAT INDEX

A területhasználat kategóriáinak megállapításához az OECD által javasolt beosztást, kategorizálást használták. Ezen felül regisztrálták a kisebb természetes vagy féltermészetes növénycsoportokat, fákat, fasorokat, kőfalakat, sövényeket, utakat, csatornákat, töltéseket. Az objektumok ugyan nagyságuknál fogva nem jelennek nagy területi lefedést, de mint karakteres tájlemek rendkívüli fontosságúak.

HETEROGENITÁS INDEX (HIX)

A területhasználatok heterogenitását a vizsgálati pixelek szomszédságában előforduló területhasználatok száma alapján mérték. A módszer segítségével jól elkülöníthetők a homogén egy-síkú tájak a változatos, diverz tájaktól.

HOZZÁFÉRÉSI MEGKÖZELÍTHETŐSÉGI MUTATÓ

HOZZÁFÉRÉSI MEGKÖZELÍTHETŐSÉGI MUTATÓ

Ritkán alkalmazott, de érdekes eredményt hoz az 1999-ben bevezetett mutató a megközelíthetőségi mutató. Norvégiában az erdőterületek átjárhatók, de a mezőgazdasági területekre tilos a belépés a tulajdonos engedélye nélkül. A hazaihoz hasonlóak a lakóparkok, a városi területek is, ahova szintén csak engedéllyel lehet belépni.

LABILITÁSI, FELHAGYÁSI INDEX

A labilitási index azt mutatja meg, hogy egy terület milyen változáson menne keresztül, ha az emberi tevékenység megszűnne. A változónak három „értékét” különböztették meg: (1) változás 10 éven belül, (2) nincs változás 10 éven belül, de 100 éven belül változik a területhasználat, (3) 100 éven belül sincs jelentős területhasználat változás.

KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG, EGYEDI TÁJÉRTÉK INDEX

A kulturális örökségek, egyedi tájértékek kimutatására objektumonként 25x25 m-es területet feltételezve meghatározták az egy négyzetkilométeren belüli darabszámot (gyakoriságot) és az elfoglalt terület nagyságát.

TEREP VÁLTOZATOSSÁGI MUTATÓ (TRI)

A terep változatossági mutató (TRI) az egy négyzetkilométeren belüli terepmozgalmasságot fejezi ki. A szintvonalakt tartalmazó vizsgálati négyzetben belül négy metszetet készítenek, majd kiválasztják a legtöbb szintvonalat tartalmazó metszetet (TNC). A vizsgálati területre készített kitéttesség térképre ráfektetve a metszetvonalat leolvasható, hogy hányszor változott a kitéttesség (TNC érték).

TÁJINDIKÁTOROK PORTUGÁLIÁBAN ÉS SPANYOLORSZÁGBAN

Portugáliában a Környezetvédelmi Minisztérium utasítására 1999-ben készítették el a „Landscape Identification and Characterisation” című tanulmányt. A kutatás közvetlenül kapcsos-

lódott az Európai Táj Egyezmény portugál aláírásához. A tájkaracterizálás célja az volt, hogy az egybefüggő, homogénnek tekinthető területeket, tájegységeket lehatárolják, tudományos alapot szolgáltatassanak a területi tervezés, a tájtervezés számára.

A tájökológia indexek kiválasztásánál abból a holisztikus szemléletből indultak ki, hogy a táj a természeti és a kulturális értékek hordozója. Folyamatosan és dinamikusan változó egység. Ugyanakkor az „objektív”, materiális mutatók mellett fontosak a szubjektív jellegű, a megfigyelő személytől függő állapotjelzők is.

A tájindikátorokat ezért négy csoportba sorolták:

- ökolóiai jellemzők
- fizikai jellemzők (domborzat, vízrajz, talaj, területhasználat, településszerkezet, telekméretek, stb.)
- biológiai jellemzők (élőhelyek, társulások)
- kulturális jellemzők
- történeti adottságok
- verbálisan megfogalmazható jellemzők
- szocio-ökonómiai jellemzők
- szocionómiai jellemzők
- ökonómiai jellemzők
- érzelmi jellemzők

Az egyes paraméterek kombinálásával olyan homogén tájmintázásokat (landscape patterns) lehetett létrehozni, amelyek különböztek a tisztán morfológiai vagy geológiai alapokon létrehozott tájbeosztásoktól. A tájtipológia és a tájkaracterizálás után a táj dinamikus változásainak nyomon követéséhez folyamatosan változtatják, finomítják az indikátorok körét.

ÖSSZEFOGLALÁS

A hazai tájértékelési kutatásokban eddig sem volt ismeretlen a különböző mutatószámok meghatározása (pl. szegegyhatás mérése). A tájképi potenciál meghatározáshoz, tájterhelhetőségi vizsgálathoz számos index, mutató került kidolgozásra (periféria, látvány, biológiai, mezőgazdasági stb.) a tervezési munka megkönnyítésére. Tanszéki kutatások keretében már a nyolcvanas évek elejétől kezdve a tájváltozás, a táji hatások objektív mérésére történnek kísérletek. A tájindexek jelentősége az, hogy korábban hagyományos módon végzett méréseket térinformatikai módszerekkel próbálják meg elvégezni. A térinformatika, a távérzékelés és a hozzá kapcsolódó adatbázisok terjedésével a tájindexek számolása, területi és idősoros összehasonlítása egyre könnyebbé és általánosabbá válik. A nemzetközi gyakorlatban, elterjedt és használt tucatnyi tájindex közül számos jól alkalmazható a magyarországi viszonyok között is. A tájindikátorok a tájtervezés és a területi tervezés számára azt a vizsgálati módszert jelenthetik a jövőben amit az orvostudományban a korszerű képalpító diagnosztikus eljárások (CT, MR) megjelenése jelentett a 80-as 90-es években.

Irodalom

- Csemez A., Fehér K., 1998, Országos Környezeti Állapotjelentés Tartalmának Kidolgozása
European Landscape Convention of the Council of Europe, 20 October 2000, France

Pan-European Biological and Landscape Diversity Strategy

Carys Swanwick, (2002) Landscape Character Assessment, The Countryside Agency and Scottish Natural Heritage
További információ: www.sustainable-development.gov.uk

Carol Somper, (2001), Countryside Quality Counts: Tracking Changes in England's Landscape

Hoisl, R Nohl, W., Zerkon, S., Zöllner, G. (1989) Landschaftsaesthetik in der Flurbereinigung; Materialien zur Flurbereinigung – Heft 11, Bayerische Staatsministerium für Ernährung, Landwirtschaft und Forsten, München

Slak M-F. and Lee A., (2002) Indicators of Landscape Dynamics: Incipient Land Cover Changes

W. Fjellstad, W. Dramstad and R. Lågbu (2002), Testing Indicators of Landscape Change in Norway

Fjellstad, W.J. & Dramstad, W.E., 1999, "Patterns of change in two contrasting Norwegian agricultural landscapes". Landscape and Urban Planning 45, p. 177-191.

Dramstad and Lågbu, 2000, "Landscape indicators – where to now?" NIJOS report 08/2000. Norwegian Institute of Land Inventory (NIJOS), Ås.

Nelleman's, 1997 Terrain Ruggedness Index (TRI)

Pinto-Correia T., Cancela d' Abreu A., Oliveira R., 2002, Landscape areas in Portugal – can they be a support for applying indicators

Summary

The word of „landscape” has different meaning in the countries of European Eunion and also in official documents. The landscape is generally meant as agricultural land-use. The main documents that are dealing with the concept of landscape are the following: European Landscape Convention, the Pan-European Biological and Landscape Diversity Strategy. In order to be able to assess landscape of different regions of EU, a common and unified index system needs to be introduced. This new landscape index system will be based on the methods on landscape metrics and results of lands-

cape ecology. In the United Kingdom, in Portugal and Spain the landscape character assessment is the main method of landscape evaluation. In other countries as French, Germany, Norway, and Switzerland national landscape assessment and evaluation methods are in the practice. With the spread of GIS technics and with affordable spatial databases the unified assessment of landscape are in the reach of the realization.

Zöld mezős beruházás kontra biológiai aktivitás érték Egy törvénymódosítási javaslat anatómiája *Green field development in the context of biological activity The anatomy of a new paragraph in the Hungarian Building Law*

LEKTOR | NAGY KATALIN

Zöld mezős beruházás. A jelzős szerkezet pejoratív fogalommmá vált a településfejlesztés hazai nevezéktárában. A még be nem épített területeket, a „zöld mezőt” – többnyire egykor művelt mezőgazdasági területeket, rételelő- vagy erdőterületeket, nádasokat és zöldterületeket – igénybe vevő, a környezeti értékeket pusztító tőkebefektetés eljárás módját jelenti, amikor a város belső, szanalásra érett területeinek a rekonstrukciója helyett az ipari, kereskedelmi, raktározási vagy lakóterületi fejlesztés új, még érintetlen területeken történik. Kettős kárt okoz, mert meglévő zöldfelületet pusztít el, és mert érintetlenül hagyja a leromlott, barna mezős területeket és a lerongyolódott, fizikailag, társadalmilag lepusztult lakóterületeket. Számos eset példázza, hogy a tőkebefektetés szempontjából látszólag költséghatékony zöld mezős beruházás valójában a település egésze szempontjából rendkívül drága, értékvesztő eljárás, aminek korlátot kell szabni.

A fenntarthatóság elve megköveteli, hogy a települések a területtel, a termőfölddel és az ott élő természetes vagy mesterségesen telepített és fenntartott növénytakaróval, a „zöld mezővel” takarékosan, ésszerűen gazdálkodjanak. A „zöld mező” biológiailag aktív felület, a települési környezet és az ott élő lakosság számára létfontosságú kondicionáló, ökológiai kiegyenlítő szerepet betöltő, élő rendszer, amely a környezettel folytatott fizikai, fiziológiai és biológiai folyamatok, a szabályozott anyag- és energiacsere révén nem csak az életműködéshez szükséges szerves anyagokat állítja elő autotróf módon, hanem a szélsőséges, kedvezőtlen klímajelenségek kiegyenlítését, vagy mérséklődését is eredményezi, és javítja a település klímaháztartását, ökológiai egyensúlyát. Ezzel közvetlenül és közvetve is hozzájárul az ember egészséges fiziológiai folyamataihoz és a közérzet javulásához.

A fejlesztő erőforrásokat csak a település szerkezetének, adottságainak és így a biológiailag aktív felület arányának, térbeli eloszlásának, minőségének figyelembe vételével szabad működtetni és allokálni. Ez az elv és követelmény nem zárja ki eleve a zöld mezős beruházások lehetőségét, de a befektetőket elsősorban a település érdekeinek megfelelő irányokba és területekre kell terelje.

A fenti elvnek lehet ugyan érvényt szerezni a helyi szabályozásokkal, de sokkal hatékonyabb egy általános érvényű törvényi szabályozás, amely a zöld mezős beruházások lát-

szólagos költséghatékonyágával szemben a település ökológiai, környezet-minőségi érdekeit érvényesíti. Tegyük hozzá: és a rövid távú, olykor szűklátókörű és partikuláris érdekeket szolgáló, olykor korrupt folyamatokat is megakadályozhatja, vagy legalább korlátozhatja. Ebből a megfontolásból fakadt az Építési törvény 8. paragrafusának tervezett kiegészítése, és az ahhoz kapcsoltan készülő külön rendelet tervezete, amely a napokban került tárcaközi egyeztetésre. A törvény kiegészítéséhez és a külön rendelet indoklásához feladatunk kaptuk azok szakmai tartalmának kidolgozását.

Minden törvényi szabályozás alapkövetelménye, hogy az szakszerű, közérthető, egyszerű, pontos és egyértelmű legyen. Ezt figyelembe véve dolgoztuk ki azt az értékelési rendszert és számítási módszert, amely a település különböző jellegű, más-más funkciójú, hasznosítású területeinek biológiai aktivitását alapul véve biztosíthatja, hogy az új beruházások nem járnak, járhatnak a település ökológiai viszonyainak radikális romlásával, még abban az esetben sem, ha ez zöld mezős beruházás formájában jön létre. Az alábbiakban ennek eredményét foglaljuk össze röviden.

A tervezett törvénymódosítás lényege, hogy az újonnan beépítésre kerülő területek csak akkor vehetők igénybe, ha a beruházás eredményeként az igénybevett terület, vagy az érintett térség ún. biológiai aktivitás értéke legalább 10%-kal nő. Az érvényben lévő törvény szövegében ez a követelmény a következő kiegészítés formájában jelenik meg:

„8/A.§

A 8.§-ban foglaltak érvényesülése – különösen a természet és a környezetvédelem, az erdők és a természetes vizek védelme, az ár- és belvízvédelem, valamint a termőfölddel és a területekkel való takarékos bánás – érdekében:

- a) a települések beépítésre szánt területe olyan terület-felhasználás céljára növelhető, amelyen célra a település már beépítésre kijelölt és igénybevett területén belül nincs tartalék terület;
- b) a belterületeket és a beépítésre szánt területeket az adott település közigazgatási területén belül beépítésre nem szánt területekkel kell körülvenni, kivéve, ha azok természeti képződménnyel (pl. tó, folyó) határosak;
- c) újonnan beépítésre szánt területek kijelölésével egyidejűleg a település közigazgatási területének – a külön jogszabály alapján számított – biológiai aktivitás ér-

Területhasználat	Értékmutató
BEÉPÍTÉSRE SZÁNT TERÜLETEK	
Lakóterület	
Nagyvárosias lakóterület	0,5
Kisvárosias lakóterület	1,0
Kertvárosias lakóterület	2,5
Falusias lakóterület	2,2
Vegyes terület	
Településközpont vegyes terület	0,5
Központi vegyes terület	0,3
Gazdasági terület	
Kereskedelmi, szolgáltató terület	0,7
Ipari terület	0,3
Jelentős mértékű zavaró hatású ipari terület	0,2
Üdülőterület	
Üdülőházas terület	2,7
Hétvégi házas terület	3,5
Különleges terület	
Nagy bevásárlóközpontok és nagy kiterjedésű kereskedelmi célú területek	2,2
Vásárok, kiállítások és kongresszusok területei	3,0
Oktatási központok területei 60%-nál kisebb zöldfelülettel	3,0
Oktatási központok területei 60%-nál nagyobb zöldfelülettel	3,5
Egészségügyi területek (kórház, szanatórium, gyógyszálló, gyógyüdülő)	3,3
Egészségügyi területek 60%-nál nagyobb zöldfelülettel	3,5
Nagy kiterjedésű sportolási célú területek	3,5
Nagy kiterjedésű sportolási célú területek 60% feletti zöldfelülettel	4
A kutatás-fejlesztés, a megújítható energiaforrások építményeinek területei	2,7
Állat és növénykertek, temetők területei	3,5
Nyersanyaglelőhelyek, bányák területei	0,1
Honvédelmi területek (beépítettség és zöldfelület-arány szerint)	2,7
Hulladékkezelők, -lerakók területei	0,1
Épületnek minősülő közlekedési építmények területei, ha azok nem a közlekedési területen belül kerülnek elhelyezésre	0,0

tékét legalább az igénybevett terület eredeti biológiai aktivitás értékének 10%-kal megnövelt értékével kell növelni. A pótlásba az újonnan beépítésre szánt terület – kialakításától függő – biológiai aktivitás értéke beszámítható;

- d) a hullámtér és a nyílt ártér területe csak a vízgyűjtő terület egészére készített hatásvizsgálat alapján csökkenthető, e területeket beépítésre szánt területté minősíteni, és belterületbe vonni csak a vízügyi hatóság előzetes engedélyével szabad.”

Az Építésügyi törvény tervezett módosítása értelmében a termőföld, a terület, illetve a biológiailag aktív felület igénybevétele, beépítése esetén a bekövetkező biológiailag aktív felület veszteséget a beruházónak, illetve az építetőnek 1.1-szeres értékben pótolnia kell. A biológiai aktív felület pótlásának elve nem akadályozza a települések fejlődését, de hatékonyan ösztönöz az ökológiai érték védelmére, az azokkal való tudatos gazdálkodásra és az igénybevett zöldfelület pótlására. A pótlási kötelezettség az újonnan beépítésre szánt területek biológiailag aktív felületére vonatkozik, s ezzel értelem szerűen a „zöld mezős” beruházások, az extenzív településfejlesztés kedvezőtlen környezeti-ökológiai hatásait igyekszik mérsékelni.

Területhasználat	Értékmutató
BEÉPÍTÉSRE NEM SZÁNT TERÜLETEK	
Közlekedési és közműterület	
Autópályák, autótutak, valamint főutak	
A kísérő zóldsáv keskenyebb, mint a burkolt (forgalmi) sáv 1/3-a	0,5
A kísérő zóldsáv szélesebb, mint a burkolt (forgalmi) sáv 1/3-a	1,2
Országos mellékutak, helyi gyűjtő utak	
A kísérő zóldsáv keskenyebb, mint a burkolt (forgalmi) sáv 1/3-a	0,6
A kísérő zóldsáv szélesebb, mint a burkolt (forgalmi) sáv 1/3-a	1,4
Vasúti pályák	
A kísérő zóldsáv keskenyebb, mint a pályatest szélességének 1/3-a	0,8
A kísérő zóldsáv szélesebb, mint a pályatest 1/3-a	1,4
Pályaudvarok	0,0
Vasútállomások, hajóállomások	0,5
Repülőterek	3,0
Szennyvízkezelő területek	0,0
Zöldterület	
Városi szintű közpark (30 ha felett)	9
Lakókörzeti közpark (3-30 ha között)	8
Közkert (1-3 ha között)	7
Közkert (1 ha alatt)	6
Erdőterület	
Gazdasági rendeltetésű erdő	7
Védelmi rendeltetésű védőerdő	8
Egészségügyi-szociális, turisztikai, ill. oktatási-kutatási rendeltetésű erdő	9
Védelmi rendeltetésű, védett erdő	10
Mezőgazdasági terület	
Általános mezőgazdasági terület	
Szántó	3,5
Rét, legelő, gyepek	4
Nádas	6,5
Kertes mezőgazdasági terület	
Szőlő, Gyümölcsös	5,5
Egyéb kertgazdasági terület	5
Vizgazdálkodási terület	
Folyóvizek, állóvizek medre és parti sávja	6
Közcélú nyílt csatornák medre és parti sávja	5
Vízbeszerzési területek	3

A biológiailag aktív felület pótlásának számításához a biológiai aktivitás érték fogalmát a törvényi szabályozás szempontjából definiálni kellett. E szerint a növényzetnek, ill. a növényzettel fedett felületeknek a fizikai – fiziológiai – biológiai folyamatokon keresztül a környezetre gyakorolt kondicionáló hatását biológiai aktivitásnak nevezzük. A biológiai aktivitás intenzitásának a mértékét a biológiai aktivitás érték fejezi ki.

A különböző adottságú területek biológiai aktivitását „mérhetővé” kellett tenni, hogy megfelelő értékmutatókhoz jussunk. Ennek megfelelően mutatószám rendszert dolgoztunk ki a különböző területfelhasználási kategóriák jellemző biológiai aktivitás értékére a mellékelt táblázatok szerint. Tekintettel a rendelkezés szabályozás funkciójára, csak az OTÉK által nevesített és definiált területfelhasználási módokat, kategóriákat lehetett alapul venni. A különböző beépítésre szánt területek (nagyvárosias lakóterület, kisvárosias lakóterület, kertvárosias lakóterület stb.) biológiai aktivitás értékmutatóit az adott területen lehetséges maximális beépítettséget figyelembe véve határoztuk meg.

Felületminőség	Érték mutató
Földút, dűlőt	1
Kopár, rombolt felület	1
Ugar, szabad talajfelszín	2
Ligetesen fásodott, bokorfás, cserjés-bozótos terület	5
20 cm törzsméret feletti szoliter fa (alapterület számítás: $r \cdot 2 \cdot P$, ahol r = koronasugár = (koronaszélesség + koronamagasság)/2 (m)	10
Fasor (alapterület számítás: $d \cdot h$ (m), ahol d = fasor szélesség = (koronaszélesség + koronamagasság)/2, h = fasor hosszúság	8
Kondicionáló erdősav 15 m szélesség alatt	5,5
Facsoport 300 m ² alatti alapterülettel	5,5
Lélegző burkolat vagy ütfelület	1
Zöldtető zöldfelülete (30 cm termőréteg-vastagságig, gyepszintű vegetációval)	3
Zöldtető zöldfelülete (30-60 cm termőréteg-vastagsággal, gyepszintű és cserje szintű vegetációval)	3,5
Tetőkert zöldfelülete (60-150 cm termőréteg-vastagsággal és több szintű vegetációval)	4
Tetőkert zöldfelülete (150 cm feletti termőréteg-vastagsággal és több szintű vegetációval)	4,5

Korrekciónak tényező alkalmazása indokolt akkor, ha a tervezett területhasználat az építési övezeti előírásoktól (OTÉK) eltér, elsősorban a beépíthető terület nagysága, illetve ennek megfelelően a telekre előírt minimális zöldfelületi arány szempontjából. Ha adott területi igénybevételnél pl. a helyi szabályozás a beépítésre szánt területre a megengedett legnagyobb beépítettséget (építési használat megengedett felső határértékét) az OTÉK-ban meghatározott százaléknál alacsonyabb értékben állapítja meg, akkor a területre számított biológiai aktivitás értékmutatót is ennek arányában lehet növelni.

Ha például a helyi szabályozás a kisvárosias lakóterületre, az OTÉK-ban meghatározott 60% helyett csak 40%-ban írja elő a megengedett legnagyobb beépítettséget, az eredeti (OTÉK) beépíthetőséghez képest a helyi szabályozásban előírt beépíthetőség 33,3%-kal csökkent, ezért a terület biológiai aktivitás értékmutatóját az eredetihez képest ugyanilyen arányban 33,3%-kal növelni lehet, 1,0-ről 1,33-ra.

A tulajdoni lapok nyilvántartási rendszere, adatbázisa alapján egyszerűen meghatározható, besorolható a változtatásra (pl. beépítésre) tervezett földrészlet minősége, a terület növényállomány típusa, borítottsága. A tulajdoni lapok az egyes ingatlanokról az I. részben tartalmazzák a földrészlet helyrajzi számát, fekvését, a térképszelvény számát, továbbá alrészletek szerinti bontásban az alrészlet jelét, művelési ágát, minőségi osztályát, területét, aranykorona értékét és az utóbbiak összesített értékét. Az aranykorona a termőföld értékelésére hagyományosan használt mutatószám, mely közgazdasági elemek mellett alapvetően ökológiai adottságok alapján határozható meg. Mivel azonban az OTÉK szerkezete nem ad lehetőséget pl. szántó és szántó között az aranykorona szerinti különbségtételre, az értékmutatóknál sincs ilyen finom felbontású, a termőföld minőségét is jelző mutatószám rendszer. Az adatbázis alapján elsődlegesen a művelési ág szerint kell a földrészlet biológiai aktivitás értékét számítani.

A tulajdoni lapok adatai a TAKAROS adatbázis rendszerben a körzeti földhivatalokban rendelkezésre állnak; Budapesten a Fővárosi Kerületek Földhivatalában pedig egy hasonló, önálló fejlesztésű rendszer tartalmazza azokat. Ezek az adatok könnyen beszerezhetőek, és integrálhatók GIS rendszerbe is.

A tulajdoni lapok adatbázisa azonban nem elegendő az adott terület tényleges borítottságának meghatározására. Szükség van ezért helyszíni szemlére, zöldfelületi szakértői vizsgálatra, amelynek célja:

- a területhasználat és a borítottság megállapítása,
- a sajátos ökológiai adottságok vizsgálata, valamint
- az átsorolás során és miatt érintett hatásterület lehatárolása.

A beépítésre nem szánt övezetekben vannak, lehetnek olyan adottságok, amelyek az övezetre jellemző aktivitásértéket jelentősen módosítják. Ilyen lehet például egy ligetes faállománnyal, vagy néhány szoliter fával tagolt rét – legelő terület, vagy a szántó területet szegélyező fasor, bozótos zöldsáv. A településrendezési tervezésben használt adatbázis – övezeti, illetve építési övezeti besorolás és előírások – mellett helyszíni szemle során kell megállapítani az övezeti átsorolásra szánt területen lévő sajátos ökológiai adottságokat, és az ennek megfelelő korrekciós tényezővel „aktualizálni”, pontosítani kell a zöldfelületi aktivitás érték mutatókat. Az újonnan beépítésre szánt területek esetében tehát a tényleges növényborítottságot és a terület jellemző ökológiai adottságait minden esetben helyszíni vizsgálat alapján lehet meghatározni. Ehhez ad tájékoztatást a 2. táblázat, amely a területhasználaton belül a felületminőség szerinti differenciált számítás értékeit és a korrekciós tényezőket tartalmazza.

Minden olyan esetben tehát, amikor eredetileg beépítésre nem szánt terület, ún. „zöld mező” településrendezési döntés nyomán beépítésre kerül, az előkészítési folyamatban szükség van szakértői közreműködésre a terület biológiai aktivitás értékének meghatározásához és szükség esetén a pótlási lehetőségek feltárásához. Ehhez a tájépítészek szakértelme és tervezői jogosítványa ad jogosultságot, azaz a szakmának igényt kell formálnia e feladatok ellátására, akár a tervezői névjegyzék alapján, akár külön szakértői névsor létrehozásával.

A biológiai aktivitás érték számításának és a pótlásszámításnak a menetét különböző adottságú modell területekre készített minta-számításokkal szemléltetjük. A biológiai aktivitás érték pótlására többféle területfelhasználási esetre adnak tájékoztatást a kidolgozott modell számítások. Ezek a modell-számítások egyben azt is mutatják, milyen hatása lehet a tervezett törvénymódosításnak, ill. az ahhoz kapcsolódó rendelkezéseknek a településrendezési gyakorlatban. A törvény módosításával és a rendelkezések érvénybe lépésével várhatóan csökken a befektetők étvágya a parttalan „zöld mezős” beruházások iránt, és az erőforrások nagyobb arányban jelennek meg a városrekonstrukciós, rehabilitációs területeken, főként a barna mezős településrészekben. Az is remélhető, hogy a pótlási kötelezettségekből fakadóan a települések zöldfelületi rendszere fejlődik és a zöldfelületi ellátottság is javul.

Modellterület számítási példa I.

Igénybevett terület:	20 ha szántó
Fajlagos értékmutató:	3,00
Eredeti biológiai aktivitás érték:	60,0
Megnövelt fajlagos értékmutató:	3,30
10 %-kal megnövelt biológiai aktivitás érték:	66,0

Új területfelhasználás: Gazdasági, kereskedelmi, szolgáltató terület közkerttel és kondicionáló erdőszávval

Terület minősége	Nagyság (ha)	Érték-szorító	Értékmutató
Kereskedelmi terület	15	0,7	10,5
Közélcélű zöldfelület (közkert)	2	6	12
Kondicionáló erdőszáv 15 m szélesség alatt	3	5,5	16,5
Területnagyság összesen:	20		
Biológiai aktivitás érték összesen			39
Fajlagos értékmutató:		1,95	
Értékkülönbözet			27,0

Biológiai aktivitás érték számítása

Kompenzációs számítás:	
Pótlandó értékkülönbözet:	27,0

Pótlás módja a település közigazgatási területén belül: Kopár, rombolt területekből közkert

Területnagyság:	4,5 ha
Eredeti fajlagos értékmutató:	1,0
Eredeti biológiai aktivitás érték:	4,5
Új fajlagos értékmutató:	7,0
Új biológiai aktivitás érték:	31,5
Értékkülönbőség:	27,0

Modellterület számítási példa II.

Igénybevett terület	20 ha szántó
Fajlagos értékmutató:	3,5
Eredeti biológiai aktivitás érték:	70,0
Megnövelt fajlagos értékmutató:	3,85
10 %-kal megnövelt biológiai aktivitás érték:	77,0

Új területfelhasználás: Kisvárosias lakóterület, pihenőkerttel és sétatérrel

A lakóterület beépíthetősége a helyi szabályozás szerint 40 %. (Az OTÉK-ban előírt max. beépíthetőség 60 %)

Biológiai aktivitás érték számítása

Terület minősége	Nagyság (ha)	Érték-szorító	Értékmutató
Kisvárosias lakóterület	15	1,33	19,95
Közélcélű zöldfelület (közkert)	2	7	14
Kondicionáló erdőszáv	0	0	0
Turisztikai rendeltetésű erdő	3	9	27
Területnagyság összesen	20		
Értékmutató összesen			60,95
Fajlagos értékmutató		2,8	
Értékkülönbözet		16,05	

Kompenzáció:

Pótlandó értékkülönbözet:	16,05
Pótlás módja a település közigazgatási területén belül: Felhagyott ipari területből közkert	
Területnagyság:	2,5 ha
Eredeti fajlagos értékmutató:	0,3
Eredeti biológiai aktivitás érték:	0,75
Új fajlagos értékmutató:	7,0
Új biológiai aktivitás érték:	17,05
Értékkülönbőség:	16,75

Summary

The increase of the built-up areas in the Hungarian urban regions in the past decade does not consider the loss of the active biological areas. In the interest of the reduction of environmental load, caused by urban development, and mainly by "green area" investments the new Building Law is to contain a new paragraph (8/A.§) on new institutional tools for urban development and planning to prevent or ease the loss of biological active surface.

According to the draft statute parallel with the designation of the planned built up areas the loss of biological active surface of the settlement should be

compensated by a 110% of the original value of biological surface. In the urban planning process, the designation of new built up areas should be compensated with urban regulation tools, namely defining a lower built-up area/building plot proportion, or the increasing of the intensity of biological activity so as to complement the loss of activity by a 1,1 proportion. In case of an intensive land use form (for example a semi-intensive urban living area with a 60% proportion of built-up area, or the working-industrial areas with a 50-60% of built-up area ratio) the loss of biological activity can not be compen-

sated on the given area independently from the type and intensity of the original green area (though the biological activity of large scale agricultural land could be taken into account only with a lower activity). In these cases the loss of activity should be compensated on various parts of the settlement with considering the construction and green system plan.

A detailed methodological advice is available for the definition of the standards for biological activity and for the use of compensation calculations.

MOLNÁRJÓZSEF LÁSZLÓ

Kié az utca? – Bevásárlóközpontok által közvetett módon okozott vizuális környezetszennyezés

Whose's the street? – Indirect visual pollution of shopping centers

LEKTOR | DR. CSEMEZ ATTILA

„Tárgy: A Family-Frost autó üzemeltetőjének jogszabály és alkotmány-sértő tevékenysége

Tisztelt Közigazgatási Igazgatóság,

Városunkban és a környező településeken a Family-Frost termékeit köz-területen mobil módon, gépjárműből (továbbiakban „Family-Frost autó”) árusító Family-Frost Kft., illetve a gépjárművet üzemeltető személy immár több éve közismerten igen nagy hangerejű hangjelzés (a továbbiakban „Family-Frost hangjelzés”) kibocsátásával hívja fel magára a figyelmet, mellyel engem (és rajtam kívül még sokakat, lásd az Index Internetes újság vonatkozó „Szüntessük be a FAMILY FROSTOT!!!!” valamint „Femili froszt: muszáj?” című fórumait, <http://forum.index.hu/>) rendszeresen indokolatlanul zavar otthonomban és közterületen egyaránt. A lakásban

csukott nyílászárók mellett is zavaró hanghatást keltő, nyilvánvalóan reklám céljal is sugárzott dallamot elkerülhetetlensége és rendszeres ismétlődése oly mértékben teszi idegesítővé, hogy bennem immár minden megszólalásakor idegességet, fokozott stresszt vált ki, aminek következtében egészségemet veszélyezteti, és bármely éppen akkor végzett tevékenységemben akadályoz, vagy nyugalmamat zavarja. Ezzel a tevékenységével a Family-Frost autó üzemeltetője szükségtelenül és rendszeresen megsérti a legmagasabb szintű testi és lelki egészséghez való – a Magyar Köztársaság Alkotmányának 70/D. § (1) és (2) bekezdésében meghatározott – jogomat.”

(részlet 'Civil Power' nick hozzászólásából a Törzsasztal „Szüntessük be a FAMILY FROSTOT!!!!” topikjából, forrás: „<http://forum.index.hu/EditArticle/ReplayEditArticle?a=45770389&t=9020156>”)

11

21

Vajon mikor fogalmazódik meg egy másik „civil erőben” az a bejelentés, amelyet aztán a köztéri reklámhordozó eszközök elburjánzása miatt nyújt be az illetékes szervekhez? Az akusztikus szennyezéshez hasonlóan a vizuális szennyezés elől sem menekülhetünk el, nem tehetjük meg, hogy teljesen bezárkózzunk, hiszen ha más formában és forrásból, de ott is ömlik ránk kéretlenül (pl. ún. „kereskedelmi csatornák”). A reklámtáblák özöne is épp olyan szisztematikus ismétlődéssel lép eléink, mint a „femilifroszt” agresszív zenéje, s a vizuális szennyezés is előbb-utóbb közvetett módon testi panaszokat okozhat – már a másutt előforduló hasonló színkombináció is idegesít, stresszel, ingerültséget vált ki.

Az ember és környezetének kapcsolata mindig is része volt a társadalmi gondolkodásnak. A szennyezések okozta kár a civilizáció hajnalán több-

nyire lokális és csekély volt, de például a hulladéklerakással kapcsolatos problémák miatt már Athénban i.e. 500 körül rendelet született: a város hulladéklerakó telepét 2 km távolságra jelölték ki. A zaj elleni védekezés története is hosszú múltra tekint vissza, Szolón az i.e. 6-ik században szabályozta a kovácsok tevékenységét: a mesterséget lakott területen, városon kívülre kellett helyezni. A római Szenátus majd 2000 éve hozott törvényt a levegőszennyezéssel kapcsolatban. Szennyezéseink és az ellenük való védekezés tehát jórészt civilizációnk hajnalától velünk vannak, így a társadalom évszázadok alatt – már csak önmaga megvédése érdekében is, de – többnyire megtanulta kezelésüket. A különböző szennyezés-típusokra (pl. víz, levegő, zaj, talaj stb.) kialakult a megfelelő válaszreakció során a társadalmi-állami ellenőrzést hivatott „szerv”, a szennyezések értéke pedig számszerűsített paraméterekkel leírhatóvá, így többé-kevésbé kontrollálhatóvá vált. Látható ugyanakkor, hogy a folyamat nem zárult le. A környezetvédelmi jogszabályalkotás terén már megtörténtek az első lépések azért, hogy modern korunk terméke, a fényszennyezés ellen megszülethessenek a szükséges környezetvédelmi intézkedések – s nem csak a szerelmek vagy a csillagászok miatt.

Viszonylag új jelenség a vizuális szennyezés vagy a látvány szennyezés. Míg azonban a fényszennyezés objektív paraméterekkel mérhető, addig magának a vizuális szennyezésnek és a vizuális szemétek a fogalma sem dönthető el

mindig egyértelműen – ami az egyik ember számára a tűzfalat élénkítő vídám grafiti, a másik számára öncélú rongálás. Sőt, erősen kérdéses, hogy egyáltalán észrevesszük-e a vizuális szennyezést ugyanis mindennapjaink részévé vált, legfeljebb csodálkozunk (de nem értjük), hogy a pénztáros a boltban miért olyan mogorva, a bankban miért bánnak olyan lekezelően velünk, a BKV ellenőr pedig miért is felejt el köszönni? Eközben mi magunk is nyomasztóan érezzük magunkat, akár munkahelyünkre indulunk lakóhelyünkről, akár esti bevásárlásunkat intézzük a közeli hipermarketben – de megfelelünk arról, hogy milyen az a köztér, ahol reggel emocionálisan „feltöltődhetünk”.

Környezetünk vizuális szennyezése alatt érthetjük mindazt, amit a táj- és településkép szabdaló távvezetékek, a mobiltelefon állomások, a „művészi” grafitik vagy kevésbé művészi tagok (~szignó) avagy épp a köztéri reklámhordozó felületek jelentenek. Ez utóbbiakra fókuszálva látható, hogy valójában sem a gazdasági reklámtevékenységről szóló – többször is módosított – 1997. évi LVIII. törvény, sem az építészeti örökség védelméről szóló rendelkezések, sem a települések helyi építési szabályzatai (HÉSZ) érzékelhető módon nem képesek egészséges határok közt tartani, legfeljebb egy-egy védett objektum vagy településrész esetében tudnak kisebb-nagyobb eredményeket felmutatni. Az ország lakosságának nagyobb része – úgy is, mint hatásviselő – viszont nem olyan szerencsés, hogy ilyen „védett”

övezetben lakjon, éljen, közlekedjen. Az 1995. évi, a környezet védelmének egyes szabályairól szóló törvény már biztatóbb: a 4§ a) pontjában „az ember által létrehozott épített (mesterséges) környezet”-et mint környezeti elemet definiálja. Azonban máris gondot jelent a „környezetnek vagy valamely elemének a környezetszennyezés hatására bekövetkezett szennyezettségi szinttel jellemezhető állapota” – ki s milyen alapon vállalkozhat arra, mi az, ami a „mesterséges környezet” egyik állapotjellemzője (aza’ztkp. a látvány) esetében már szennyezettséget jelent?! Megadható-e egy a törvény, jogszabály, szabvány által elvárt számszerű „kibocsátási határérték”, amely még kizárja a környezetkárosítás bekövetkezését?

A vizuális környezetszennyezés kérdéskörén belül a köztéri reklámhordozó felületekre, azon belül is a liberalizált szabályozási környezet és a bevásárlóközpontok, szakáruházak kíméletlen piaci versenye generálta „reklámacunamira” kívánom a hangsúlyt helyezni. Gondolhatjuk úgy is: ugyan kinek árt a reklám és a reklámok tarkította városkép? Az elcsúfított városkép és a turisztikai bevételek változása vagy a lakosság szuburbiaiába történő „menekülése” között nem feltétlenül érzékeljük az oksági kapcsolatot. Mindjárt másként állunk a problémához, ha „megmetszik” a kedvenc padunkra árnyat bocsátó fát pusztán azért, hogy az jobban látszódjon (ETR minősítési paraméter!) a reklámfelület vagy ha nem aludhatunk nyugodtan az eurolakátra újonnan szerelt vilá-

3 |

4 |

gítás (ETR minősítési paraméter!) miatt – érzékelhetően hatásviselővé váltunk. A reklámok negatív mentális és testi hatásokat gyakorolnak ránk, s ez utóbbi nem feltétlenül csak a baleseti statisztikákban jelenik meg. A reklámok termelte profitot gyakorlatilag csak egy kisebbség élvezi (profitnövelését az ETR mellett tervezőszoftverek is segítik, pl. Outdoor Special), a reklámok generálta környezeti hatásokat viszont a szervezetlen többség (társadalom egy része) szenved el, mi több: a termékek árában még boldogan(?) fizet is érte...

A zöld- (és barna-) mezős beruházások nem csak az épület formátlan, többnyire lepényszerű tömegformálásával okoznak közvetlen látványkárosítást, de működési fázisuk egyes apróbbnak tűnő hatótényezői is lehetnek jelentősen táj- és/vagy településképprombolók: bármerre is járunk a fővárosban az elmúlt években, plakát- és reklámerdővel találkozunk. Míg ko-

rábban a város lámpaoszlopain csak egy-egy kósza logóval találkozhattunk, a kontroll alól elszabadult zöldmezős beruházások, az egymás szomszédságába épülő, nem egyszer hasonló profilú szakáruházak már a választás lehetőségének érzetét sem adják meg: akár több kilométerrel a létesítmény előtt „bejelentkeznek”, s akár a lakóteleptől a parkolóig navigálják a vásárlót a terelő-, irányító- avagy épp visszafordító nyíláradatakkal (1. ábra).

A bevásárlóközpontokhoz kötődő, a városi köztéren megjelenő reklámhordozók emperikus adatfelvételezésének eredményeit Észak-Budára koncentrálni mutatom be, már csak azért is, mert reklám-szennyezettségi szerkezetét várhatóan rövid időn belül is átrendez(het)i például az új Auchan (bár közigazgatásilag már az agglomerációban levő) új létesítménye – lehetőséget nyitva a változások monitorozására is. (A teljes szennyezettség feltérképezéséhez szükséges lenne a bevásárlóközpontokhoz, szakáruházakhoz köthető köztéri reklámhordozók arányának meghatározása az összes köztéri reklámhordozóhoz képest is.)

A reklámtáblák elhelyezése és jellege három jól körülhatárolható csoportba sorolható:

- lámpaoszlop,
- homlokzat (többnyire tűzfal),
- épület teteje.

Városi környezetben különösen sok van az első a kategóriából (93%), ezért ezt érdemes tovább bontani

- szimpla és dupla (2. ábra),
- világítás nélküli és fényforrással felszerelt,
- csak cégneves illetve
- irányító (egyenes tovább, jobbra/balra kanyarodj, visszafordító)

táblára. Az autópályáink kivezető szakaszait vagy a várost másutt uraló „klasszikus” óriásposzter Óbudán alig fordul elő (néhány darab termék-reklámot leszámítva). A három nagyáruház (Auchan, Praktiker és Baumax-x) reklámjai által uralta térségben mintegy 136 darab, kifejezetten a fenti bevásárlóközpontokhoz köthető reklámtábla található, s a három áruház-

hoz köthető köztéri reklámhordozó eszközök aránya 55%, a többi 45%-ot nyolc más hasonló létesítmény (Bricostore, Cora, Árkád(!), Diego, Inter-spar, Mediamarkt, Tesco, Metro) adja (1. térkép). Mindhárom létesítmény a főutakra koncentrálnak (Bécsi út, Vörösvári út, Szentendrei út), mellékutcákban nem jelenik meg, de különösen kiemelkedik a Szentendrei út: az Auchan tábláinak majdnem fele (14 a 35 darabból), a Baumax-x tábláinak pedig már több mint fele (19 a 35 darabból) itt helyezkedik el! A Praktiker a maga 6 táblájával szinte nem is érzékelhető ilyen dömping mellett, de eltűnik azért is, mert a Praktiker legtávolabbi táblája is csak ~1,8 kilométerre található a létesítménytől, szemben az Auchan ~3,0, illetve a Baumax-x ~3,5 kilométerrel.

Érdekes az Auchan szennyezés-min-tázata (2. térkép): reklámhordozóinak 74%-a létesítmény 80–910 méteres körzetében található (s ennek 65%-a pedig egy maximum ~230 méteres szűk körben, amikor már maga az áruház épülete is látható!), főleg a bekarnyarodást „bonyolult” műveletét segítő irányítónyíl. A Baumax-x (2. térkép) tábláinak zöme (86%) sem távolodik 1,1–1,2 kilométernél továbbra, és főleg a csomópontokra helyezi a hangsúlyt (31% a Vörösvári-Szentendrei út találkozásánál). Az épület ~270 méteres szűkebb körzetében, ahonnan maga a létesítmény ebben az esetben is látható, a táblák 28%-a található (érdekes, hogy az Auchan reklámok ezen a belső szakaszon teljesen eltűnnek, noha technikailag lehetne mire rögzíteni azokat...).

Az eredmények egyértelműen mutatják, hogy a létesítmények a megállás nélküli továbbhaladástól (3. ábra) valamint a kereszteződésekben a félrekanyarodástól (4. ábra) igyekeznek „megóvni” a reklámokkal megcélzott, szinte kizárólag autós vásárlót. A térképmelléklet alapján az is látszik, hogy az esztergomi vasúti pályatesttől északabbra, a Vörösvári–Bécsi út kereszteződéstől észak-nyugatabbra, a Bécsi út elejétől délebbre nem terjed a három létesítmény reklámrendszere.

A vizsgálat óhatatlanul felveti a messzebbre vezető – társadalmi, gazdasági, kulturális, nevelési netán az egyszer majd működő visszacsatoló rendszer révén akár politikai – kérdéseket:

– Kié az utca, s kié a látványa? A lakossága vagy a kacsatvásárlásra ösztönözni akaró, profithajhász, többnyire multinacionalista tőkéé?

– Mit értékesít a forráshiányos gazdálkodású, a tűzfalat áruba bocsátó háztulajdonos vagy az önkormányzat, s kinek a beleegyezésével, s kinek a kárára?

– Szükség van-e ekkora nagyságrendű „reklámcunamira”? Vagy a kevesebb több?

– Meddig lehet fokozni károsodás nélkül az emberi környezet uniformizálását a lokális/regionális/nemzeti sajátosságok rovására?

– Mikor és minek a hatására kényszerül szemléletváltásra a forráshiányos önkormányzat/lakó vagy a reklámszervező cég, s mikor mond

megállj a globális világrend ezen erőszakos tolokodásának?

– Mikor lép fel védekező céllal, szervezeten a reklámáradatra valójában most még felkészületlen, az individualizmus „értékrendszerébe” navigált, évtizedek alatt atomjaira hullott társadalom?

Mi az, ami a fényt jelentheti az alagút végén, mi szükséges a változáshoz? Nyilvánvalóan a szakmai segítség a más utat bejárni szándékozók számára, de ennek előfeltétele

– az értékek újra-felismerése (tiszt, jó közérzetet biztosító, nem vibráló, nem túlterhelt városi környezet),

– a társadalom újjászervezése, ténylegesen is a hatalomtól és a gazdasági szereplőktől független(!) civil kontroll megteremtése,

– a tőkearányos jogok személy-/létszámarányossá alakítása.

Miért szükséges a változás, még hozzá minél előbb? Egyrészt azért, mert a magyarországi bevásárlóközpont épí-

tések nem fejeződtek be, sőt, épülnek azok az új utak, autópályák, amelyek mágnesként vonzzák, teremtik szinte a „semmiből” az újabb és újabb létesítményeket. A csővégi szemléletmódból adódó problémák elkerülése érdekében egyet lehet tenni: előre kell menekülni és meg kell akadályozni a vizuális ártalmaknak a létrejöttét is. Másrészt azért szükséges a változás, mert Alkotmányunk nem csak az ún. „lakóparkok” villáiban élő gazdagoknak adja meg az egészséges környezethez való jogot, hanem minden állampolgárnak, így a panellakó „kisembernek” is.

A reklámhordozó felületek okozta vizuális környezetszennyezés nem más, mint az utca, a városi út és tér, az autópálya SPAM-je, amely ellen a társadalmi védekezés éppen olyan fontos, mint elektronikus postafiókunk megvédése a kétértelmű reklámlevelek özönétől.

Irodalomjegyzék

Bornemissza R. (2004): „Fütyülök az esztétikára, mint madár az ornitológiára!” – A XIV. Országos tervezőgrafika Biennáléről, in: Magyar Grafika 2004/8, pp. 78-79.

Dr. Kalás Gy.: Reklám-fogyasztás-hulladék, Környezetünk Magazin, <http://www.kornyezetunk.hu/belso/s65.html>, 2005.10.28.

Erő Z.: „A kevesebb több” – Túl sok a reklám Budapesten 2005.11.04., in: Kreatív, XIII. évfolyam, 11. szám, <http://esma.aitia.ai/main.php?folderID=941&articleID=3904&ctag=articlelist&iid=1>, 2005.10.28.

Fényszennyezés oldalak, <http://fenzszennyezés.csillagaszat.hu/> 2005.10.28.
Forum » Általános társalgási fórumcsoport » A Törzsasztal»Szüntessük be a FAMILY FROSTOT!!!! <http://forum.index.hu/EditArticle/ReplayEditArticle?a=45770389&t=9020156>

Hárs G. (2005): Vizuális szennyezés vagy utcáművészet?, in HVG, ? 2005.07.12

<http://www.millenaris.hu/index.php?c=sajto&id=169&set=0>

Kaszás Gy.: Leprám, in: Kukabúvár, VII. évfolyam 2. szám, http://www.kukabuvavar.hu/kukabuvavar/kb24/kb24_48.html, 2005.10.28.

Kerényi A. (2003): Európa természet és környezetvédelme, Nemzeti Tankönyvkiadó

Magyar Reklámetikai Kódex, Magyar Közterületi Reklámszövetség, 2001
Reklámszövetség, 2001

Török J. T.: Életünk velejárója – az utca hírmondója, HÍRNÖK, a XIII. kerületi önkormányzat lapja, http://www.adsonline.hu/varosok/budapest/xiii_ker/hirek/hirnok/vii_8/eletunk_velejaroja.htm, 2005.10.28.

Vajta Z. (2001): A migráció egyik oka a vizuális környezetszennyezés, Magyar Hírlap, 2001. december 11.

Vass V. (2005): Hiú vagyok Budapestre, in: METRO p.6., 2005.10.28.

Summary

Nowadays the visual pollution is one of the most powerful pollution type of the „wild-capitalist” world. But it’s isn’t perceptible for a lot of people, and not the society, nor it’s organizations prepared oneself to manage it. Especially are more than enough, superfluous advertisement on public areas, where large shopping centers appears. The protection against this wild type of the modern visual “culture” is the proposition of the whole society, because the society and the individual are the stakeholders from the aspect of the scene of the urban public areas.

A Káposztásmegyeri lakótelep zöldfelület-rehabilitációs lehetőségei

Opportunities of the green area rehabilitation on the building estate of Káposztásmegyer

LEKTOR | M. SZILÁGYI KINGA

Magyarországon a lakótelepek rehabilitációja egyre sürgetőbb feladat. A 60-as, 70-es években épült magyarországi lakótelepek nagy részét mára az elöregedés veszélyezteti, a beavatkozás tovább nem halogatható. Nyugat-Európában már több mint egy évtizede folynak városrehabilitációs, -rekonstrukciós programok. Magyarországon ennek még nincs ennyire bevett gyakorlata, de egyre több publikáció és kiadvány jelenik meg ebben a témában. Hazánkban a forráshiány és az átfogó rekonstrukciós szándék hiánya nem tesz lehetővé olyan nagyarányú változást, mint például a volt Kelet-Németország területén.

A telepek elöregedését több negatív folyamat jelzi. Ezek közül említhető az épületállomány fizikai és műszaki leromlása, a zöldfelületek és szabad terek leromlása. Ehhez számos negatív társadalmi jelenség is társul. A leromlott fizikai környezet a lakók elidegenedését vonja maga után, ennek jele a telepeken tapasztalható nagyarányú vandalizmus. A magasabb jövedelemszintű, magasabb társadalmi státuszú egyének és családok, ha tehetik, elköltöznék a telepről, átadva helyüket az alacsonyabb státuszú lakónépességnek. Ez az úgynevezett lefelé filtrálódás tovább rontja a telepek társadalmi összetételét. Az említett folyamatok miatt a lakótelep egyre kevésbé jelenti a kívánatos lakókörnyezetet. Rehabilitációval ezek a káros folyamatok mérsékelhetőek, illetve megfordíthatóak. Beavatkozás nélkül azonban a telepek megállíthatatlan hanyatlása várható.

A zöldfelületek leromlását több tényező okozza. Egyik ok, hogy már a telepek építésekor is jelentős forrásmeg-

vonás érte a zöldfelületeket. A zöldfelületi létesítmények építésének elmaradása, jobb esetben gyengébb minőségben való megépítése, a lakókörnyezet megjelenését jelentősen lerontotta.

Sokszor nem a tervek megfelelő elképzelések valósultak meg a költségcsökkentés nyomán, ami tovább rontotta a parkok minőségét, és az épületekhez hasonló monotonitást, sivárságot eredményezett. Emiatt nem tudtak karakteres, a lakosok kötődését kiváltó kertreszletek születni már a létesítéskor sem. A fenntartásnál a forrásmegvonás tovább folytatódott. A parkfenntartáshoz szükséges összegek töredékét sem fordítják/fordították e célra.

Kevés kivételt leszámítva a lakótelepi zöldfelületek felújítása rendre elmaradt, amelyek ezért a mai lakossági igényeknek nem felelnek meg. A lakótelepeken a parkok, játszótérek megépülése óta jelentősen átalakult a népességszerkezet, ezzel együtt változott a használók köre is. Míg a telepek építésekor a kisgyermekes családok voltak túlsúlyban, mára a gyerekek száma jelentősen csökkent.

Ezért a korábban használt játszótérek nagy része feleslegessé vált, ugyanakkor hiányzik a felnőtt lakosság igényeit megcélzó zöldfelületi létesítmény.

A felsorolt változásokat figyelembe kell venni a zöldfelület tervezés során, hogy a mai igényeket kiszolgáló zöldfelületi rendszer jöhessen létre.

A lakótelepi rehabilitáció, és ezen belül a lakótelepi zöldfelületek rehabilitációja nagyon összetett feladat, melynek során szükség van az említett problémák körütekintő kezelésére.

Az esztétikai és funkcionális szempontok mellett egyaránt figyelembe kell venni a településökológiai, szociális és gazdasági szempontokat is. Az értéknövelő rehabilitáció

A REHABILITÁCIÓS FELADATOK ÜTEMEZÉSE

I. ÜTEM:	2. ÁRVEZETŐ ÚT GYALOGOSOK SZÁMÁRA	6. FELÚJÍTOTT PIAZZA
	3. PARKOLÓ EGY RÉSZÉNEK ZÖLDSÁVIVÁ ALAKÍTÁSA	8. KÖZPARK csendes teretközökre szolgáló tér tergum előtti reprezentatív tér sétányok
II. ÜTEM:	14. ISKOLA ELŐTTI TÉR 15. ISKOLA VEZETŐ SÉTÁNY 16. ISKOLA ELŐTTI TÉR	VI. ÜTEM:
III. ÜTEM:	1. KAMARASZOK JÁTSZÓTERE görcsoszlopja görcsoszka pályája kuchó nagyrotok számára játszóterem	11. A 10 EMELETES HÁZAK KÖRNYÉKÉNEK KÖRNYEZETRENDEZÉSE közpark játszóter konzeru játszótér pingpong asztalok csendes teretközökre szolgáló tér
	7. SPORTLETESÍTMÉNY 9. DEKORATÍV PARKRÉSZ pedál pergőlát dekoratív kültériasztal	12. ERDŐT ÉS PARKOT ÖSSZENEDTŐ SÉTÁNY
IV. ÜTEM:	10. KALAND JÁTSZÓTER 5. FOGADÓTER, PARK	13. FELÚJÍTOTT KÖZPARK
V. ÜTEM:	4. KUTYA JÁTSZÓTER kutyajátékkal kutyá WC-vel gazdák számára ültethetők	

a településépítészeti, településképi feladatokat, az építészeti-műszaki feladatokat, a zöldfelület- és szabadterv-építészeti feladatokat és a társadalmi feladatokat együttesen, összehangoltan kezeli.

A rehabilitáció során figyelembe kell venni a telephelyi adottságokat. A külsőre látszólag hasonló lakótelepeket sem lehet egyformának tekinteni. Nincsenek univerzális stratégiák, a programot az adott lakótelepre specifikusan kell kidolgozni. A külföldi példákat is kizárólag a magyarországi viszonyokra adaptálva lehet alkalmazni. A rehabilitáció tartós sikere érdekében szükséges a fenntartható fejlődés lehetőségeinek megteremtése.

Az eltérő társadalmi státusú lakótelepek eltérő beavatkozási stratégiákat igényelnek. A magas státusú telepeknél (pl. Budapest, Pók utcai lakótelep) a lakosság megtartó képességet fokozó, presztízs-növelő rehabilitáció szükséges. A közepes státusú telepeknél (pl. Budapest, Káposztásmezei lakótelep) a lakosságot bevonó, ügyvezetett együttműködő rehabilitáció a legmegfelelőbb. Az alacsony státusú telepeken (pl. Budapest, Havanna-lakótelep) vészelhárító rehabilitációra van szükség.

Az átfogó lakótelep megújításán belül a zöldfelületek felújításának kitüntetett szerepe van. A nyugat-európai tapasztalatok azt mutatják, hogy a zöldfelületek rehabilitációjának nagy jelentősége van/lehet a telepek rehabilitációjában, a lakóérték növekedésében. Ezzel az eszközzel – viszonylag kis anyagi ráfordítás mellett is – hatékony és tartós változások érhetők el, amik esetleg ösztönzően hatnak a további rehabilitációs folyamatokra. Ez Magyarországon is reális alternatívát jelent. A felújított zöldfelületeknek jelentős identitás-fokozó szerepe van, ugyanakkor a biológiai folyamatok, a kondicionáló hatás révén kedvezően módosítják a lakókörnyezet helyi klímáját. A legtöbb lakótelepen a többi lakóterülethez, különösen a belső városrészekhez képest, viszonylag magas a zöldfelületi arány; egyrészt a mini-

JELMAGYARÁZAT:

	I. Ütem	intézmény
	II. Ütem	4 emeletes lapostetős lakóépület
	III. Ütem	4 emeletes nyeregtetős lakóépület
	IV. Ütem	10 emeletes lapostetős lakóépület
	V. Ütem	sorház
	VI. Ütem	
	sétányvonalak	

málisan szükséges benapozást biztosító szabadon álló telepítési miatt, másrészt a telepek építése óta eltelt 20-35 évnek köszönhetően, hiszen az építéskor telepített fás növényzet mára beállt, felnőtt. Ez rendkívül kedvező kiindulási adottságot jelent egy zöldfelületi rehabilitációhoz.

Diplomamunkámban a Káposztásmezei Lakótelep példáján a lakótelepek rehabilitációs lehetőségeit tekintetem át, különös tekintettel a zöldfelülettel kapcsolatos feladatokra. Azért esett a választásom erre a lakótelepre, mert térszerkezete kedvező a rehabilitáció szempontjából. A hierarchikus térszerkezet lehetővé teszi a zöldfelületek differenciálását, ami sok más telepen nem, vagy csak komoly ráfordítással valósítható meg.

A tervezést részletes vizsgálatok alapulták meg. A lakossági igényeket kérdőívekkel, mélyinterjúkkal, társadal-

mi csoportok bevonásával mértem fel. Helyszíni bejárás során vizsgáltam a terület sajátos térszerkezetét, a szabadterv-rendszer elemeinek állapotát. Elemeztem a funkcionális és vizuális konfliktusokat, feltártam a meglévő és potenciális látványkapcsolatokat. A vizsgálatok eredményeit grafikonokon értékeltem, illetve 1:4000-es méretarányú vizsgálati tervlapon foglaltam össze.

A kérdőívezést három lakossági csoport: a kisgyermekes szülők, az általános iskolások és szüleik körében végeztem. A kérdőívekkel a lakosság lakóhelyi identitását, a zöldfelülethasználatot, a parkfenntartással kapcsolatos véleményeket vizsgáltam. Sok válaszban megjelent a zöldfelület identitás-fokozó szerepe, leginkább a kisgyermekesek körében. A kérdőívben egyértelműen kirajzolódott a lakóterülethez kapcsolódó extenzív zöldfelületek kiemelt szerepe.

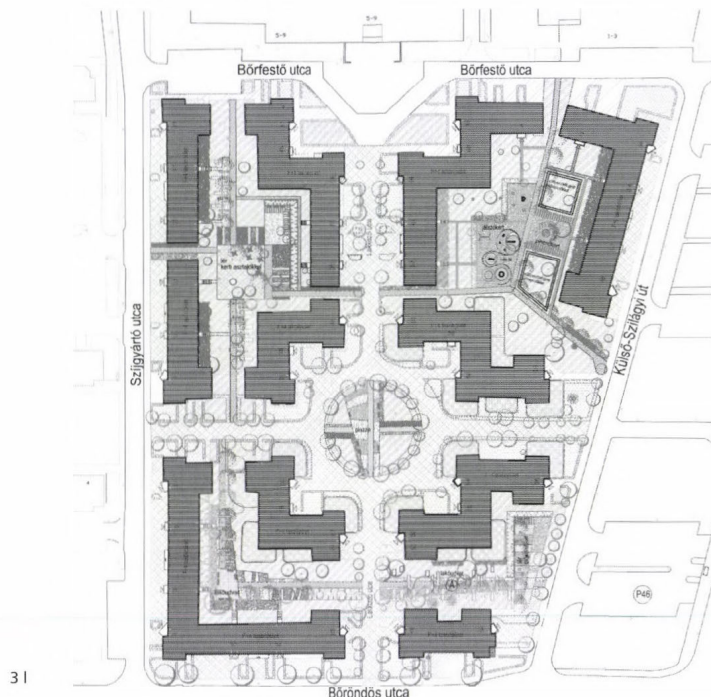
21

Külön kérdés foglalkozott azzal, hogy az egyes használati csoportok mennyire találják meg a szabadidős tevékenységeikhez szükséges zöldfelületeket. Leginkább a kisgyermekes szülők adtak helyes választ. A fiatalok 58%-a érzi úgy, hogy igényeik semennyire sincsenek kielégítve a szabadidős tevékenységek szempontjából. Mindössze 6%-uk találja meg a

mintaterületet, amelyre 1:500-as méretarányban készítettem kertépítészeti tervet.

A tervezés alapfeladatai közé tartozott a hiányzó, hézagos térhatárolás javítása, a megfelelő térfalak létrehozása, lakossági igényekre reagáló funkcionális átalakítás, és ez alapján a rekreációs kínálat bővítése. A lakótelepi zöldfelület tervezés speciális

31

szabadidős tevékenységéhez szükséges zöldfelületeket. A parkfenntartással egyik lakossági csoport sincs megelégedve.

A zöldfelületi rekonstrukciós terv készítése során fontos szempont volt a lakossági vélemények figyelembe vétele. A tervezés két lépcsőből állt. Elsőként elkészítettem egy zöldfelületi programtervet 1:4000-es méretarányban a telep teljes területére. Ezen akcióterületeket jelöltem ki, ahol legelőször alakíthatók ki az igényes szabadterei egységek. Ezek a pontszerű beavatkozások kedvező hatással lehetnek a tágabb lakókörnyezetre. Fontosnak tartottam a zöldfelületei rendszer elemeinek megfelelő hierarchiáját és a feladatok ütemezhetőségét. A második tervezési szakaszban kiválasztottam egy, a telep térszerkezetére jellemző

szempontok figyelembe vételét igényli. Ezek közé tartozik a nagyarányú eb-tartás káros következményeinek kiküszöbölése, illetve minimális szintre való csökkentése; a vandalizmus megakadályozása; a zöldfelület-használat és a parkolás konfliktusainak feloldása; és a fenntartható területhasználat biztosítása.

Ütemezés szempontjából a rehabilitációs feladatok két részre bonthatóak: folyamatosan megvalósítható feladatokra és ütemezetten megvalósítható feladatokra.

A folyamatosan megvalósítható feladatok közé tartozik a játszóterek átfogó és differenciált felújítása. Eltérően kezelendők a szabványos játszóterek, az átalakítással szabványossá tehető játszóterek és a felszámolandó játszóterek. A rekreációs kínálat különleges

játszóterek kialakításával bővíthető (kaland játszóterek az oktatási intézmények közelében, bekerítéssel, őrzéssel; kamasz játszóterek, kutya játszóterek). További feladat a sétálóutca kialakítása, a burkolatok, a berendezési tárgyak és a fasorok egységesítésével. Egyik legfontosabb feladat a kutyák helyes zöldfelület használatának elősegítése speciálisan kialakított zöldfelületi elemekkel (kutya játszóterek, kutyasétáltatás számára kialakított extenzív zöldfelületek, kutya WC-k). A zöldfelületi rehabilitáció hatékonyságát növelhetik a környezeti nevelési- és prevenció programok, melyek hozzájárulhatnak a telepen tapasztalható nagyarányú vandalizmus csökkentéséhez.

Az ütemezetten megvalósítható feladatokat több lépcsőre bontottam.

I. Elsőként valósíthatóak meg olyan identitás fokozó beavatkozások, mint például a bejáratok környékének átalakítása, az alulhasznált parkolók sportterületté alakítása felfestéssel, vagy a lakók által gondozott előkertek tervezői szempontú felülvizsgálata.

II. Második lépcsőben kerülhet sor az oktatási intézmények zöldfelületeinek felújítására. Ezen beavatkozások előnye, hogy pályázatokkal biztosítható az anyagi fedezet, illetve a környezeti nevelő szerepük jelentős.

III. Ezután következhet a közparkok felújítása és az intézményi sportterületek kialakítása. A legfontosabb feladatok közé tartozik a parkok közösségi tereinek létrehozása, melyeknek jelentős identitás fokozó szerepe van. Fontos továbbá, hogy a kamasz korosztály számára megfelelő kialakítású területek álljanak rendelkezésre. A tervezett intézményesített sportterületek tovább növelik a rekreációs kínálatot.

IV. Következő lépésben újítható fel a telep fogadóterülete. Ez hozzájárulhat a telep identitásának növeléséhez, javítja továbbá a meglévő előnytelen látványkapcsolatokat.

V. A közterületek rehabilitációja után kerülhet sor a lakóépületek közvetlen környezetének felújítására, kezdetben a négyemeletes házak

környékén. Ez több feladatot foglal magába: a parkolás-zöldfelület használat konfliktusainak kiküszöbölése; a lakóudvarok differenciálása funkció és megjelenés szerint; a lakóegység központjának igényes kialakítása és a lakók által gondozott előkertek felújítása tervező bevonásával.

VI. Legutolsó lépésben következhet a tízemeletes házak környékének rendezése. Erre csak akkor kerülhet sor, ha mélygarázsok létesítésével megszűnnek a parkolásból adódó zöldfelület-használati konfliktusok, illetve, ha biztosítható a vandalizmus elleni hatékony védelem.

Az 1:500-as méretarányú kertépítészeti terv a telep egy jellegzetes térszerkezeti egységére készült: az egyik lakóegységre, és a hozzá tartozó lakóterületi közparkra. A közpark tervezésénél legfontosabb feladatnak tartottam a közösségi terek kialakítását, ugyanis jelenleg a telepen ebben mutatkozik a legnagyobb hiány. A park középpontjában egy újonnan épülő református templom és az ehhez közvetlenül csatlakozó templomtér helyezkedik el. Erre vezet a park központi sétánya. A kamaszok számára külön területet különítettem el gördeszka- és labdapályával, találkozó térrel. Az ételmisszerűzet mellett kávézót helyeztem el, kiülő-terasszal. A park rekreációs kínálatát az intézményesített sportközpont gazdagítja. Fontosnak tartottam ezen túlmenően a park bejáratainak igényes kialakítását.

51

61

A lakóegység négy lakótömbből áll, a tömbök belsejében udvarok találhatóak. A tömbök középpontjában kis piazza helyezkedik el. A lakóudvarok tervezésénél fontosnak tartottam funkcionális elkülönítést, az egyedi karakter megteremtését és az igényes anyaghasználatot.

ÖSSZEGZÉS

A Káposztásmegyeri lakótelep zöldfelület rehabilitációs lehetőségeit tárgyaló diplomamunkám első lépéseként alapos vizsgálatot végeztem, mely lakossági interjúkból, kérdőívezezből és helyszíni bejárásból állt. A vizsgálatok alapján elkészítettem egy zöldfelületi programtervet a telep teljes területére. Egy kiválasztott mintaterületre: a telep jellegzetes térszerkezeti egységét jelentő lakóegységre, és a hozzá csatlakozó lakóterületi közparkra kertépítészeti tervet készítettem. Célom volt

egy olyan javaslat-rendszer kidolgozása, mely mind funkcionális, mind esztétikai szempontból kedvezőbbé teszi a jelenlegi zöldfelületi rendszert.

Irodalom

Csizmady Adrienne: A lakótelep, Gondolat, Budapest 2003.

Egedy Tamás: A lakótelep-rehabilitáció helyzete hazánkban – Elméleti és gyakorlati kérdések in Földrajzi Értesítő 2003. LII. évf. 1–2. füzet, pp. 107–121.

Szabó Franciska: A Káposztásmegyeri lakótelep zöldfelület-rehabilitációs lehetőségei, Diplomamunka-Budapesti Corvinus Egyetem 2005.

Szilágyi Kinga, Jámbor Imre: A fenntartható városfejlődés környezeti kérdései. In: A fenntartható városfejlődés szempontjainak érvényesítése a speciális rehabilitációs szabályozást igénylő fővárosi területeken. MUT Tervezési segédlet. Budapest 2005. (megjelenés alatt)

Summary

The article is a summary of Franciska Szabó's diploma work, submitted in 2005 at the Corvinus University Budapest, Faculty of Landscape Architecture, Protection and development, Department of Garden and Urban Design. The diploma work analyses the possibilities of building estate rehabilitation, focusing mainly on the opportunities of green space and open space rehabilitation, based on the example of the building estate of Káposztásmegyer I.

In the first part the necessity of general building estate rehabilitation and the reasons, which lead to the overall failure of open spaces are discussed. It outlines the basic tasks, future opportunities and the special Hungarian conditions of general building estate rehabilitation. Apart from presenting the architectural and urban planning considerations, it

focuses on introducing the importance and special aspects of green area planning. Green area rehabilitation of building estates is presented on the example of Káposztásmegyer.

A throughout research was underlying the planning process concerning the special building installation of the quarter and its open space system. Interviews and questionnaires completed by the inhabitants aimed to estimate the local need concerning the green areas.

Based on the interviews and evaluated questionnaires a green area rehabilitation program for the entire estate was completed in accordance with local community needs.

Following this, detailed landscape architectural plans based similarly on local needs, were made for a typical building unit of the Káposztásmegyer building estate.

A kisvízfolyás-helyreállítás geomorfológiai háttere és hazai megjelenése

Geomorphologic basis and national practice of creek restoration

LEKTOR | DR. CSIMA PÉTER

A hazai vízfolyások összesített szakaszának közel 95%-a napjainkra már átesett valamilyen vízszabályozási beavatkozáson (OTK, 1998). A vízrendezés hatásai közvetlenül vagy közvetve az egész vízgyűjtő hidrológiai viszonyaira hatással vannak. A vízgyűjtő egyes sajátosságai együttesen határozzák meg egy adott folyószakasz ártér- és medermorfológiai jellemzőit (1. ábra). A szabályozás révén nem csak az árvízszintek, a vízjárás, és az ártéri élőhelyek módosulnak, de a vízfolyások futásdinamikája is átalakul. A vízszabályozás a vízgyűjtő sajátosságainak adekvát, annak változásait dinamikusan követni képes állapotot megszüntette, és helyette egy mesterségesen fenntartott, statikus állapotot hozott létre, ahol a vízgyűjtő változásainak megfelelő mederdinamikai változásokra nincs lehetőség. A mesterségesen stabilizált vízfolyások kellő játéktér hiányában újabb stabil állapot felvétele felé tartanak. Ez a folyamat állandó fenntartási problémákhoz, árvízi katasztrófákhoz vezet.

Az átalakított kisvízgyűjtőkön jelentkező kedvezőtlen hidrológiai és környezeti hatások keltették életre azt a társadalmi igényt, amely a vizek és vízpartok ökológiai és környezeti karakterének javítását, szebb vízpart kialakítását sürgeti. A hagyományos vízgazdálkodási célok kiegészítése az újonnan felmerült igényekkel integrált vízgazdálkodási modellek kialakítását sürgette, amelyeknek fontos részét képezik a restaurációs ökológiából a vízgazdálkodási gyakorlatba átültetett elemek (Dahlmann 1996, Tent 1994, Stöckmann 1994). Az integrált vízgazdálkodás eszközrendszerében előkelő helyet foglal el a hidrológiai és ökológiai – közvetve pedig a tájpotenciál és a kedvező látvány – helyreállítást célzó beavatkozások. A helyreállítás az EU Víz Keret Irányelvének elfogadásával nyert nemzetközi jogalapot, azóta egyre gyakrabban szerepel az integrált vízgazdálkodási programokban.

Korábbi publikációinkban (Novák 2003, Nagy – Novák 2004) már foglalkoztunk néhány külföldi és hazai példa részletes elemzésével, a helyreállítás típusok természetével. Jelen tanulmányunkban a geomorfológia vízfolyás-helyreállításban betöltött szerepét szeretnénk hangsúlyozni. A folyóvizek természeti-ökológiai állapotát célzó integrált vízgazdálkodási beavatkozások sokfélék lehetnek, ahol a kiindulási állapot és az elérendő célállapot egymáshoz való viszonyában, így a geomorfológiai háttér fontosságában is jelentős eltérések mutatkoznak. Néhány irodalomban jól dokumentált külföldi és hazai példán keresztül kerestük a lehetséges összefüggéseket a helyreállítás célok, a geomorfológiai adottságok, a helyreállítás sikeressége között.

A GEOMORFOLÓGIAI JELLEMZŐK SZEREPE A VÍZFOLYÁSOK HELYREÁLLÍTÁSBAN

A vízfolyások és a vízhalózat morfológiai jellemzőinek összefüggését a vízgyűjtő egyes sajátosságaival régóta vizsgálja a geomorfológia; eredményeinek felhasználása a vízfolyások ökológiai helyreállítását célzó beavatkozásokban azonban újabb keletű (Patt et al. 1998, Gilvear 1999). Alkalmanként a morfológiai jellemzőkre és a mederüledékek sajátosságaira épülő ökológiai állapot-értékelési rendszerek láttak napvilágot (Rasper 2001) (1. táblázat). A fentiek ismeretében lehetőség nyílik arra, hogy a vízgyűjtő egyes jellemzőinek (esés, lefolyás, vízhozam, geológia, vegetáció stb.) ismeretében a szabályozott folyószakasznak leginkább megfelelő medermorfológiai jellemzőket (szakaszjelleg, különleges part- és mederelemek) meghatározzuk.

meder			part		környezet
futásfejlettség	hosszmetszet	keresztmetszet	keresztmetszet	partszerkezet	vízét körülvevő területek
(4 paraméter)	(6 paraméter)	(4 paraméter)	(5 paraméter)	(3 paraméter)	(3 paraméter)

A szabályozott vízfolyások medermorfológiai változásait, vízjárási viszonyainak módosulását és az ártér szedimentációs folyamatainak megváltozását is számos geomorfológiai és vízügyi témájú tanulmány elemzi, amelyek rámutatnak arra, hogy a szabályozást követően a vízfolyások szakaszjellege megváltozhat (Vajk 2004), a szakaszra jellemző meder és partelemek átalakulnak (Sipos–Kiss 2004).

A helyreállításra kerülő vízfolyás-szakasznak adekvát geomorfológiai jellemzők figyelembe vételének egyik legkézenfekvőbb módja a szabályozás előtti állapot viszonyainak tanulmányozása (Harnischmacher–Zepp 1998). Régi térképek, feljegyzések, a szabályozást megelőző felmérések általában jól dokumentálják a nagyobb vízfolyások kvázi-természetes, szabályozás előtti állapotát, kisebb vízfolyások, patakok esetében azonban erre nem mindig nyílik lehetőség. Ilyen esetekben közvetett adatokból, esetleg modellek felhasználásával (Abad–Garcia 2005) tehetünk kísérletet a helyreállításhoz alkalmazható morfológiai jellemzők meghatározására.

Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni néhány olyan ténytet, amely a rekonstruálható egykori állapot visszaállítását, illetve alkalmazását erősen korlátozza:

A szabályozás előtti állapot közel sem természetes állapot. A hegy- és dombvidéki patakok vízgyűjtőjének jelentős részén intenzív legeltetés folyt, az erdőszűcség területi aránya a mainál kisebb volt. Ennél még jelentősebb hatást jelent-

het a beépítettség mértékének, és ezzel a lefolyásviszonyoknak a drasztikus megváltozása. A rekonstruálható egykori állapotok kritikátlan alkalmazása tehát éppoly hibás szemlélet lehet, mint a morfológiai adottságok teljes figyelmen kívül hagyása.

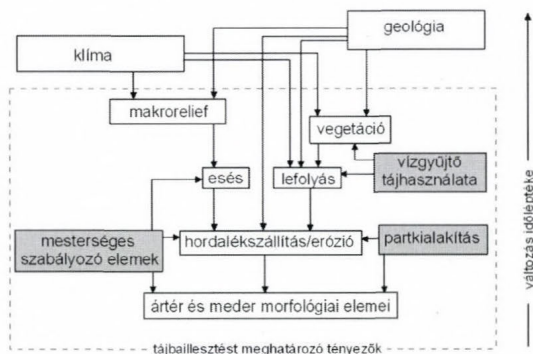
A vízfolyás-helyreállítási beavatkozások szinte kivétel nélkül csak egy-egy szakaszra készülnek. Az adott szakasz felett és alatt továbbra is fennmaradó szabályozott állapot hidraulikai sajátosságai tehát nem hagyhatók figyelmen kívül, ellenkező esetben a helyreállítás következtében más szakaszokon jelenhetnek meg komoly vízügyi, ökológiai problémák.

Az egykori ártéren, folyóparton, néha egykori mederalakulatokon elhelyezett műtárgyak, infrastrukturális elemek, és egyéb létesítmények erősen korlátozzák a helyreállítás-hoz rendelkezésre álló területeket. Ezzel kapcsolatosan megjegyezhető, hogy mezőgazdaságilag produktív területek EU által elvárt csökkentésének egyik lehetséges módja lehetne, a vízfolyások számára nagyobb tér biztosítása, amely ökológiai állapotjavítással, esetleg más célokkal (pl. rekreáció) együtt is megvalósítható.

A fentiekből látható, hogy a geomorfológiai adottságok figyelembevétele a helyreállított folyószakasz stabilitása, a fenntartási beavatkozások minimalizálása szempontjából kulcsfontosságú. Fontosnak tartjuk azonban megemlíteni, hogy a morfológia negligálásával a helyreállított szakasz ökológiai szempontból elvárható mikrohabitatképző funkció (Stöckmann 1994) sem valósulhat meg. A szakaszjellegnek megfelelő élőhelytípusok (zúgók, zátonyok, szigetek, medermélyületek, magaspártok stb.) a különleges part- és mederelemekben szegény, szabályozott vízfolyásokhoz képest változatos élővilágnak biztosítanak megtelepedési lehetőséget. Ezek a képződmények egyben biztosítják a helyreállított szakasz tájbailleszthetőségét is.

A VÍZFOLYÁSHELYREÁLLÍTÁS TÍPUSAI

A restaurációs ökológia és az integrált vízgazdálkodási rendszerek újszerűsége révén a vízfolyás-helyreállítás nemzetközi és hazai fogalomhasználata kaotikus. A patakrendezésekkel foglalkozó tudományágak, illetve a gyakorlati tervezést végző szakemberek más-más elnevezéseket használnak, ezzel lényegesen megnehezítve a tudományágak és szak-

Helyreállítás típusa:	rekonstruktion Rekonstruktion	restauration restauráció	rehabilitation rehabilitáció	reaménagement rehabilitáció	revitalisation Revitalisierung	Revitalizáció	Renaturierung renaturáció	creation creation	Aménagement létrehozás
Vizjárás helyreállítása	++	+	+	++	-	-	-	-	
Ártér talajvízháztartásának helyreállítása	++	++	++	++	++	++	++	-	
Veszélyeztetett fajok élőhelyének védelme	++	++	+	-	-	-	-	-	
Veszélyeztetett életközösségek fennmaradásának biztosítása	++	++	+	-	-	-	-	-	
Ökológiai átjárhatóság helyreállítása	++	+	++	++	++	++	++	-	
Kedvező szukcessziós feltételek megteremtése	++	+	++	++	++	++	++	+	
Vízszabályozással eltűnő mikro-élőhelyek újraképződési feltételeinek biztosítása (zátonyok, magaspártok, uszadékfa-szigetek)	++	+	++	++	++	++	++	++	
Eszztétikai érték növelése	-	++	++	++	++	++	++	++	
Rekreációs potenciál növelése	-	++	++	++	++	++	++	++	
Árvízbiztonság növelése	-	++	+	++	++	++	++	++	

ágak közötti együttműködést. A fogalomhasználatot tovább bonyolítja, hogy az eredetileg többnyire latin eredetű angol szakkifejezések más és más jelentéstartalommal kerültek át a különböző nyelvekbe. A helyreállítás típusokat rejtő fogalmak több alkalmazott tudományterületen, kisebb-nagyobb átfedéssel egy időben jelentek meg, és jelenleg sem határolódnak el egymástól minden esetben pontos definíciók alapján. Ezen túl nyelvterületenként is változik jelentéstartalmuk. Az alábbiakban a leggyakrabban előforduló helyreállítási beavatkozásokat szedtük csokorba. Megkíséreltük felvázolni, a vízgazdálkodási szakterület milyen jelentéstartalommal használja a restaurációs ökológia különböző alapfogalmait, és ez alapján körbehatárolni és elkülöníteni az egyes helyreállítás típusokat (2. táblázat).

Véleményünk szerint az egyes helyreállítás típusok közötti különbségek alapvetően a kiindulási állapot és az elérendő célállapot egymáshoz való viszonyából, a vízrendezési célok szakágankénti változatosságából és a szakágak közötti hierarchiából adódnak. Az egyes helyreállítási célok szorosabban, mások kevésbé függenek a geomorfológiai adottságoktól. A típusok egymás mellett említésével szeretnénk felhívni a figyelmet az egyes kifejezések által takart tevékenységek közötti árnyalatnyi különbségekre, illetve kiemelni a geomorfológia szerepére.

Az első oszlopban szereplő rekonstrukció alatt többnyire egy valamikori korábbi hidrológiai és ökológiai állapot teljes visszaállítását értik. A restaurációs ökológiában ennek az élőhely-rekonstrukció felel meg, amely egy, az adott helyen korábban létező ökoszisztéma létrehozására való törekvés a meglévő élőhelytöredékek, maradványok felhasználásával. A rekonstrukció általában aktív termőhely átalakítással, számos faj betelepítésével és az élőhelyet veszélyeztető tényezők felszámolásával jár (Csima–Gergely–Kiss–Módosné Bugyi 2004). Rekonstrukció során kulcsfontosságú a visszaállítani kívánt célállapot meghatározása, amelyet a beavatkozást megelőző széleskörű geomorfológiai és ökológiai kutatások támasztanak alá.

A tájépítészeti nomenklatúrában ehhez a tájrekonstrukció kapcsolódik, amely során a patak völgy, vagy annak egy részének egy előre meghatározott előző tájállapotának megfelelő tájszerkezet visszaállítása a cél, tájrendezési terv alapján (Csemes 1996). Az ember tájalakító tevékenységét megelőző

1 | Az ártér és a meder morfológiai jellemzőit és alakíthatóságát meghatározó tényezők kapcsolatrendszere (Nagy I.R. – Novák T.J. 2005)

2 | A vízfolyás-helyreállítási típusok összehasonlítása a helyreállítási célok függvényében (Nagy I.R. – Novák T.J. 2004 alapján módosítva)

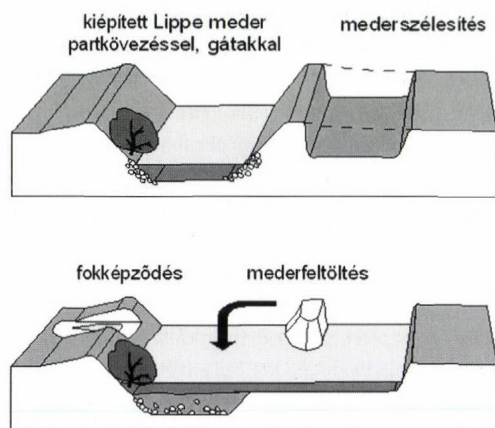
1 | A meder és a part geomorfológiai jellemzőinek súlya az ökológiai állapot és a folyóvíz típus értékeléséhez felhasznált fő jellemzők között a németországi renaturációs beavatkozások gyakorlati tervezésében, Rasper (2001) alapján

++ = KIEMLÉLT CÉL
+ = részleges, nem elsődleges cél
- = nem szerepel közvetlenül célként

idők természetes állapotának rekonstrukciójának nincs realitása. A rendezés során csupán egyes patakszakaszok és azokat magukba foglaló táj részleges rekonstrukciójára nyílt lehetőségek. A rekonstrukció rendkívül helyigényes beruházás, ezért az európai vízrendezési hagyományokat és népsűrűségi mutatókat ismerve erre a legkisebb az esély.

A rehabilitáció, revitalizáció és renaturáció más-más országokban meghonosodott, de egymáshoz nagyon hasonló helyreállítás típusok. Az árnyalatnyi különbségek az egyes országok vízrendezési gyakorlatából és a restaurációs ökológia státuszából erednek. Az ökológiai helyreállításban az élőhely rehabilitáció a korábbi vízrendezés és tájrendezés által teljesen megszüntetett, vagy még létező, de funkcionálni nem képes vízi, vízparti élőhelyek újjonani kialakítását jelenti. Ennek elsődleges célja a víz és vízpart ökológiai újjáélesztése, a jövőbeni kedvezőbb ökológiai állapot reményében.

A rehabilitáció során egy, a területre korábban jellemző fajkompozíció és társulásszerkezet létrehozása a feladat. A tervezési folyamatban szintén meghatározó szerepet kap a referencia ökoszisztéma meghatározása, amelyet létesíteni szeretnénk (SER 2002).

Az élőhely-helyreállítás sok esetben egyéb vízgazdálkodási feladatok eszköze. Az tehát egyre kevésbé jelenik meg természetvédelmi öncélként, inkább az új vízgazdálkodással szemben támasztott társadalmi elvárások érdekében bevetett eszköztár részévé vált (Schiechl–Stern 2002) (Patt et al. 1998). A három említett beavatkozás típusban ezért más vízgazdálkodási célok, mint a rekreációs lehetőségek mérlegelése vagy a szebb vízparti környezet kialakítása is hasonló hangsúllyal szerepelnek.

A magyar vízrendezésben elterjedt revitalizáció („újjáélesztés”) szintén az ökológiai állapot javítását célzó rendezés. Általában egyes patakszakaszok és szűkebb környezetük átalakítására koncentrál. Ez a beavatkozás enged a legnagyobb szabadságot a patak egykori állapotától eltérő rendezés terén, ugyanakkor nem helyez megfelelő hangsúlyt a tágabb környezetre, illetve az egész vízgyűjtőn jelentkező problémák rendezésére. Leggyakrabban holtágak csökkent vízel-

látásának pótlását célzó beavatkozások kapcsán hallhatjuk, ilyenkor nem a természetes ártéri medermintázat helyreállítása, hanem a holtág szukcessziós fejlődésének visszavetése, a lefűződött, de még fel nem töltődött holtág állapot konzerválása a cél. Ebben az esetben nyilvánvalóan nincs szó stabil állapot kialakításáról, hiszen a lefűződött holtág alsó és felső vége is általában magasabban helyezkedik el, mint a szabályozás következtében bevágódott élő meder. A revitalizáció tehát nem tekinti célul a szakaszjellegnek adekvát morfológia és medermintázat kialakítását, épp ellenkezőleg, a vízpótlást a morfológiai akadályok ellenében valósítja meg.

A német vízrendezési gyakorlatban elterjedt renaturáció „visszatermesztést” vagy „újratermesztést” jelent és leginkább egy adott vízfolyás – vagy vízfolyásszakasz – természetes állapotának mesterséges eszközökkel való visszaállítását célozza. Az angolszász nyelvterületen használatos reconstruction, illetve restoration beavatkozásoktól elsősorban az elérendő célállapot terén tanúsított rugalmassága különbözteti meg. Bár a „Renaturierungsprojekt”-ek többnyire a tájtörténeti kutatások révén jól rekonstruálható korábbi állapot elérését célozzák, az ettől való eltérést nem tartják tragédiának. Sőt, célként általában nem egy elérendő állapot, hanem a folyóvíz által életre hívott dinamikus fejlődő rendszer elérését jelölik meg (Kairies–Sellheim 1998). Bár gyakran előfordul a meder és partelemek mesterséges alakítása, de a mederelemek változásának többnyire lehetőséget biztosít. Így a legsikeresebb beavatkozásnak azokat tekintik, ahol az adott keretek között a folyó által kialakított stabil medermintázat kialakulása figyelhető meg.

A renaturáció tervezését igen alapos helyszíni vizsgálat, tájtörténeti és vízrendezési kutatás előzi meg (Leismann et al. 1999). A tervezést geomorfológiai-, ökológiai- és hidrológiai modellezés segíti. Célja a vízfolyás jellegének és méretének megfelelő természetes dinamika alapjainak biztosítása (Rasper 2001), amely a továbbiakban alapul szolgál a vízfolyás természetes tájalakító tevékenységéhez, a vízháztartás javításához, a vízminőség javulásához. Célkitűzésében területfejlesztési és gazdasági elvárások is megjelennek, így valójában komplex vízgazdálkodási szemléletmódot tükröz.

KÜLFÖLDI PÉLDÁK

Az 1980-as évektől egyre másra születtek meg a vízfolyás ökológiai, hidrológiai és tájszerkezeti szerepének helyreállításával foglalkozó kutatások, valamint a gyakorlati megvalósítást célozó tervek. Az egyes országok eltérő vízrendezési és tájhasznosítási hagyományai miatt azonban a patakok ökológiai állapotának javítását célzó kutatásoknak és beruházásoknak is nemzeti sajátosságai vannak. Amiben egyeznek, az integrált vízgazdálkodás keretein belül megvalósítandó, a sokrétű, de a vízfolyás mente ökológiai terhelhetőségét figyelembe vevő hasznosítások tervezése, amely során a patak ökológiai állapotának javítására is sor kerül. Az ökológiai állapot javítását célzó beavatkozások nagyon széles skálán mozognak, így Európa szerte szinte minden „rendezés-típusra”

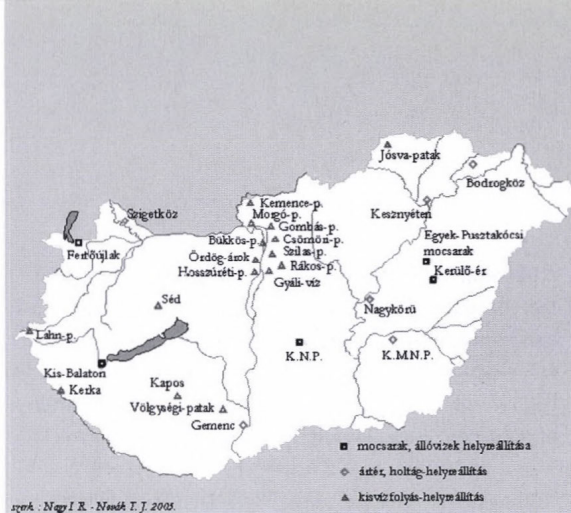
– a teljes rekonstrukciótól a részleges beavatkozásokat jelentő revitalizációig – találhatunk példát.

Francia nyelvterületen jól elkülönülnek a külterületi és a sűrűn beépített belterületi szakaszok helyreállításánál alkalmazott módszerek. A külterületi szakaszokon elsősorban a hidrológiai és az ökológiai helyreállítás a cél, ahol megfelelő szerepet kap a geomorfológiai háttér. A sűrűn beépített belterületi szakaszokon elsősorban zöldfelületi fejlesztésről beszélhetünk. Ebben az esetben a meder- és partmorfológiai adottságok átalakítása nem feltétlenül igazodik a szakaszjelleg és az adottságok által meghatározottakhoz, inkább a beépítésekhez csatlakozó változatosabb és esztétikusabb vízparti környezet kialakítása volt a cél. Az új meder és part ismét egy mesterségesen fenntartott, de használható és esztétikus zöldfolyósóvá alakul. Erre jó példa a l'Aire vízfolyás helyreállítása, amely során a nagyvízi meder kis mértékű szélesítése mellett a kis- és középvízi meder változatosabb tételével és zöldfelületi fejlesztésével rendezték és tették újra hasznosíthatóvá a vízpartokat (Descombe 2002). A kisvízi meder meandereinek megépítésénél azonban nem a szakaszjelleg, hanem elsősorban esztétika volt irányadó.

Németországban a '70-es évek végétől terjedt el a „Renaturierung” fogalma és gyakorlata. Sok vízépítő mérnök fogalmazott úgy, hogy lényegében szöges ellentétét jelenti annak a vízépítési gyakorlatnak, amit azelőtt végeztek. A beavatkozásokat folyók teljes hosszára tervezik, magában foglalja műtárgyak eltávolítását vagy átalakítását, az ártér szélesítését gát lebontással, vagy a gátak közötti terület szélesítésével. Célként általában nem egy elérendő, kívánatos állapotot jelölnek ki, hanem azt, hogy az új feltételek által biztosított kereteken belül a folyó minél inkább felvegye a rá jellemző sajátos dinamikát.

Példaként a Lippe (Észak-Rajna-Vesztfália) egy szakaszának helyreállítását szeretnénk megemlíteni. A folyó adott szakaszán az ártér összeshűlése, a folyó energiájának megnövekedése és ennek következtében a meder egyre fokozódó bevágódása jelentette, amely az árhullámok magasságának és energiájának növekedését eredményezte. A tervezési folyamat első lépését a rendelkezésre álló terület felmérése, valamint a szabályozás előtti állapot részletes elemzése jelentette. A részletes állapotfelmérést követően nem egy célállapot megfogalmazása mellett döntöttek, hanem a jellemző ártérdinamika újraélesztését biztosító peremfeltételek megteremtését határozták el (Detering 1996). Ennek értelmében került sor a folyó egy szakaszán a gátak eltávolítására, a meder korábbi szintre történő feltöltésére és kiszélesítésére (2. ábra). A további mederalakulást az ártéren szétterülő folyóra bízták. A helyreállítást követő néhány évben a meghagyott gátszakaszokon fokozottan keletkeztek, mivel az ártér szélesedése révén az árhullámok energiája nagyobb területen disszipálódik, a folyó bevágódása megszűnt. Közvetett eredményként az ártér talajvízellátottságának és vegetációjának állapotjavulása is megállapítható volt.

Az említett példa esetében a geomorfológiai adottságok elemzésének elsősorban a problémafeltárás (szabályozás

előtti és szabályozott állapot összevetése) és a szakaszjellegváltás okainak meghatározása terén volt jelentősége, míg a tényleges formai kialakítást a folyó maga végezte el.

HAZAI KÖRKÉP

Magyarországon az EU Víz Keret Irányelvének érvénybe lépése óta szintén megjelentek a vízgazdálkodásban az ökológiai, természetvédelmi elvárások, amelyek azonban az elmúlt évek nagy árvizei, a belvíz gondok megoldásának sürgető feladatai mellett sokszor másodlagosnak tűnnek. Az utóbbi 15 évben a gyakorlatba bekerültek az ökológiai szempontokat integráló vízépítési elvek (3. ábra). A hazai kisvízfolyások közül elsősorban a főváros agglomerációjában található, jelentősen átalakított és számos környezeti problémával küzdő patakokra készültek helyreállítási tervek. A patak helyreállítás ezen túl az egyes nemzeti parkok területén kapott nagyobb hangsúlyt. Az eddigi tervek különböző mélységben foglalkoztak a helyreállítási munkálatokkal: tanulmány, tanulmányterv, kiviteli terv szinten. Kivitelezett beruházásról ezidáig csak a nyugat-magyarországi Lahn-patak egy rövid szakaszának rendezéséről van tudomásunk.

A Lahn-patak egy külterületi szakaszának helyreállítására 2000 és 2002 között került sor. A helyreállítás célja részben az ökológiai folyosó fejlesztése, de főként a Lapincs-folyó árvizeinek levezetése. A vízrendezés során a patak nagyvízi medrét kiszélesítették, a kisvízi medret pedig az eredeti medermorfológiai állapotnak megfelelően meanderekkel látták el. A kisvízi mederben az élőhelyek változatossága érdekében pangó vizes területeket és egy tavat is létrehoztak. A tó környékének kialakítása alkalmas a terület rekreációs hasznosítására. A külterületi elhelyezkedés miatt a dinamikus mederfejlődésnek megfelelő területet lehetett felszabadítani. A Rákospatak fővárosi szakaszának helyreállítási terve a sűrű beépítések miatt más eszközöket alkalmaz. A nagyvízi meder változatlanul hagyása mellett – a francia példához hasonlóan – a kis- és középvízi meder morfológiájának átalakítására és zöldfelületi fejlesztésére törekszik. A terv érdekessége, hogy a szándékosság jele nélkül a kisvízi medermorfológia a szakaszjellegnek megfelelő karaktert mutat.

Az elmúlt években a környezetvédelmi alap célleírányzatból (KAC) finanszírozott, kisvízfolyás rehabilitációval foglalkozó tanulmányok, tervek elkészítésére vagy egyedi feladatok megoldására pályázhattak a civil szervezetek, települési önkormányzatok. A pályázati struktúrában ez a témakör más környezetvédelmi beruházásokkal egy kalapba került.

3 | Vizes élőhelyek helyreállításának gyakorlati példái Magyarországon (Nagy I.R. – Novák T.J., 2005)

2 | Renaturációs munkálatok a Lippe folyó egy szakaszán (Klostermirsch). A folyómeder szélesítése illetve magasabbra emelése révén az árvizek jobban szétterülnek az ártéren, a korábbi töltések felszakadoznak, zátonyok és fokok keletkeznek. (Detering (1996) nyomán)

A 2004-től megújult pályázati és támogatási struktúrában már többszintű és témakörben is előtérbe kerül a patakrevitalizáció. A 2004. évi Zöld forrás program pályázati felhívása – a kiemelten kezelt Vásárhelyi terv és Balaton-fejlesztés mellett – olyan alprogramokat tartalmaz, amelyben alfejezetként az integrált vízgazdálkodással és a patakrevitalizációval kapcsolatos fejlesztési beruházások szerepelnek. A Zöld lánc alprogram kifejezetten az ökológiai hálózat fejlesztését, a hálózat egyes elemeinek (Natura 2000 területek) védelmét, rehabilitációját célozza. Az alprogramban elkülönítve lehetett pályázni a Duna mellékágainak természetközeli állapotának megőrzésére, javítására, helyreállítására, valamint a patakok medrének és partjának tisztítására, elsősorban hulladékmentesítésére. A pályázatot települési önkormányzatok, azok társulásai és civil szervezetek nyújthatták be. Sajnálatos módon a kiírás nem emeli ki külön támogatandó feladatként a helyreállítást, de lehetőséget nyújt a patakok környezeti állapotát célzó kisebb vízrendezési munkák elvégzésére.

Az elmúlt időszak vízrendezési munkálatainak irányadó szempontjait az árvízbiztonság megteremtésének igénye adta. Eredménye a folyóvizek vízvezető funkciójának erősödése, az ökológiai funkcióképesség csökkenése. A jövő vízrendezési munkálatainak tervezésénél más szempontok is érvényre kell, hogy jussanak ahhoz, hogy vízfolyásaink újra betölthessék a természetes rendszerekben megillető szerepüket. (4. ábra.) A célok függvényében milyen mértékben és esetben hagyjuk a dinamikus mederfejlődést, és milyen esetekben kell törekednünk a megépített és fenntartott statikus meder- és partállapotra, ezek milyen hidrológiai, ökológiai, hasznosítási és tájba illesztési következményekkel járnak, ennek meghatározása a jelen feladata.

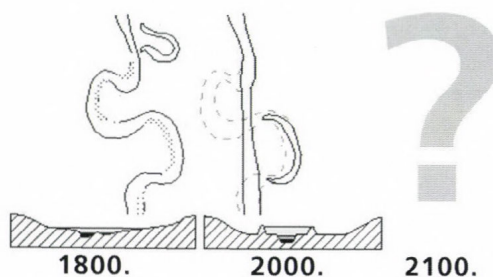
KONKLÚZIÓ

A vízfolyások helyreállítása során a geomorfológiai eredmények több tekintetben fontos szerepet játszhatnak. A folyó vagy patak vízjárásának, szakaszjellegének megfelelő meder és ártér-kialakítás meghatározó a folyószakasz fenntartható használatának tervezésében. A morfológiai adottságokat figyelmen kívül hagyó helyreállítás az erősen szabályozott állapothoz hasonlóan intenzív és folyamatos beavatkozást igényel, ellenkező esetben a jellegzetes ártéri formák átalakulása a vízfolyás energiájának, vízhozamának és esésének megfelelő irányban folyamatosan megváltoztatja a helyreállított folyószakasz mederjellemeit.

A vizsgált külföldi és hazai példák elemzése során szembetűnően kirajzolódott a különbség a belterületi és a külterületi szakaszok helyreállítási lehetőségei és az alkalmazott módszerek között. A sűrűn beépített településrészen átvezető vízfolyásszakasz meder- és partalakítása elsődlegesen árvízvédelmi és zöldfelület-fejlesztési szempontokat követ, így a medermorfológiájának is elsősorban esztétikai, semmint ökológiai vagy hidrológiai jelentősége van. A külterületi vízfolyás-szakaszok esetében nagyobb lehetőség nyí-

lik a nagyvízi meder és az ártér egy részének visszaalakítására. Ezeken a szakaszokon, a helyreállításban kiemelkedő fontosságú a morfológiai háttér ismeret, egy dinamikusan változó, egyensúlyra törekvő meder- és partszakasz helyreállítása érdekében.

Belterületi vagy külterületi szakasztól függetlenül, a tájbeillesztés és a tájlesztés elvárásainak megfelelni kívánó helyreállítási munkák nem nélkülözhetik a geomorfológiai jellemzők alapos tanulmányozását. A folyó szakaszjellege, a lokális szedimentológiai, mederalaktani jellemzők ismerete és figyelembevétele nélkül csak a szabályozott állapothoz hasonlóan tájidegen, éppúgy mesterséges állapot alakítható ki, legfeljebb a mederformálás és a műtárgyak kialakításának, elhelyezésének és anyaghasználatának elvárásai mások, mint a vízfolyás első szabályozásának időszakában.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A második szerző e témában végzett németországi munkáját 2002-ben a DAAD támogatta. Ezúton is szeretnénk köszönetet mondani Prof. Dr. Gernot Jungnak (Universität Oldenburg, AG Geoökologie) a gyakorlati szakemberekkel történő kapcsolatteremtésben nyújtott készséges segítségért.

Felhasznált irodalom

- Abad, J. D. – Garcia, M.H. (2005): RVR Meander: A toolbox for re-meandering of channelized streams, *Computers and Geosciences* – xx (xx): xxx-xxx. article in press (Elsevier, 2005. 05.17.)
- Balogh P. (2002): Az ártéri tájgazdálkodás koncepciója In: Buka L. – Gyarmathy I. (szerk)(2002): *Élő táj 2. Dél-Nyírség Bihari Tájvédelmi és Kulturális Értékőrző Egyesület, Debrecen*, pp.: 192-202.
- Csmez A. (1996): *Tájrendezés, Mezőgazdasági Könyvkiadó, Budapest*
- Csima P. – Kincses K. (1999): *Tájrehabilitáció, KÉE, Budapest, egyetemi jegyzet*
- Csima P.- Gergely A.- Kiss G.- Módosné Bugyi I. (2004): *Természetvédelem – Védett területek tervezése, BKÁE Budapest, egyetemi jegyzet*
- Dahlmann, I. (1996): *Das Niedersächsische Fließgewässerprogramm – eine Bilanz, Informationsdienst Naturschutz Niedersachsen, NLO, Hannover* 16 (5): 221-231.

- Descombe G. (2002): Un architect dans le paysage In: Gravelaine F. (2002) (szerk.): Penser la ville par le paysage, Projet Urbain, Edition de la Vilette, Paris
- Detering, U. (1996): Renaturierung der Lippe und des Steinbaches in Lippstadt-Benninghausen, ABUinfo, Soest, 19-20 (3-1): 24-28.
- Gilvear, D.J. (1999): Fluvial geomorphology and river engineering: future roles utilizing a fluvial hydrosystems framework, *Geomorphology* 31: 229-245.
- Harnischmacher, S. – Zepp, H (1998): Gewässermorphologische Leitbilder für kleine Fließgewässer in Nordrhein-Westfalen, Entwicklung praxistauglicher Leitfaden für die naturnahe Gewässergestaltung, In: Herget, J.–Held, T. (Hrsg.) (1998): Forum angewandte Geographie: "Fließgewässerrenaturierung", Materialien zur Raumordnung, Bochum, Band 52: 17-23.
- Kairies, E. – Sellheim P. (1998): Gewässerunterhaltung und Fließgewässerrenaturierung - Erfahrungen mit der Umsetzung de Niedersächsischen Fließgewässerprogramms, *NNA Berichte*, ISSN 09 35-14 50, 11 (1): 8-11.
- Leismann, M. – Detering, U. – Vollmer (1999): Die Bestimmung des natürlichen Profils von Flüssen für Renaturierungsvorhaben, *Wasser und Abfall* 1(1-2): 56-60.
- Molnár G. (2002): A folyó, mint ökológiai rendszer, In: Buka L. – Gyarmathy I. (szerk)(2002): Élő táj 2. Dél-Nyírség Bihari Tájvédelmi és Kulturális Értéktörző Egyesület, Debrecen, pp.: 182-191.
- Nagy I. R. (2001): Kisvízfolyások revitalizációs lehetőségeinek vizsgálata és értékelése, *Tájépítészet* 2 (3): 40-43
- Nagy I.R. – Novák T.J. (2004): A folyóvízrenaturáció nemzetközi gyakorlata és hazai megjelenése, Magyar Földrajzi Konferencia, 2004. szeptember 2-5. Szeged. pp.160.; pp. 1257-1267.
- Novák T. J. (2003): A folyóvíz-renaturáció gyakorlata Északnyugat-Németország síkvidéki területein, In: Csorba P. (szerk.) (2003): Környezetvédelmi mozaikok, Tiszteletkötet Dr. Kerényi Attila 60. születésnapjára, ISBN 963 472 7700, Debrecen, 327-339.
- Országos Területfejlesztési Konceptió (OTK), Budapest, 1998, p.120.
- Patt, H. – Jürging, P. – Kraus, W. (1998): Naturnaher Wasserbau, Entwicklung und Gestaltung von Fließgewässern, Springer-Verlag Berlin, 358.p.
- Pott, R. – Hüppe, J. (2001): Flussauen und Vegetationsentwicklung an der mittleren Ems, *Abhandlungen aus dem Westfälischen Museum für Naturkunde* 63 (2): 5-117.
- Rasper, M. (2001): Morphologische Fließgewässertypen in Niedersachsen – Leitbilder und Referenzgewässer, *Niedersächsische Landesamt für Ökologie* (Hrsg.), Hildesheim, 1-98.
- Schiechl, H. M. – Stern, R. (2002): Naturnaher Wasserbau – Anleitung für ingenieurbioologische Bauweisen, Ernst & Sohn Berlin, ISBN 3-433-01440-X, p.229.
- Sipos Gy. – Kiss T. (2004): Meder és mederformák recens fejlődése a Maros magyarországi szakaszán, 2. Magyar Földrajzi Konferencia absztraktkötet, Szeged
- Society of Ecological Restoration International Science & Policy Working Group. 2002. The SER Primer on Ecological Restoration. www.ser.org. (SER 2002)
- Stöckmann, A. (1994): Ökologische Grundlagen und Mindestanforderungen bei der Revitalisierung von Fließgewässern, *Mitteilungen aus der NNA* 5(4): 23-27.
- Tent, L. (1994): Spannungsfeld zwischen Unterhaltungspflicht und Gewässerrevitalisierung – Problemstellung, *Mitteilungen aus der NNA* 5(4): 2-5.
- Vajk Ö. (2004): A Közép-Tisza hullámterének változása 220 év térképei és mérései alapján In: Füleky Gy. (2004) (szerk.): A táj változásai a Kárpát-medencében, *Víz a tájban*, Gödöllő, 281-283.

SUMMARY

Bank and waterside regulation has modified the hydraulic condition of the watercourse and has basically transformed its ecological and land use character. Negative effects caused by the modification were becoming pressing to change water management tools. At the same time new criteria were introduced to water management planning such as ecological connectivity, preserving riverine ecosystem, restoring water quality and sinking ground water level and reorganizing joint land use.

The appearance of integrated water management aims was in the beginning of 1990s. However only few precedents of planning developed by integrated needs of certain research fields could be fo-

und. Meanwhile, on behalf of the EU's Water Frame Directive, the attempts to restore water quality of surface watercourses by the tools of integrated water management has been increased, as a part of regional plans and strategies as well as management issues of natural values. Clarifying the ideology and technical terms of the different interventions aiming to improve ecological condition of watercourses, on the basis of relations between present and proposed conditions, was the goal of our previous scientific study. At this stage we have focused on finding the role and the importance of original geomorphologic condition, water dynamics of unmodified reference bank sections and the modern application of traditional water management techniques,

by analyzing different foreign and national restoration cases. Since traditional water and bank use highly considers the seasonal differences in water level, the character of bank dynamics as well as the relation between the water body and its environment it can be essential to count on all of the listed characters so as to successfully restore the damaged ecological connectivity within creek side ecosystems. It is highly important to make allowances of the section types of the creek in order to meet flood control, nature conservation, technical and aesthetic issues of construction. Through pointing out national and international examples we would like to emphasize the implementation of the criteria listed above.

ALMÁSI BALÁZS

okl. tájépítésmérnök
egyetemi tanárszék
Budapesti Corvinus Egyetem,
Tájépítészeti Kar, Kert- és Településképzési Tanszék
1118 Budapest, Villányi út 35-43.
Telefon: +36 1 482 6289.
e-mail: balazs.almasi@uni-corvinus.hu

CSEPELY-KNORR LUCA

okl. tájépítésmérnök
Telefon: +36 30 520 9982.
e-mail: eskluca@yahoo.com

DR. CSIMA PÉTER

Budapesti Corvinus Egyetem,
Tájépítészeti Kar, Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszék
1118 Budapest, Villányi út 35-43.
Telefon: +36 1 482 6368
e-mail: peter.csima@uni-corvinus.hu

GECSÉNÉ TAR IMOLA

okl. tájépítésmérnök, egyetemi tanárszék
Budapesti Corvinus Egyetem
Tájépítészeti Kar, Kertművészeti Tanszék
1118 Bp. Villányi út 29-43.
Telefon: +36 1 482 6248 Fax: +36 1 482 6367
e-mail: imola.tar@uni-corvinus.hu

DR. JÁMBOR IMRE

tanszékvezető egyetemi tanár
Budapesti Corvinus Egyetem Tájépítészeti Kar,
Kert- és Településképzési Tanszék
1118 Budapest, Villányi út 35-43.
Tel.-Fax: +36 1 482 6291
e-mail: imre.jambor@uni-corvinus.hu

DR. KOLLÁNYI LÁSZLÓ

okl. tájépítésmérnök
egyetemi docens, CSc
Budapesti Corvinus Egyetem
Tájtervezési és Területfejlesztési Tanszék
1118 Budapest, Villányi út 35-43.
Telefon: +36 1 482 6311 Fax: +36 1 482 6338
e-mail: laszlo.kollanyi@uni-corvinus.hu

DR. MEZŐS TAMÁS

Tanszékvezető egyetemi tanár, CSc,
Budapesti Műszaki Egyetem
Építészmérnöki Kar Építéstörténeti és Műemleki Tanszék
1114 Budapest Műegyetem rakpart 3.
Telefon: +36 1 463 2303
e-mail: mczos@csd.bme.hu

MOLNÁR JÓZSEF LÁSZLÓ

okl. tájépítésmérnök
Budapesti Corvinus Egyetem,
Tájtervezési és Területfejlesztési Tanszék
1118 Budapest, Villányi út 35-43.
Telefon: +36 1 482 6311
e-mail: jozsef.molnar@uni-corvinus.hu

B. NAGY ILDIKÓ RÉKA

okl. tájépítésmérnök
egyetemi tanárszék
Budapesti Corvinus Egyetem,
Tájépítészeti Kar, Tájvédelmi és Tájrehabilitációs Tanszék
1118 Budapest, Villányi út 35-43.
Telefon: +36 1 482 6472.
e-mail: ildiko.nagy2@uni-corvinus.hu

DR. NOVÁK TIBOR JÓZSEF

biológia-földrajz-tanár, PhD, egyetemi tanárszék
Debreceni Egyetem,
Tájvédelmi és Környezetföldrajzi Tanszék
4010 Debrecen, Egyetem tér 1. pf. 9.
Tel.-Fax: +36 52 512 945
e-mail: novaki@delfin.klte.hu

'SIGMOND KATALIN

okl. tájépítésmérnök
Göncöl Alapítvány
Vác, Honi u. 3
Telefon: +36 20 588 7624
e-mail: sigmondkata@goncol.hu

SZABÓ FRANCISKA

okl. tájépítész, PhD, hallgató
Budapesti Corvinus Egyetem
Kert- és Településképzési Tanszék
1118 Budapest, Villányi út 35-43.
Telefon: +36 1 482 6288
e-mail: szabo.franciska@cehelo.hu

DR. M. SZILÁGYI KINGA

egyetemi docens
Budapesti Corvinus Egyetem
Tájépítészeti Kar, Kert- és Településképzési Tanszék
1118 Budapest, Villányi út 35-43.
Tel.-Fax: +36 1 482 6362
e-mail: kinga.szilagyi@uni-corvinus.hu

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

nka
Nemzeti Kulturális Alap

| Támogatóink

ORMOS IMRE ALAPÍTVÁNY